

Soproni Szemle

| 2018. negyedik szám

| hetvenkettedik évfolyam

TARTALOMJEGYZÉK

ÉPÍTÉSZET ÉS VÁROSI TÉR

KELEMEN ISTVÁN: A Fabricius-ház 19. századi építéstörténete	335
KELEMEN ISTVÁN – NEMES ANDRÁS: A Lenck-villából kialakított kultúrpalota építéstörténeti áttekintése	349
FEKETE SZILÁRD: A Deák tér 1. sz. múzeumépület helyreállítása	369
TÁRKÁNYI SÁNDOR: A soproni kora-modern építészet egyik legkiválóbb alkotója: Füredi Oszkár	378
BOLODÁR ZOLTÁN: Lakáshelyzet és lakásépítések Sopronban (1945–1990)	400

MŰHELY

CSERMELYI JÓZSEF: Beszámoló a szalónaki „Die Kanizsai und ihre Zeit” konferenciáról	418
--	-----

SOPRONI ARCOK

TURBULY ÉVA: A vonal vonzásában. Beszélgetés Sulyok Gabriella grafikus- művésszel	420
--	-----

SOPRONI KÖNYVESPOLC

ANTAL TAMÁS: Blazovich László: A középkori európai város és jogélete. Szeged, Iurisperitus Kiadó, 2017, 133 o.	439
HORVÁTH JÓZSEF: Dominkovits Péter – D. Szakács Anita: Adalékok és források a soproni evangélikus és szellemi elit 17–18. századi társadalomtörténeti ku- tatásához, végrendeletek. Angaben und Quellen zur Gesellschaftsforschung der Ödenburger evangelischen stadtleitenden und geistigen Elite des 17–18. Jahrhunderts, Testamente. Sopron, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson- Sopron Megye Soproni Levéltára, 2018. 256 o., illusztr.	443

ÉPÍTÉSZELET ÉS VÁROSI TÉR

Kelemen István

A Fabricius-ház 19. századi
építéstörténete *

Építéstörténeti áttekintés a középkortól a 18. század végéig

A soproni Fő tér északi részén elhelyezkedő Fabricius-ház¹ a város egyik legismertebb polgári lakóháza.² Az épület a 15. század elejétől kezdve a városi elit tagjainak tulajdonában állt.³ Műemléki kutatását és helyreállítását 1958–1961, majd 1970–1973 között az Országos Műemléki Felügyelőség végezte.⁴ A falkutatások eredményei és a levéltári források alapján sikerült meghatározni a ház építéstörténeti periódusait. Az épület hátsó, azaz északi szárnya, a várfal mentén húzódó hosszú pincével együtt a 14. század első felében épült fel.⁵ A század közepén a hátsó szárnyat kétemeleteresre bővítették. 1400

* Itt mondok köszönetet az épület műemléki kutatását végző Dávid Ferenc művészettörténésznek a tanulmány elkészítése során nyújtott szakmai észrevételeiért és segítségéért.

¹ Sopron, Fő tér 6. Hrsz.: 192, 193, 194. Műemléki törzsszám: 3118. Azonosító: 4785.

² Az épületnek a műemléki helyreállítások előtti állapotát Csatkai Endre írta le. Sopron és környéke műemlékei. Szerk.: Dercsényi Dezső. Írták: Csatkai Endre et. al. Budapest, 1953. 2. jav., bőv. kiad. Budapest, 1956. 180–183.

³ A ház tulajdonosait a 15. század elejétől Mollay Károly kutatásai nyomán ismerjük. *Mollay Károly*: Sopron XIV. századi városképének vizsgálata. A Fabricius-ház története (kb. 50–1530-ig). I. rész. In: Soproni Szemle 18. (1964/1) 12–13. *Uő*: Sopron XIV. századi városképének vizsgálata. A Fabricius-ház története (kb. 50–1530-ig). II. rész. In: Soproni Szemle 18. (1964/2) 106–114. A későbbi háztulajdonlást ld.: *Dávid Ferenc – Goda Károly – Thirring Gusztáv*: Sopron belvárosának házai és háztulajdonosai 1488–1939. Sopron, 2008. 158–160. Az egyes háztulajdonosokról ld. még: *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 1–2. kötet. Budapest, 1982. Mollay cáfolta meg azt a feltevést, miszerint az épület a középkorban középület (pl. céhház) lett volna. Sedlmayr János, a ház helyreállításának tervező-építészé ugyanis korábban azt feltételezte, hogy a középkori viszonylatban hatalmas pincetér és a reprezentatív emeleti terem nem lakóház céljait szolgálta, hanem az egyik soproni céhnek lehetett a székháza. *Sedlmayr János – Sallay Marianne*: Sopron, Fabricius-ház. Helyreállított Műemlékeink 1. sz. Budapest, 1964. 5–6.

⁴ A pincében feltárt római kori romokról: *Holl Imre – Nováki Gyula – Sz. Póczy Klára*: Várospalmaradványok a soproni Fabricius-ház alatt. In: *Archaeologiai Értesítő* 89. (1962/1) 47–67.

⁵ A mai gótikus pince eredetileg földszinti helyiség volt. Boltozatát láthatjuk ma is, félköríves, kőkeretes bejárata szintén ismert. Mollay – azóta megcáfolt – feltevése szerint a ház középkori szárnyának keleti-nyugati tájolású pincetere eredetileg kápolnának készült, 1320–1350 között (Szent Dorottya-kápolna). *Mollay Károly*: i. m. II. rész. 116. Utóbb, feltehetően a 17. században a középkori pince alá mélypincét építettek. A két, egymásfölötti helyiséget a műemléki helyreállítás idején egyesítették a köztes földem elbontásával. A nagyméretű földszinti pince/terem és a város védelmi érdekeinek oly ellentmondó módon a városfalba nyitott ablakokkal bíró második emeleti nagyterem nem illeszkedik a polgárházakról való ismereteinkhez.

körül a második emeleten a belső városfalba vágott gótikus mérműves ablaksorokkal és ülőfülkékkel díszített reprezentatív fogadótermet alakítottak ki.⁶

A szintén a 14. században emelt utcai szárny egyszerűbb volt, a telek keleti felében húzódott, s egyetlen helyiségsorból állott a fedetlen kapubejáró mellett. Földszintjén présházát és pincét, az emeleten faburkolatos nagyszobát és konyhát tartalmazott. Egyetlen lakószobájának díszes, téglából lépcsőzetesen kialakított és apró ablakokkal bíró oldalhomlokzata napjainkban is megtekinthető. Ilyenek lehettek egykor a térre néző homlokzati ablakok is. A 16. században beépítették a kapualjat, és ezzel a felette lévő kamra is elkészült első, boltozatos formájában. A 17. század közepe táján az utcai szárnyat kétmeleteresé bővítették, az utcai nagyszobák fagerendás mennyezetet kaptak. Összeépült az utcai és az udvari szárny, megépítették az udvar loggiás lépcsőházát, és kialakult az épület használatának évszázadokon át folyamatos rendje az utcai és az oldalszárnyon szintenként egy-egy, a Fő térre nyíló úri lakással és a városfal menti szárnyon szerényebb lakásokkal. Ebből az építkezésből való a főtéri homlokzat kétszintes erkélye is. 1770 körül felújították a házat, és az utcai szárnyon a nagy, gerendamennyezetes szobaterék felosztásával szintenként egy-egy háromszobás, modern lakórészt alakítottak ki. Ekkor építették ki a kapualj mai hátsó, az udvarra nyíló szakaszát is.⁷ A második emeleti három szoba mai is megtekinthető díszítőfestései 1770–1780 körül készültek.⁸

A Fabricius-ház első két évtizede

A 19. század elején a Fabricius család vásárolta meg az épületet. Az ingatlan közel egy évszázadon át maradt a tulajdonukban. Az utókor emlékezetében a család és a ház szoros kapcsolata máig megőrződött, ezért az épületet napjainkban is Fabricius-háznak nevezik. A házat megszerző Fabricius András (Endre) dédunokája, Fabricius Endre – főként a család fennmaradt értékes archívumára⁹ támaszkodva – 1962-ben háztörténeti munkával jelentkezett a Soproni Szemle hasábjain.¹⁰ A szerző tanulmányában főként felmenőinek, az épület egykori tulajdonosainak és lakóinak életrajzára koncentrált, figyelme a ház

⁶ A gótikus nagyterem jelentős kőfaragómunkáiról: *Sedlmayr János – Sallay Marianne*: i. m. 6–7.

⁷ *Sedlmayr Jánosné*: Sopron, Beloiannisz tér 6. A „Fabricius” ház utcai szárnyának műemléki helyreállítása. In: Műemlékvédelem 22. (1978/4) 296–297. *Dávid Ferenc* művészettörténész épületkutatói beszámolóját ld.: Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (GyMSMSL), XXIII. 509 a) Sopron Városi Tanács VB Építési és Közlekedési Osztálya, 19 401/1974.

⁸ *Askercz Éva*: Sopron – Fabricius-ház 1. Tájak–Korok–Múzeumok Kiskönyvtára 23. Budapest, 1980.; *Uő*: Polgári otthonok a 17–18. századi Sopronban. In: *Arrabona* 18. (1976) 89–143. *Galavics Géza*: A barokk szobafestés mint dekorációs műfaj. Egy nyugat-dunántúli festő vázlatrajzai. In: *Soproni Szemle* 62. (2008/3) 269. A kifestésre Conrad András (1724–1780) neves természettudós orvos tulajdonlása idején kerülhetett sor.

⁹ MNL Országos Levéltára (OL), P 1559 Fabricius (tótlicpcei) család iratai. XXVI. tétel, A soproni Fabricius-ház iratai 1769–1882.

¹⁰ *Fabricius Endre*: Adalék a soproni Fabricius-ház történetéhez. In: *Soproni Szemle* 16. (1962/1) 47–52.

építéstörténeti változásaira nem terjedt ki. Az alábbiakban ennek az ismertetésére vállalkozunk.

Fabricius András soproni ügyvéd és neje, Weckher Erzsébet 1806. december 29-én vásárolta meg a házat – a hozzá tartozó szőlőkkel, szántókkal és rétekekkel együtt – Spiess Antal tímártól, 17 000 Ft-ért. Az eladó nem régóta volt az ingatlan tulajdonosa, hiszen azt csak egy évvel korábban, 1805. december 27-én vásárolta meg.¹¹

Ebben az időben az I. emeleten két lakás helyezkedett el. Közülük az első az utcai szárnyban öt szobából, konyhából, spájzból, padlásrészből és udvari fáskamrából (*Holzgewölb*) állt. A második lakás az udvari részen volt kialakítva, két szoba és egy sufni (*Verschlag*) alkotta, hozzá ugyancsak konyha, spájz, padlásrész és udvari fáskamra tartozott. A második emeleten is két lakást találunk. Az utcai rész kiosztása ugyanaz volt, mint az első emelet esetében. Az udvari szárnyban, az alatta lévő szinthez képest annyi eltérést látunk, hogy itt a két szoba és egy sufni helyett három szoba állt rendelkezésre. Az első emelet utcai lakrészéhez két bástyakert tartozott. Az udvarban állt a két lóra való istálló, elkülönített abrakkamrával. A háznak három pincéje volt, melyekben összesen 80 boroshordó fért el. A földszinten kialakított présházban tartották a prést és a présedényeket.¹²

Az új tulajdonos nem sokkal az adásvétel után, 1807-ben, majd különösen az 1808. évi tűzvész után különböző jellegű, jelentős mértékű, költséges tatarozásokat, javításokat és átalakításokat végeztetett az épületen. Ezt főként a falak és a tetőzet állapota tette szükségessé. Azt nem tudjuk, hogy milyen beavatkozások érték ekkor a házat. Annyi kiderül, hogy Ofner János Péter fazekast, Meyer Frigyes lakatost, Lang Rozina asztalost, Handler Jakab kőművest, Hasenauer Márton ácsot és Bergmann Magdolna üvegest foglalkoztatták.¹³

A ház korabeli alaprajzi beosztását Handler József 1822. február 16-án készített rajzai alapján ismerjük ilyen pontosan. Az egyik tervrajzon a földszint, a másikon a két emelet alaprajza került megörökítésre.¹⁴ A lapok nemcsak az elkészítésük idején fennálló állapotot rögzítik, hanem a későbbieket is, mivel egészen 1866-ig az összes jelentős alaprajzi változást feltüntették rajtuk. Vizsgáljuk meg részletesen mindhárom szint alaprajzi beosztását!

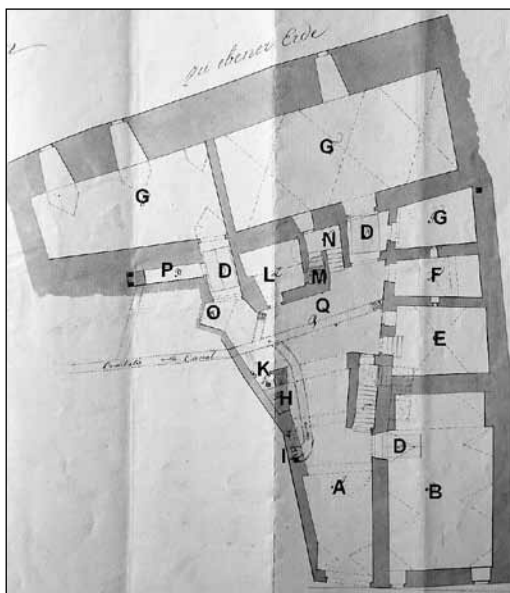
A földszinti rajzon (1. kép) elhelyezett betűk feloldása a következő. A) bejárat. B) présház. C) lépcső az I. emeletre. D) csapóajtó a pincébe. E) kis kézipince. F) lóistálló. G) fáskamra és raktár. H) trágyagödör. I) az illemhelyek kivezető csöve. K) illemhely. L) kis kamra. M) korábbi kályhakürtő. N) lépcső a hátulsó rész I. emeletére. O) a tyúkok helye. P) folyosó a trágyagödörhöz és az illemhelyek kivezető csövéhez. Q) udvar. A pirossal jelzett házi csatornákat Hild Vencel építész utólag, 1833 körül, a vármegyeháza építésekor vezette rá a rajzra.

¹¹ MNL OL, P 1559 XXVI. tétel, folio 16.

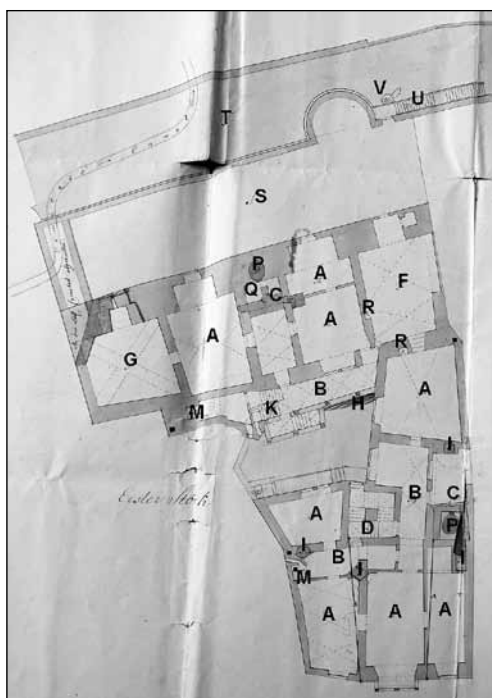
¹² Uo. Folio 98.

¹³ Uo. Folio 29., 78–79.

¹⁴ Uo. Folio 138. (földszint), folio 107. (emeletek).

1. kép. A földszint alaprajza (részlet). Handler József, 1822 (MNL OL)

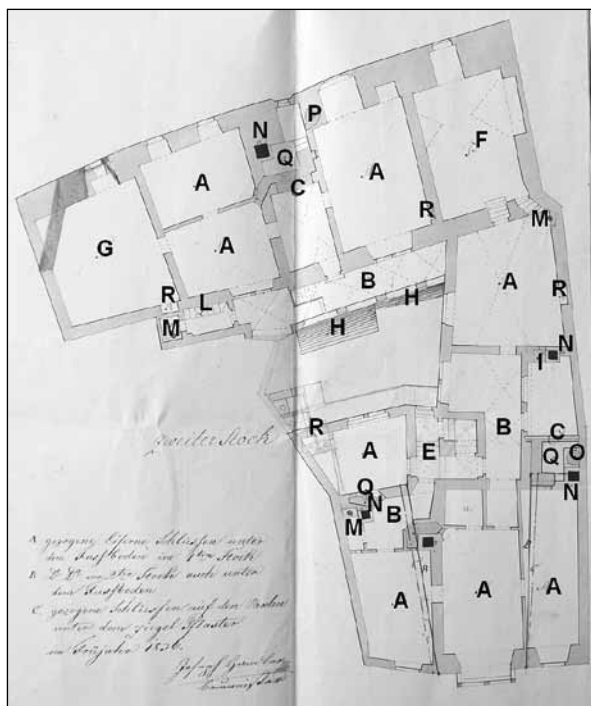

2. kép. Az első emelet alaprajza (részlet). Handler József, 1822 (MNL OL)

Az I. emeleten (2. kép) az alábbi helyiségeket találjuk. A) szoba vagy gardrób. B) folyosó vagy előtér. C) konyha. D) lépcső a II. emeletre. F) spájz. G) kamra. H) cseréptető a hátsó lépcső fölött. I) kandalló. K) lépcső a II. emeletre. M) illemhely. P) sütőkemence. Q) tűzhely. R) faliszekrény. S) kert. T) alsó várkert/bástyakert. U) kerti lépcső. V) kút. Utólag, piros színnel rajzolták rá a ház északnyugati sarkának és a kertnek azt a részét, amit a vármegyeház építéskor lecsonkoltak. A fallevágás miatt a közeli ablakot kissé keletebbre helyezték át. Az udvaron 1866-ban létesített és illemhelyekkel ellátott függőfolyosó szintén utólag került rá ceruzával a lapra.

A II. emelet (3. kép) kiosztása a következő volt. A) szoba vagy gardrób. B) folyosó vagy előtér. C) konyha. E) lépcső az előlő padlásra. F) spájz. G) kamra. H) cseréptető a hátsó lépcső fölött. I) kandalló. L) padláslépcső. M) illemhely. N) kémény. O) Bastaden/Bastaeden Ofen (?). P) kemence. Q) tűzhely. R) faliszekrény. Az I. emelethez hasonlóan itt is feltűnik a lecsonkolt északnyugati sarok és az udvari részen épített függőfolyosó.

Az emeleti alaprajzokat Handler 1836 tavaszán újabb kiegészítéssel látta el. Statikai okokból ugyanis kötővasakat helyeztek el az utcai fronton, melyeket a rajzon fekete, egyenes vonallal jelöltek: „A”: behúzott kötővas az I. emeleti padló alatt. „B”: ugyanaz a II. emeleten. „C”: ugyanaz a padlás téglaburkolata alatt.

3. kép. A II. emelet alaprajza (részlet). Handler József, 1822 (MNL OL)

A vármegyeháza építésével összefüggő változások

Lényeges események zajlottak a Fabricius-ház építésének történetében, amikor szomszédságában 1829-ben Hild Vencel tervei alapján megkezdték a vármegyeháza felépítését. Elsőként a középület számára kiválasztott telken álló két házat bontották le. A Fabricius-ház közvetlen szomszédja a Wohlmuth-ház volt, melyet még 1821. február 24-én vásárolt meg a vármegye Wohlmuth József özvegyétől, Ritter Magdolna asszonytól. Az ingatlan törvényes átadására Fabricius Andrást mint szomszédot is meghívták. Ő a jogügylet ellen nem élt ellenvetéssel, de a város előtt tett bevallásában minden törvényes jogát fenntartotta arra, hogyha az említett épületet – mely házával szorosan össze volt kapcsolva – előbb vagy utóbb a vármegye rendelkezése szerint lebontják, és ennek következtében házában bármilyen kár keletkezik, akár a falakban, akár a tetőzetben, akkor azokat a vármegye költségén állítsák majd helyre.¹⁵

A különböző bontási, alapozási és építkezési munkálatok következtében a Fabricius-házat jelentős károk érték. A tulajdonos ezt tapasztalva szakértői bizottság kirendelését kérte. Igazolni akarta ugyanis, hogy a bontásig az épület tökéletes és ép állapotban volt, másrészt pedig dokumentálni kívánta a bekövetkezett épületkárokat. 1829. augusztus 4-én a helyszínen megjelent megyeházi építőbizottság és a városi szakértői küldöttség Fabricius jelenlétében megállapította, hogy a lakóépületnek a megyeház felé eső falai megsüllyedtek, emiatt pedig az épületen repedések keletkeztek, mégpedig a hátsó traktusban lakó Göhring Gottlieb varga műhelyében az I. emeleten, a megyeház felé eső oldalfalon, a bástyakeretre néző ablak fölött, továbbá a II. emeleten Fuchs András szabó műhelyében, ugyanezen az oldalon. A vármegye részéről megjelent személyek (Ihász Imre táblabíró és Pethe Bálint aladószedő) kinyilvánították, hogy nemcsak a meglévő, hanem az építkezés miatt a jövőben keletkező károkat is ki fogják javítani.¹⁶

Az építkezés előrehaladtával kiderült, hogy a vármegyeház nagytermének ablakai nem jutnak megfelelő világossághoz, mivel a Fabricius-ház hátsó részének északnyugati sarka kitakarja előlük a fényt. A vármegye ezért megkereste Fabriciust, aki ebben az időben maga is a megye tisztviselője, nevezetesen táblabírája, Sopron városnak pedig tanácsosa és kapitánya volt. Fabricius a 1830. június 30-án tartott megyei közgyűlésen kinyilvánította, hogy házának és kertjének érintett részét átengedi a megye tulajdonába. Felajánlásában a ház egy részét „a köz jó tekintetéből le lerontani” ajánlotta. Az épület megcsonkításáért és „becsében történt hanyatlásáért” 1000 pengőforintot kért. Ezenfelül ragaszkodott ahhoz, hogy a bontás által okozott minden kárát kijavítsák. A rendek a terület megvételeát a „palotának tökéletes díszére el kerülhetetlen szükségesnek” tartották, ezért a felajánlott 6,5 négyszögölnyi (kb. 23,4 m²) területet a megjelölt összegért megvásárolták.¹⁷

¹⁵ MNL GyMSMSL, IV. A 1. b) Sopron Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, 2130/1832.

¹⁶ Uo. és MNL OL, P 1559 XXVI. tétel, folio 109–110.

¹⁷ MNL GyMSMSL, IV. A 1. Sopron Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, a) Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek, 1830–1831. év, 1797/1830. sz. MNL GyMSMSL, IV. A 9. Sopron Vármegye Székháza Építésére Kiküldött Bizottmányának iratai, 1830. év. Jegyzőkönyvi szám: 28/1830.

4. kép. A Fabricius-ház lecsonkolt sarka. Jobbra a vármegyeháza, előtte a telekhatáron álló téglafal.
Kelemen István fotója, 2018

Az épület sarkának lebontását és a megcsonkított épület helyreállítását Hild Vencel végezte el. A munkálatokra 1830 utolsó hónapjaiban kerülhetett sor, az építésznek járó összeg (167 pengőforint 38 krajcár) kifizetését 1831 januárjában rendelték el.¹⁸ Még ugyanebben az évben Hasenauer ácsmesterrel hozzáigazították a megyeház újonnan emelt tűzfalához a Fabricius-ház tetejét.¹⁹ (4. kép)

1831 tavaszán minden korábbinál komolyabb sérülést szenvedett az épület. A Wohlmuth-féle háznak ugyanis az a két emelete, amely össze volt vele kapcsolva, március 13-án az alatta lévő föld kiásása miatt „egyszerre szörnyű s rettentő rohannással” összedőlt. Ennek következtében a Fabricius-ház olyan mértékben károsodott, hogy „élet veszedelem nélkül annak nagyobb részeiben lakni nem lehetett”. Az érintett épületrészekből mind Fabriciusnak, mind cselédjeinek ki kellett költöznie. Az épület megpróbáltatásai ezzel nem értek véget. Amikor június elején a ház falainak alapjait 2 öl (kb. 3,8 méter) mélységben kiásták, az oldalszobák boltozatjai „bé dűltek”, a házfalak, az ablakkövek és a kályhák

¹⁸ Uo. 8/1831.

¹⁹ Uo. 26/1831.

megrepedtek, az ajtók sarkaikkal „félre rántattak”, aminek következtében négy szoba hasznavehetetlenné vált.

A károkat tapasztalva június 28-án minden részletre kiterjedő, alapos összeírást készítettek a sérülésekről. A kirendelt szakértők a helyszíni szemle során felmérték, hogy a bekövetkezett károk miatt milyen veszélyek fenyegetik a ház lakóit, feljegyezték, hogy milyen intézkedéseket szükséges megtenni, végül pedig a háznak mely sérült részeit kell lebontani, majd újraépíteni. A legnagyobb károk értelemszerűen az utcai traktusnak azon a részén keletkeztek (az I. és II. emeleten egyaránt), ahol az épület a megyeházával érintkezett. Az I. emeleti boltozott szobában öt nappal korábban egy nagyjából 0,75 négyzetméteres (kb. 2,7 m²) területen beomlott a mennyezet, emiatt tartani kellett az egész boltozat beomlásától.²⁰

Július 2-án Handler József építész költségvetést készített a károk helyreállításához szükséges kőműves- és kőfaragó munkákról. Megállapította, hogy az utcai fronton lévő I. emeleti szoba boltozatán egy boltpillér leomlott, ezért a boltozatot még inkább alá kell dúcolni, majd lebontani. Mivel a II. emeleten a szoba és az árnyékszék-folyosó közti válaszfal (a kandalló egy részével együtt) ezen a sérült boltozaton áll, ezért először ezt a válaszfalat kell lebontani a kéménnyel és a kandalló egy részével, vagy esetleg a teljes kandallóval együtt, majd ezután az I. emeleti szoba boltozatát. Mivel ez a szoba gerendafödém és stukatúros mennyezetet kap, ezért az újonnan létesítendő válaszfalat az alsó falra kell ráépíteni, aminek következtében az árnyékszék-folyosó és az árnyékszék valamivel kisebb lesz, vagy pedig ezt a 6 hüvelyk (kb. 16 cm) vastag falat egy tölgyfagerendára kell állítani, ami miatt szükséges lesz az egész kandallót módosítani. Le kell bontani továbbá a II. emeleten a legnagyobb veszélyben lévő területet, azaz a padláslépcső előtti részt (*Bodenstiegen Platzel*), majd azt újra kell boltozni. Ugyancsak lebontandó a padláson az attika (*Atik, Aufsatzmauer*), főként az alatta lévő fal tehermentesítése céljából, majd a II. emelet ablakai fölött új párkány alakítandó ki, arra pedig téglából egy keskenyebb oromzat helyezendő. Le kell bontani, majd újraépíteni a bejárati boltozatot és az üléső főfalat a megyeházától az erkélyig terjedő részen, két szintnyi magasságban. Úgy tűnik – ahogy azt az emeleti alaprajzokon láthattuk –, hogy végül inkább kötővasak segítségével erősítették meg a főfalat. A hátsó traktus I. emeletén (cipézlakás) és II. emeletén (kováclakás) ugyancsak kijavítandók a károk (repedések eltüntetése, vakolás, kőkeretek javítása).²¹ Ugyanezen a napon állított össze költségvetést Heiss József ácsmester a tető átalakításáról, amely a sérült, 18 hüvelyk (kb. 47 cm) vastag oromfal lebontása, majd 6 hüvelyk (kb. 16 cm) vastagságban való felépítése miatt vált szükségessé.²² A jelzett munkákat Fabricius – bizonyára a megvétől kapott 1000 forint felhasználásával – nem sokkal ezután elvégeztethette.

1832. január 18-án Fabricius levélben fordult a megyéhez. Ebben előadta, hogy már az előző évi június 28-i szemle alkalmával kérte a megyeházi építőbizottságot megsérült

²⁰–Uo. Folio 111–116.

²¹ Uo. Folio 118–121. Az árajánlat összege: 487 Ft 55 ¹/₃ kr.

²² Uo. Folio 117. A költségvetésben szereplő összeg: 165 Ft 5 kr.

házának haladék nélküli helyreállítására. A bizottság tagjai elismerték a kérés megalapozottságát, de jelezték, hogy annak teljesítése meghaladja hatáskörüket, a kártérítés tárgyában csak a vármegye határozhat. Fabricius a megyéhez intézett kérelmében helyreállítási költségeinek és kárainak megtérítését kérte. Úgy kalkulált, hogy összesen 330 pengőforint 39 krajcár illeti meg. Ebben az összegben az iparosok (építőmester, ács, asztalos, fazekas, kőfaragó, szobafestő) költségei mellett elmaradt hasznai is szerepeltek. Fél éven át ugyanis 98 pengőforint házbértől esett el, mivel a házban lakó bérlők közül Krenosz István ügyész a fenyegető veszedelem miatt kénytelen volt kiköltözni, míg Rédel József vargának azért kellett elhagynia bérleményét, mert az utcai részről ide költöztek át a Fabricius család tagjai.

Fabricius rámutatott arra, hogy a kártérítésre jogosult, hiszen: 1. Fenntartotta jogait a Wohlmuth-ház megvásárlásakor, tudván, hogy annak lebontása kárt fog neki okozni. 2. Az építkezés miatt háza megsérült, annak nagyobb része fél éven át hasznavehetetlen volt, ezekből a részekből az életveszély miatt mind neki, mind cselédeknek ki kellett költöznie. 3. A bontás előtt háza jó állapotban volt. 4. A megyeházi építőbizottság ígéretet tett neki, hogy nem csak a meglévő, hanem a jövőben keletkező kárait is megtérítik. 5. Az építőbizottság kérésére olyan áldozatokat hozott, „*mellyekre más ugyan soha rá nem állott volna*”, hisz háza hátsó részéből egy részt pénzért átengedett a vármegye részére. Ezen kívül megengedte, hogy a megyeház fő csatornáját házi kertjén vezessék keresztül, házának tetejéről pedig saját költségén leszedette a csatornát a vármegye hasznára és a vármegyeháza díszére.²³

Az építőbizottság megállapította, hogy Fabricius kérelmében olyan tételek is szerepelnek, melyeket nem annyira a ház „*rongált részeinek ki igazítására*”, hanem annak „*csinosítására*” fordítottak. Ugyanakkor tekintetbe vették a táblabíró készséges szomszédi gesztusát háza szegletének átengedésével, mellyel a „*köz jó előmozdítására segéd akarattal*” hozzájárult, valamint azt a körülményt, hogy már a harmadik éve kénytelen elviselni az építkezéssel szükségszerűen együtt járó kellemetlenségeket. 200 pengőforint kifizetését javasolták. A javaslatot július 16-án fogadta el a vármegyei közgyűlés.²⁴

Szó volt róla, miszerint Fabricius engedélyezte, hogy a megyeház fő csatornáját a kertjén vezessék keresztül. Hozzájárulását három feltétellel adta meg: 1. A telekre, melyen a kanálist keresztülvezetik, a vármegyének soha semmiféle joga ne lehessen. 2. A csatorna tatarozását és tisztítását a vármegye végezze saját költségén. 3. Még azelőtt, hogy a megyeház teljesen el nem készül, a Fabricius-házban lévő két illemhelyből kivezető szükséges csatornákat, melyeket Hild Vencel saját kezűleg rajzolt rá a házi tervrajzra, a vármegye saját költségén készíttesse el, azokat a megyeházbeliekkel kapcsoltassa össze. A vármegye 1833 augusztusára a támasztott feltételeknek eleget tett.²⁵

²³ MNL GyMSMSL, IV. A 1. b) Sopron Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, 2130/1832.

²⁴ MNL GyMSMSL, IV. A 9. Sopron Vármegye Székháza Építésére Kiküldött Bizottmányának iratai, 1832. év. Jegyzőkönyvi szám: 11/1832. MNL GyMSMSL, IV. A 1. b) Sopron Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, 2130/1832. MNL OL, P 1559 XXVI. tétel, folio 122.

²⁵ MNL OL, P 1559 XXVI. tétel, folio 123–124. MNL GyMSMSL, IV. A 1. b) Sopron Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai, 2469/1833.

A ház építéstörténete az 1840-es évektől a század végéig

1843-ban nagyobb tatarozást és felújítást végeztek az épületen. Egy kimutatás szerint ebben az évben összesen 3 994 váltóforint 45 krajcárt költöttek a felújításra.²⁶ A legfontosabb változás az volt, hogy a lakóház új, cserépfedésű fedélszékét kapott. A faszerkezet elkészítésével Schneider Ferenc helyi ácsmestert bízták meg. Fabricius április 4-én kötötte meg vele a vállalkozási szerződést, melyben az ácsmester vállalta, hogy májusban az utcai traktuson lebontja a meglévő fedélszékét, helyére pedig újat készít.²⁷ A cserepezést a 131 négyszögöl és fél négyszögláb (kb. 471 m²) nagyságú tetőfelületen Felkl János cserepező végezte.²⁸ (5. kép)

A cseréptető létesítéséhez szükséges kőművesmunkákkal Handler Józsefet bízták meg.²⁹ Számláját az utcai traktuson végzett munkáiról június 14-én állította ki. Ebben többek között az alábbi tételeket találjuk: négy duplakémény magasítása; a padláson lévő régi illemhely lebontása és újraboltozása; az udvari fal felfalazása (1,5 láb magas, 1,5 láb széles) a tető egyforma alátámasztása végett, valamint a pillérek felfalazása a padláson; az udvaron 9,75 öl (kb. 18,5 méter) hosszú holker (*Holkehle*) kialakítása és bepucolása; az utcai homlokzaton az ablakszemöldökök kitörése, az (erkély)oromzat (*Fronton*) lebontása, új oromzat készítése kőből, a zárterkély (*Balkon Vorsprung*) újra stukatúrozása, a teljes homlokzat meszelése és színezése.³⁰ Július 21-én már a hátsó traktuson teljesített munkákról is elkészült a számla. Itt lebontottak egy duplakéményt, felfalaztak két új kéményt, a padláson a tetőszékét több pillérrel aláfalazták, a várfal felőli homlokzatot bepucolták, lemeszelték és kiszínezték. A hátsó folyosó fölött 9 öl (kb. 17 méter) hosszú holkert alakítottak ki. Tatarozták és kimeszelték a kamrát, a kert felé eső szobában eltüntették a repedéseket és a helyiséget kimeszelték, a folyosó egy részén kijavították a téglalburkolatot, majd a lépcsőkkel és az udvarral együtt kimeszelték.³¹

Friedenreich András soproni bádogosmester júniusban és júliusban lefolyókat, ereszcatornákat javított, egyes szakaszokon pedig újakat készített.³² A lakatosmunkákat január és október között Heitzler Ágost végezte. Főként ajtók zárját javította, öt félkör alakú vas tetőajtót csinált, kéményajtókat készített, illetve kisebb javításokat végzett.³³

²⁶ Uo. Folio 137.

²⁷ Uo. Folio 129–130. A számla értéke: 367 pengőforint 43,5 kr. A fedélszék tervrajza: folio 142.

²⁸ Uo. Folio 125–126. Munkakimutatását és költségvetését (701 Vft 21 kr) 1841. január 2-án állította össze. Ezzel az építkezéssel tűnt el az utcai homlokzatot záró, bizonyára 17. századi attikafal.

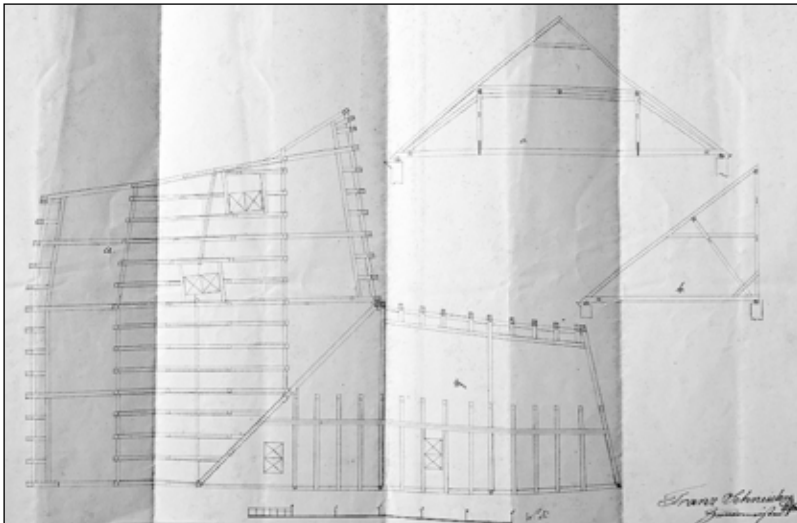
²⁹ Uo. Folio 127–128. 1841. február 4-én adott költségvetést (2 296 Vft 9 kr), mely a kőművesmunkákon kívül magába foglalta az ács-, cserepező-, lakatos- és bádogosmunkákat is.

³⁰ Uo. Folio 131–132. A számla értéke: 225 Vft 58 kr. Többek között felhasználtak 4500 faltéglát, 24 mérő meszet, 16 fuvar homokot.

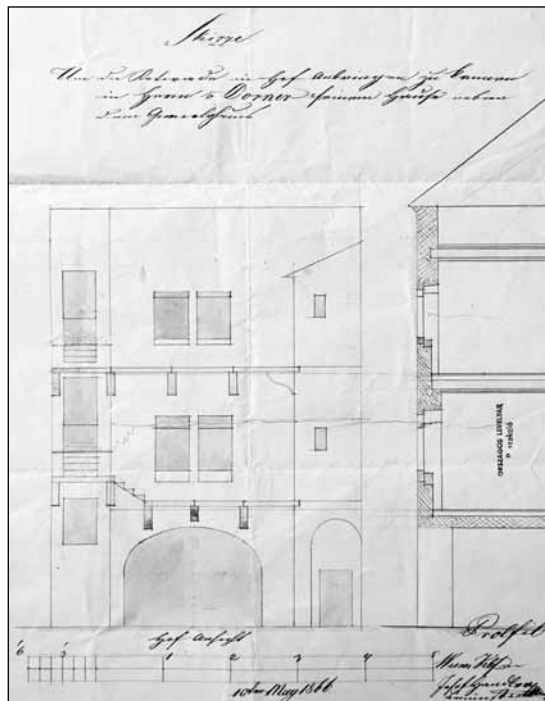
³¹ Uo. Folio 133. A számla értéke: 266 Vft 27 kr. Az anyagszükséglet többek között 49 mérő mészt, 36 fuvar homok és 2500 db faltégla volt.

³² Uo. Folio 134. Augusztus 19-én kiállított számlája szerint 428 Vft-ot kért.

³³ Uo. Folio 135–136. Munkája ellenértékéről (241 Vft 49 kr) október 9-én adott számlát.

5. kép. Új fedélszék terve. Schneider Ferenc [1841?] (MNL OL)

6. kép. Az udvari részen elhelyezendő illemhelyek terve. Handler József, 1866 (MNL OL)

A 19. század utolsó harmadában kevés változásról értesülünk. Előbb az udvari részen illemhelyeket létesítettek függőfolyosókon az első és második emelet lakói részére,³⁴ majd egy évtizeddel később a présházból lakást alakítottak ki. (6. kép)

1878-ban az akkori tulajdonos, Fabricius András lánya, Dornér Frigyes soproni bornyagykereskedő neje, Fabricius Paula kéményt (*Zilinder Rauchfang*) építtetett a bejárattól keletre, a földszinten elhelyezkedő mosókonyha részére. A terveket Schármár János soproni építész készítette.³⁵ (7. kép)

A következő évben, 1879-ben Dornerné további átalakításokat végeztetett a földszinti részen (8. kép). Ennek következtében módosult a bejárattól keletre lévő helyiség (présház) alaprajza. Helyén lakórész létesült: két kabinetet és mögöttük egy konyhát alakítottak ki. A konyhából lehetett lejutni a pincébe. A présház a konyhától északra fekvő helyiségbe került át. A földszint megváltozott funkciójával összefüggésben módosult az utcai homlokzat is, a korábban meglévő két kis ablak helyén két nagyobbat nyitottak. A tervezéssel ezúttal is Schármárt bízta meg.³⁶

A ház 1890 körüli állapotáról részletes leírással rendelkezünk Dornerné unokaöccsének, Fabricius Endrének a jóvoltából.³⁷ Dornerné halála (1895) után végrendeletének megfelelően öccsére, Fabricius Endrére (1823–1902) szállt az épület. Az új tulajdonos 1897. február 4-én a házat, a telket és a kertet dr. Pósfai Sándor soproni királyi közjegyző előtt tanulmányi alapítványként kötötte le, hogy annak kamatait ösztöndíjként szegény sorsú, jól tanuló diákok élvezhessék. Az alapítvány neve „*Fabricius Endre-féle családi alapítvány*” lett. Az alapítvány kezelésével a soproni evangélikus konventet bízta meg, feljogosítva a ház jövedelmeinek beszedésére, a lakásoknak belátása szerint való bérbe adására. A konvent ugyanakkor köteles volt a jövedelmekből az adót és a tűzbiztosítást pontosan fizetni, valamint a szükséges javításokat elvégeztetni. A ház tiszta jövedelmének 10 %-át kellett elkülöníteni és gyümölcsöztetni, hogy abból a házat tataroztatni lehessen, „*esetleg idővel újra felépíthetessék*”. A konventet a kezelésért a jövedelem 10 %-a illette meg. Fabricius az alapítvány jövedelméből 600 koronát határozott meg évente segélyül a Fabricius családi nevet viselő fiú leszármazói neveltetésére, mely segélydíj pályázat útján nyerhető el. Kilátásba helyezte, hogy a ház jövedelmeinek növekedésével ez az évi segélydíj 1000 koronáig emelhető. Ha az említett leszármazói kör kihal, akkor az evangélikus konvent válik jogosulttá arra, hogy egy vagy több tehetséges soproni evangélikus vagyontalan fiút segítse, de vegye figyelembe a Fabricius család leányági leszármazóit, ha azok pályáznának. Az alapító a jövedelemmel való rendelkezés jogát élete végéig fenn kívánta magának tartani. Az ingatlan tehát a közjegyzői okiratba foglalt alapítólevél értelmében – az alapító haszonélvezeti jogának fenntartása mellett – az alapítvány tulajdonába került.³⁸

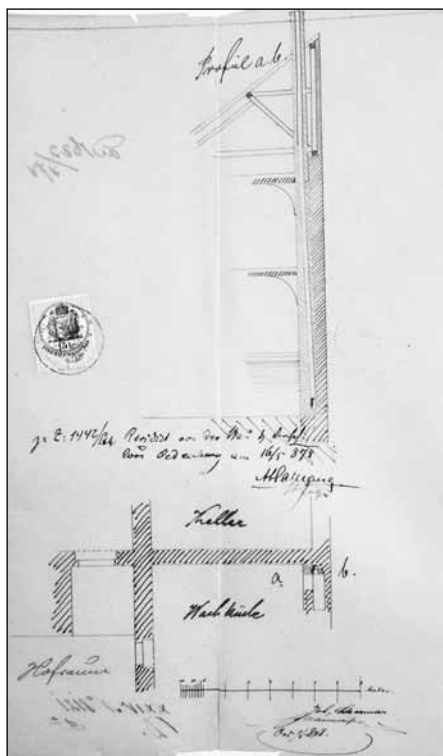
³⁴ MNL OL, P 1559 XXVI. tétel, folio 139. A függőfolyosókat és az illemhelyeket a műemléki helyreállításkor bontották el.

³⁵ MNL GyMSMSL, IV. 1403 Sopron Város Tanácsának iratai, XXIV. Közrendészeti iratok, No. 8121.

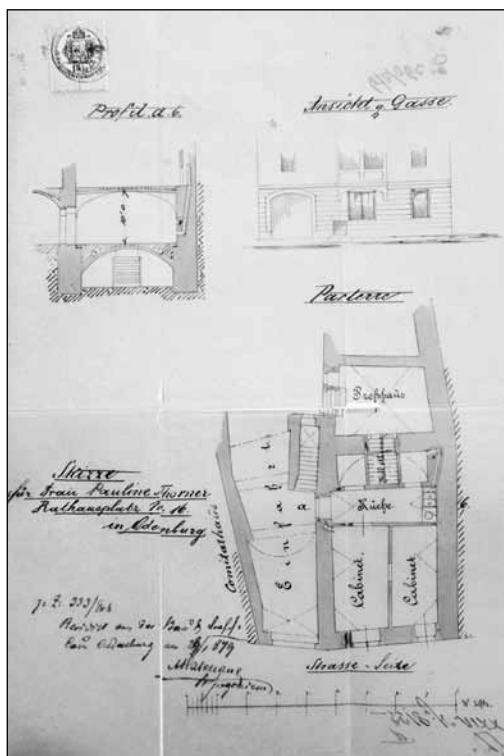
³⁶ Uo. No. 8155.

³⁷ *Fabricius Endre*: i. m. 50–51.

³⁸ MNL OL, P 1559 LI. tétel, A soproni Fabricius-ház ösztöndíj-alapítványi iratai, folio 13–20.

7. kép. Kémény terve. Schármár János, 1878
(MNL GyMSMSL)

8. kép. A földszint átalakítási terve, 1879
(MNL GyMSMSL)

Kitekintés a 20. századra

Fabricius Endre halála (1902. február 2.) után az alapítványi házat a soproni evangélikus egyház vette kezelésbe és az alapító szándéka szerint 1949-ig számos tanuló élvezte az ösztöndíjakat.³⁹

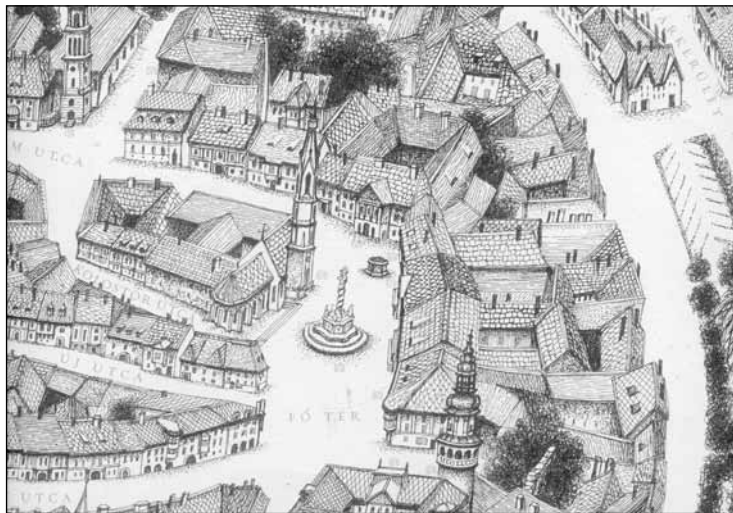
Az evangélikus egyháztanács megállapítása szerint az alapítványi ház az átvételkor, 1902-ben „oly rongált, düledező állapotban volt, hogy már a benne lakók élete veszélyben forogott, sőt hatósági beavatkozástól is kellett tartani s azért haladéktalanul annak tatarozásához kellett fogni. A tatarozás folyama alatt azonban mindig újabb és újabb hiányok kerültek elő; – falak, mennyezetek bedőléssel fenyegettek, melyeknek helyreállítása előre meg nem állapítható költséget okozott. Ezen elkerülhetetlen helyreállítások által, melyek nélkül a lakások egyáltalában bérbe adhatók sem lettek volna, nem csak a meglévő lakosztályok bérösszege emelkedett, hanem egészen új lakásokat is lehetett előállítani [...]”⁴⁰ A házhoz tartozott a bástya alatt

³⁹ Fabricius Endre: i. m. 52.

⁴⁰ MNL OL, P 1559 LI. tétel, folio 31–32.

egy 67 négyszögölnyi keskeny kert, udvarrész is, amely telekkönyvileg azonban a Stornoházhoz volt felvéve. Ezt 1903-ban eladták a várkerületi csatlakozó telek tulajdonosának, Hambach Jánosnak.⁴¹

Az épületet 1945 után államosították, benne bérlakások működtek. 1958–1961 között megtörtént az udvari szárny műemléki helyreállítása. Az épületrész múzeumi funkciót kapott, a pincszinten római kori kőtárat alakítottak ki. 1972–1975 között az utcai szárnyat állították helyre. Ennek során a 17. századi, falsávokkal nem tagolt homlokzat került helyreállításra, és bemutatták a fedett kapualj nélküli korai épület sarkát is. A földszinten előkerült középkori nyílásokat kiegészítve megnyitották. 1975-ben az épületrész első emeletén a 17. századi nagytermes szobát rendezték be egyidős bútorokkal, kályharekonstrukcióval, egykorú források alapján berendezett konyhával. A második emeleten háromszobás lakást rendeztek be olyan falak között, amelyet a fent közölt alaprajzok is bemutatnak. Az egyes szobák funkciója a szobák elhelyezkedéséhez igazodik, bútoraik a 18. század második feléből valók, s a falak díszítőfestéseivel vannak összhangban. A földszinten a kívülről megközelíthető borospince kőraktár lett.⁴² 2002-ben felújították a belső udvar homlokzatát és a kapualjat.

Sulyok Gabriella: Sopron látványterkép, részlet (Fő tér), 2003

⁴¹ Uo. Folio 33–35.

⁴² A földszint boltozott helyiségében, az egykori présházban a város legrégebbi, 1720-ban készült szőlőprését helyezték el. A II. emelet barokk seccóit restaurálták. A festett felületek feltárása és restaurálása 1975-ben fejeződött be. Kovács György: Sopron, Fő tér 6. Múzeum, Fabricius ház. Adattár. A magyar műemlékvédelem munkájának eredményei az egyes műemlékek tükrében. In: Magyar Műemlékvédelem 9. Budapest, 1984. 509. A falképeket Bécsi János, Morocz László, Pintér Attila, Rády Ferenc állította helyre. Dercsényi Dezső: A soproni műemlékvédelem három évtizede (1945–1975). In: Magyar Műemlékvédelem 8. (1973–1974). Budapest, 1977. 24.

A Lenck-villa megépítése

A Deák tér és a Csatkai Endre utca által határolt területen álló földszintes villát 1890–1892 között építtette Lenck (Lenk) Emil soproni nagykereskedő Deák téri kertjében Otto Hofer (1847–1901) soproni születésű bécsi építész tervei alapján. A telek eredetileg a Rákóczi u. 37. számú és a vele szomszédos házakhoz tartozott, és ugyancsak a Lenck család birtokát képezte.¹ Lenck 1890. július 21-én kérte meg az építési engedélyt a városi tanácstól. A benyújtott építési terveket az építészeti bizottság (*Bau Commission*) július 29-én vizsgálta felül, majd a tanács augusztus 16-án adta ki az építési engedélyt. Az elkészült épület használatba vételét 1892. július 16-án engedélyezték.² (1-2. kép)

A Lenck família nem sokáig lakta a nyári villának szánt épületet, hanem bérbe adta az itt katonáskodó Schaumburg-Lippe Frigyes hercegnek (1868–1945). Az ő felesége, Lujza dán királyi hercegnő (1875–1906) volt a későbbi VIII. Frigyes dán király (1906–1912) lánya, akit a trónörökös gyakran eljött Sopronba meglátogatni. Ennek emlékére és az uralkodó tiszteletére a mai Csatkai utcát 1912–1927 között VIII. Frigyes dán király utcának nevezték el.³

A villa átalakítása kultúrpalotává, 1910–1913

Miután az építtető család üzlete 1901-ben az Építőbank csődje miatt megbukott, Lenck Samu cége felszámolásra került. A felszámolás alatt álló cégtől az épületet – a hozzá tartozó 1 hold 1520 négyszögölnyi területtel, melléképületekkel (pálmaház, meleg és hideg házak, kerti pavilon) és tartozékokkal (világítótestek, az ebédlő csillára) együtt – 1907 decemberében Sopron vármegye és Sopron sz. kir. város Régészeti Társulata vásárolta meg kultúrpalota, lényegében múzeum céljára.⁴ A múzeumot, melynek a hivatalos elnevezése 1896-tól „Sopronvármegye és Sopron szab. kir. város egyesített múzeuma” volt, ebben az időben ugyanis a Régészeti Társulat tartotta fenn. (3. kép)

¹ Soproni Múzeum (SoM), Helytörténeti Adattár (HA) 1448.

² Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (MNL GyMSMSL), IV. 1403. Sopron Város Tanácsának iratai 1872–1929. XXIV. Közrendészeti iratok, No. 8984. A bécsi historizmus stílusjegyeit hordozó épületnek – mint Hofer legismertebb soproni alkotásának – a műleírását Winkler Gábor 1988-ban megjelent munkájában találjuk meg. *Winkler Gábor: Sopron építészete a 19. században.* Budapest, 1988. 125.

³ *Hárs József: Utcáink nevei az utóbbi százhusz évben.* In: Soproni Szemle 44. (1990/2), 137.

⁴ Az adásvételi szerződés másolata: SoM, Régi múzeumi iratok.

1–2. kép. A villa északi és déli homlokzat. Otto Hofer [1890] (MNL GyMSMSL)

Még az épület megszerzése előtt, 1907. július 8-án a Régészeti Társulat választmányára egy ad hoc bizottságot küldött ki helyszíni szemlére Wälder József városi főmérnök és Kugler Alajos múzeumőr részvételével. A bizottság az épületen kijelölte az egyes helyiségek új funkcióját, valamint javaslatot tett az átalakításokra: „I. Az épület földszintje úgy alakítandó át, hogy az atrium teljes elkülönítésével az összes, közben fekvő helyiségek egy sorban végig járhatók legyenek. A bejárat mellett, balról a terv szerinti „cselédszoba” legalkalmasabb muzeumi irodának. A többi helyiség a modern muzeumi elveknek megfelelően balról jobbra a következő módon volna a legelőnyösebben beosztandó: a.) az első „lakószobába” jönné a praehistorikus osztály; b.) a két „gyermekszobából” és a „fürdőszobából” egyesített, nagy terembe a római osztály; c.) a „hálószoba” a népvándorláskori osztály és a középkor; d.) a következő „lakószobából” s a „szalonból” egyesített terembe a képtár; e.) a „téli kert”be szobrok; f.) az „étterembe” és g.) az „urak szobájába” a néprajzi anyag. A bejárat mellett jobbról kis lapidariumot lehet berendezni. Az elkülönített atrium felső világításával igen alkalmas volna könyvtári olvasóteremnek, a mely esetben az atriumot körülfutó folyosók elzártan könyvtári helyiségekké volnának átalakíthatók. A földszinten ilyen formán tervezett átalakítá-

3. kép A múzeumi célra megvásárolt épület 1907-ben

sok szükségessé teszik azt is, hogy az épület hátsó és oldalsó „terrace”-ai eltávolíttassanak. II. A „souterrain”-ben a földszinten követett rendszer betartásával balról az első helyiségben a mithraeum volna felállítható, a következő helyiségekben a köveket lehetne elhelyezni és a praehistorikus, római, esetleg népvándorláskori temetkezéseket eredeti alakban plasticé bemutatni. A jobb szárny ásatási raktárnak alkalmazható. Több világosság nyerése végett a bal szárny ablakait szélesíteni és mélyíteni kellene, a folyosókat pedig a keresztfalak eltávolításával az ablakokkal közvetlen érintkezésbe juttatni. III. Az emelet egyik vendégszobája múzeumi raktárul, a másik múzeumi laboratórium gyanánt szolgálhat. Ha a kulturpalotát kulturházzal kívánóok egyesíteni, az épületre csak még egy emeletet kellene ráépíteni.”⁵ Az elképzelés ebben a formában végül nem valósult meg.

A bizottság szeptember 11-én tartott második ülésén, melyen már részt vettek ifj. Storno Ferenc és Bünker János Rajnárd tiszteletbeli múzeumőrök is. Az ismertetett javaslatokat teljes egészében elfogadták, és azokat továbbiakkal egészítették ki: „a.) A Lenck-villához tartozó park botanikus kertté volna átalakítandó, a melynek jó karban tartását egy kertész végezné, a ki e munkáért saját használatára a kert egy kis részét kapná; a botanikus kert újabb felszerelését a helybeli középiskolák vállalhatnák; b.) a világításra csak a könyvtárban, az esetleges kulturházban, a múzeumi irodában és laboratóriumban volna szükség; c.) a szükséges átalakításokat első sorban a földszinten kell eszközölni, a többi átalakítás esetleg későbbre halasztható; d.) a múzeumok és könyvtárak orsz. főfelügyelősege felkérendő, hogy a Lenck-villa megtekintésére minél előbb szakembert küldjön ki. [...]”⁶

⁵ SoM, Régi múzeumi iratok.

⁶ SoM, Régi múzeumi iratok. Ld. még: Domonkos Ottó – Környei Attila: A 125 éves soproni múzeum. Sopron, 1992. 19.

Az épületet az óhajtott közcélra végül 160.101 koronáért sikerült megszerezni, melyet a november 4-én tartott nyilvános árverésen ígért a villáért a Régészeti Társulat. Töpler Kálmán szorgalmazására, a Főfelügyelőség előterjesztésére gr. Apponyi Albert kultuszminiszter 100.000 korona segélyt ajánlott meg a nemes célra, míg a fennmaradó összeget a város vállalta magára.⁷

1910 januárjában a Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége (továbbiakban Főfelügyelőség) részéről Szalay Imre helyettes országos főfelügyelő és dr. Hüttl Dezső építészeti szakfelügyelő tekintette meg az épületet. Ennek alkalmával megismerték a Régészeti Társulat elnökségétől a tervezett átalakításokat. A Főfelügyelőség ezt követően így foglalta össze véleményét: „A végzendő munkák két célnak kell, hogy megfeleljenek, egyik az épület helyreállítása, másik a gyűjtemények biztosítása. A helyreállítási munkák legtöbbje a bádógosmunkák kijavitása és az esővízcsatornák áthelyezése. A tetővíz ugyanis a csatornában a tetőürben van végigvezetve, ezek az épület külsejére helyezendők. A tetőn több helyen mutatkozott szivárgás, ennek oka megszüntetendő. Az épület belsejében, különösen annak baloldalán a szükséghez képest egyes választófalak kibontandók, hogy ezáltal nagyobb helyiségek keletkezzenek. A souterrainben a folyosók a levő ablakokig megnyitandók, hogy itt kellő levegő és világosság áramolhassék be. Ahol a souterrain oldalfalain nedves foltok mutatkoznak, ezen helyeken a vakolat leverendő, a fal belülről, esetleg kívülről kátránynyal izolálendő. Czélszerű az épület körül egy méter széles járdát készíteni, betonlapra fektetett aszfalt vagy keramit, esetleg cementlapokból, a melyről a hó könnyen ellapátolható. Ez a falakat óvja a nedvességtől és a felügyelet szempontjából is fontos, hogy a ház télen körüljárható legyen. Kijavításra szorul a homlokzatok vakolata és egyes részek mázolása. Meg kell vizsgálni, részben átalakítani, részben kibontani a vízvezeték és a csatornázás csöveit, utóbbit az új tetővízcsatornákkal összeköttetésbe hozni, előbbihez pedig alkalmas helyeken tűzcsapokat csatolni. Javításra szorul a padlók burkolata, különösen a hol falak távolítottak el, megújítandó a mázoló munka és a szobafestő munka, egyszerű világos tónusokban. Festés előtt a régi tapétákat a falakról le kell mosni. Tűzbiztonság tekintetében fontos, hogy a tetőüreg az emeleten tűzbiztos elzárást nyerjen vasajtókkal. A vagyonbiztonság növelése végett az ablakok faspalettái vas keresztrudakkal leerősíthetők legyenek. [Nem valósult meg.] Egy helyiség pedig erős vasspalettával, vasajtóval legyen elzárható, a hol t.i. a nagyértékű tárgyak mintegy kincstárban őriztetnek. E helyiség fődéme is teljesen tűzbiztossá teendő. [...]

Az egykori villa átalakítását múzeumi célra 1910 tavaszán kezdték meg.⁸ A Főfelügyelőség a költségek finanszírozására 1909-ben és 1912-ben egyaránt 25.000 korona államsegélyt küldött.⁹ A június 10-én készített költségvetés szerint különösen a következő

⁷ Fraknói Vilmos: Visszatekintés egy évtized munkásságára (1898–1907). In: Múzeumi és Könyvtári Értesítő I. (1907), 126, 129.

⁸ A főépületet, a melléképületeket és a parkot 1907. október 10. és 1909. október 31. között Franz Károly nagykanizsai lakos és nagykereskedő bérelte.

⁹ Itt jegyezzük meg, hogy a Régészeti Társulat az istállóépületet is át akarta alakítani, hogy a néprajzi osztályt ott helyezték el. A Főfelügyelőség a terv elhalasztását kérte. Az emeletes melléképületet is átalakították, földszintjén kapott helyet a múzeumőr lakása.

munkákat tervezték elvégezni (a bontással, beépítéssel járó javítómunkákat és szobafestést nem említjük):

Pince:

- *P03 helyiség (fás- és szenespince)*. Közbenső fal lebontása, boltív képzése. 1 db 100×100 cm méretű ablak és vasrács részére nyílás törése [nem készült el], boltozat létesítése [nem készült el], ablak és rács elhelyezése. Földkiemelés létesítendő közfal számára. Közfal létesítése, abba 90×210 cm méretű ajtó elhelyezése.
- *P04 helyiség déli része (folyosórész)*. Közfal lebontása. 1 db hátfalmedencés klozet-felszerelés lebontása. A betonburkolat helyreállítása.
- *P05–P09 helyiség (spájz)*. 1 db 225×125 cm méretű ablak részére falkitörés. Ablak és rács kibontása. 1 db elválasztó kőlap. 2 db vasgerenda. 1 db kettős ablak (225×100 cm) 2 db vasrács. 1 db dupla ablak elhelyezése. Új padló. [Semmi nem valósult meg.]
- *P10 helyiség (szakácsnő szobája)*. 1 db ajtó törés, tok elhelyezése. Az ide szánt ajtó kibontása, a nyílás elfalazása. Padló részbeni javítása.
- *P11–12 helyiség (mosókonyha)*. 1 db 90×210 cm méretű ajtó részére faltörés. 1 db 300×250 cm méretű üvegfal kibontása, a nyílás befalazása. 1 db kőteknő és 1 db üstház elbontása. Betonpadló feltörése, helyette aszfaltpadló.
- *P13 helyiség*. Vízvezetékcsövek és melegítő kazán elbontása. 1 db 90×210 cm méretű ajtó kibontása [nem történt meg], az ajtónyílás befalazása. Előbbi ajtó részére falkitörés, [nem történt meg], ajtóelhelyezés [nem történt meg]. Padló helyreállítása.
- *P14 helyiség (vasalószoba)*. 1 db 90×220 cm méretű ajtó részére szükséges faltörés [nem történt meg], tok elhelyezése [nem történt meg]. Padlójavítás.
- *P15 helyiség (cselédszoba)*. Válaszfalak kibontása. [Nem történt meg.] Téglaburkolat felszedése, helyére betonburkolat készítése; 2 ablak, 1 ajtó kitörése.
- *P16 helyiség (fűtőhelyiség)*. Válaszfal lebontása. Téglaburkolat felszedése, helyére betonburkolat készítése. Központi fűtésberendezés, kazán, füstcsövek stb. helyreállítása.
- *P18 helyiség északi része (kézi spájz)*. Egy válaszfal lebontása, a benne lévő ajtó kibontása. 1 db 100×100 cm méretű ablak és vasrács részére nyílás törése, boltozat létesítése, ablak és rács elhelyezése.
- *P19 helyiség (konyha)*. Közfal lebontása. A tűzhely lebontása. Egy vízvezetéki kagyló és két csap leszerelése. A zománcozott agyaglap falburkolat leszedése. Betonburkolat felvágása, helyére kerámialap burkolat kerül.
- *P20 helyiség (edény- és ruhaszoba)*. Puhafa padló javítása.
- *Egyéb*. A nedves falak szigetelése kaucsukaszfalttal, 15 cm-rel a padló alá. Fölösleges világítási és berendezési tárgyak leszerelése. Tisztítás.

Földszint:

- *F05 helyiség (cselédszoba)*. 1 db 90×220 cm méretű keresztajtó kibontása, a nyílás befalazása [csak az ajtót bontották ki]. Falikárpit leszedése.
- *F06 helyiség (illemhelyek)*. 1 db egyszárnyú (50×165 cm) külső-belső szárnyú

- klozetablak kibontása, nyílás befalazása. 1 db 115×225 cm méretű dupla ablak részére falkitörés, az ablak fölé erős boltív készítése, ablak elhelyezése. 1 db 115×225 cm belméretű ablak készítése. A klozet-helyiség kettérekesztése céljából közepén árnyékszék-rekesztő választófal létesítése [nem készült el]. A meglévő árnyékszék-választófal átalakítása az új árnyékszéki osztályhoz egy ajtó létesítésével a meglévő ajtóval megegyező kivitelben, a meglévő ajtónak a szükséghez képest való áthelyezésével. [Nem valósult meg.] 2 db nyílás kitörése 95×225 cm belvilágú ajtók számára, az ajtók elhelyezése, új boltív készítése. [Nem valósult meg.] 1 db 95×225 cm belvilágú ajtó kibontása, a nyílás befalazása. 1 db 95×225 cm belvilágú egyszárnyú ajtó készítése. Az F19 (toilette) helyiségben lebontott magas tartályú szabadon álló klozet felszerelése, javítása. [Nem készült el.] 1 db üvegfal. [Nem készült.] Fapadló.
- F07 helyiség (lakószoba). Egy ajtónyílás megnagyobbítása kétszárnyú ajtó elhelyezésével.
 - F08 helyiség (gyerekszoba). Egy 125×250 cm méretű kétszárnyú ajtó kibontása, a nyílás kétoldali befalazása. Egy ajtónyílás áttörése a fenti 125×250 cm belméretű kétszárnyú ajtó részére, új boltív készítése, a tok elhelyezése. [Az ajtót nem alakították át.]
 - F09 helyiség (gyerekszoba). 1 db 125×250 cm méretű kétszárnyú ajtó, bélés, díszes ajtókoronázás és díszkeret kibontása. Közfal lebontása. [Nem valósult meg.] 1 db cserépkályha szétszedése.
 - F10 helyiség (fürdőszoba). Az üvegfal lebontása. A fürdőkád, zuhany és csapok felszerelése, a vízvezetékcsövekkel együtt. 1 db 90×220 cm méretű keresztajtó, bélés és díszkeret lebontása és utána a nyílás kétoldali befalazása. [Nem valósult meg, de helyette az F09 és F11 felé behelyeztek egy-egy kétszárnyú ajtót.] Közfal lebontása. Burkolati lemezek leszedése a fürdőszobában. Keményfa padló létesítése. 1 kályha lebontása és újbóli felállítása.
 - F12 helyiség (hálószoba). 1 db 125×250 cm méretű kétszárnyú ajtó, bélés és díszkeret kibontása. A nyílás befalazása kétoldalt. 1 db 80×220 cm méretű kárpitajtó kibontása [csak a kárpitajtót bontották ki és falazták be], a nyílás befalazása mindkét oldalt. Egy 125×250 cm belméretű kétszárnyú ajtó részére falkitörés, egy meglévő ajtó elhelyezése, új boltív készítése. Kályha lebontása, a régi barokk kályha ideszállítása és felállítása.
 - F13–14 helyiség. Az F14 (szalon) helyiségben a homorúan gömbölyű falsarkok kifaragása. [Nem valósult meg.] 1 db kétszárnyú ajtó kibontása, a nyílás befalazása kétoldalt. [Nem valósult meg.] Az F13 (lakószoba) helyiségben egy kétszárnyú ajtó, bélés, díszes ajtókoronázás és díszkeret kibontása. A nyílás befalazása jobb és bal oldalt. [Nem valósult meg.]
 - F15 helyiség (téli kert, pálmaház, üvegpavilon). Az üvegtetőzet befestése világoszürke festékkel.
 - F16 helyiség. 1 db 125×250 cm méretű kétszárnyú ajtó, bélés, díszes ajtókoronázás és díszkeret kibontása. A nyílás befalazása jobb és bal oldalt. [Nem valósult meg.]

- *F17 helyiség (ebédlő)*. 2 db 140×370 cm nagyságú nyílásnál a bélés és falborítás, díszkeretek leszedése. A két nyílás befalazása jobb és bal oldalt. [Nem valósult meg.] A mennyezet alatti párkány alsó tagozatának javítása.
- *F18 helyiség (az úri szoba)*. Festés, a régi falkárpit leszedése.
- *F19 helyiség (toilette)*. 1 db magas tartályú klozet-felszerelés lebontása. 1 db piszoárkagyló leszerelése. 1 db vízvezetéki kagyló kibontása. Egy üvegfal elbontása. Egy fal lebontása. A falban lévő 90×220 cm nagyságú ajtó kibontása. Új választófal létesítése a folyosó felé régi téglából, az előbbi kibontott ajtó elhelyezésével. Ezen fal alá 1 db 270 cm hosszú vasgerenda elhelyezése. 1 db 80×220 cm méretű kárpitajtó kibontása a bélésborítással együtt, majd a nyílás befalazása. [Helyette falfülkét alakítottak ki.] 1 db (50×165 cm) külső-belső szárnyú klozetablak kibontása, nyílás befalazása. 1 db 115×225 cm belméretű dupla ablak részére falkitörés, az ablak fölé erős boltív készítése, ablak elhelyezése. 1 db 115×225 cm belméretű ablak készítése. A fűtőcsövek áthelyezése az új ablakkönyöklőbe. A klozet előterében a burkolati lemezek felszedése. Keményfa padló készítése vakpadlóval, vánkosfa és keményfa széklécek hozzáadásával, a meglévő padlóhoz hasonló kivitelben.
- *Egyéb*. A felesleges világítási, fűtés-berendezési tárgyak, csillár, lírák, fali karok stb., villamos szerelési tárgyak, csengők, sodronyok stb. leszerelése. Az összes helyiség felsúrolása, a keményfa padlók viasszal való beeresztése, fényezése, ablakok és egyéb belső épületrészek tisztítása.

Emelet és padlás:

A laboratóriumban a válaszfal lebontása, helyén a padozat helyreállítása. [Nem bontották le.] Egy ajtó kibontása. Egy fa spanyolfal lebontása. A mennyezeten gyalulatlan deszkázás. Ugyanerre mennyezetnádazás és vakolás. A folyosón az elmozdult márvány mozaiklapok helyreállítása, cementtel való kiöntése. Világítótestek elhelyezése, felszerelése. Az *E06* és *E09* (padlás) helyiségekben 4 db ferden húzó kémény elbontása. 16 db kéménytisztító ajtócska kibontása. 4 db elbontott kémény felfalazása. 4 db kémény-fedkőlap cementbetonból. A felszakított tetőszerkezet helyreállítása. Kéménybeszegés körben vasbádoggal. 85 folyóméter esőcsatorna elbontása. 11 db ereszcatorna-betorkoló cső elbontása, a nyílás befalazása, a facement tetőn lévő ereszcatornában levő nyílások befoltozása. 154 folyóméter ereszcatorna átjavítása. 2 db kibúvó ajtó helyreállítása. 8 db, összesen 100 folyóméter, 12 cm belvilágú új levezető, horganyzott vasbádoggal csatorna, összekötése az ereszcatornával, felszerelés. 12 folyóméter öntött vascső 12 cm belvilággal a lefolyó esővíz-csövekhez, a földben elvezető csatornába vezetéshez. Kb. 16 folyóméter 10 cm belvilágú cementbeton cső fektetése az épület körül az esővíz elvezetésére. Az üvegtetőzet át vizsgálása, javítása. A szobahelyiségek felsúrolása, a keményfa padlók viasszal való beeresztése, fényezése, ablakok és padlásterek tisztítása. [Csak a kémények átalakítása történt meg. A déli vendégszoba és kabinet közti falat megtartották.]

Egyéb:

- Az *F12 helyiségben (hálószoba)* a födém szerkezet elbontása. 55,8 m² vasbeton mennyezet készítése. 5 db 6,45 m hosszú vasgerenda elhelyezése falkitőrészel. 51,75 m², 16 cm magas földfeltöltés a padláson a vasbeton mennyezetre, fehérmészhabarcsba rakott téglalburkolattal. [Nem valósult meg.]
- 2 db 125×250 cm nagyságú kétszárnyú ajtó készítése a helyiségbe vezető ajtókhöz elzárható keresztvasrudakkal és erős lakattal ellátva. 2 db 100×220 cm nagyságú vasajtó (mint az előbb) készítése a padlásajtókhoz. 3 db ablakhoz az *F12 helyiségben* 120×240 cm nagyságú kétszárnyú, összehajtható vasspaletta-tábla felszerelése erős keresztrudakkal és elzárásra alkalmas patentlakattal. [Nem valósult meg.] A 3 db fenti ablaknál a fasspaletták elbontása. 18 db ablakhoz és ajtóhoz a fasspaletták leeresztéséhez erős vas keresztrudak alkalmazása elzárható lakatokkal. [Nem valósult meg.]
- 75 m² betonjárda készítése az épület körül kőszegéllyel.
- Az egész épület külső homlokzatának átjavítása: párkánytagozatok kijavítása, az összes lábazati kőlap újbóli finom szemcsézése, esetleg csiszolása, valamint az egész homlokzat színezése. Az udvar és kert rendezése, az összes ablak és ajtó újbóli átfestése.

December 10-én költségvetés készült a kicserélendő födém- és tetőgerendákról, valamint a velejáró mellékmunkálatokról: A téglalburkolat felszedése a padláson. A téglalburkolat alatt lévő feltöltés leszedése. A deszkaburkolat felszedése. Az új gerendák behúzása, a rossz gerendáknak felfekvési végüknek lefűrészelése és javítása. A régi deszkaburkolat 50%-ának újbóli befektetése. 50%-ban új deszkaburkolat befektetése. A téglalburkolat feltetése, a téglalburkolat alatti feltöltőanyag szétterítése, híg fehér mészhabarccsal kiöntve. Az alsó vakolat helyreállítása. A behúzott új gerendákhoz az alsó deszkaburkolat odaszögélése, a vakolat leverése sávonként. A csapos gerendafödém-szerkezet lebontása. 32 m² csapos gerendafödém helyére egyszerű borított gerendafödém-szerkezet készítése. 32 m² alsó nádazás és sima vakolás. A középtraktus tetőszerkezetének javítása, egyes gerendák kiváltása, új gerendák behúzása. Anyagszükséglet: kb. 20 m³ fűrészelt száraz fa és deszkaanyag. Az összes fafelület impregnálása, ill. bemázolása.

Az épület átalakítását így foglalhatjuk össze: A homlokzatokat érintő nyílászáró-átalakítás az északi oldalon, a portikusz két oldalán a leghangsúlyosabb. Az eddigi üres, sík felület egy-egy új ablakot kapott, ugyanakkor az oldalsó WC-ablakokat befalzták. Ezzel a hátsó kertrész felőli homlokzat is hangsúlyosabbá vált, a deák téri homlokzattal egyenértékű lett. A funkcióváltásból eredő átalakítás építészeti is emelte az épület értékét.

A pincében a P03 helyiség folyosóra nyíló árkádívét beszűkítették, benne ajtót helyeztek el. Ugyanakkor a pince két hosszanti folyosójáról elbontották a válaszfalakat, ezáltal a pince szellősebb és átláthatóbb lett. (4. kép) Ugyancsak itt a P12 helyiség eredeti, nagyméretű nyílását ajtóvá szűkítették, majd a helyiséget kettéválasztották.

A magasföldszint csak kisebb átalakításon esett át. A már említett illemhelyeket megszüntették a fürdőszobával együtt (F05, F10, F19). Helyükön kiállítótereket alakítottak.

4. kép. Az egykori tüzelőraktár, majd borospince (P03) fala ideiglenesen visszabontva az 1890-es állapotra. Nemes András fotója, 2018.

5. kép. Építéskori szintjelölés az F10 helyiségben, az egykori ajtó helyén, melyet 1913-ban befalaztak, ezen a szintjelölés hiányzik. Nemes András fotója, 2018.

tak ki. A könyvtárszobából az egykori hálóba nyíló ajtót lefalazták (F11–12), az ételliftet (F20) megszüntették.

A tetőtérben két szembetűnő változás történt. A folyosóról a déli irányba helyezkedő padlás bejáratát áthelyezték, valamint a kéményeket átalakították. Nehéz eldönteni, hogy a déli vendégszoba és a mellette elhelyezkedő „cabinet” szétválasztása mikor történt meg. A tervekkel ellentétben eredetileg egy helyiségként épült meg. Ezt 2018 nyarán láthattuk, amikor az utólagos lefalazás kiderült.¹⁰ (5. kép)

A múzeum gyűjteményi anyagát 1911-ben kezdték meg a két múzeumi főőr, Kugler Alajos és Bunker János Rajnárd irányításával átköltöztetni a városházáról új otthonába. Az átköltözés 1912 nyarára fejeződött be. A termek berendezése és a tárgyak elhelyezése

¹⁰ Építéstechnikai érdekességként említjük. Az épület falai már álltak, vakolat még nem volt rajtuk. Ekkor a nyers téglafalra meszelésréteget húztak +1 m magasságban. Erre a fehér sávra jelölték be a szintvonalat, amelyet a mostani helyreállításakor újra megfigyelhettünk. Ahol nem volt ilyen fehér sáv, ott későbbi, 1890-et követő építéssel számolhatunk. Így volt ez a vendégszoba és a „cabinet” közt is.

több mint egy évet vett igénybe.¹¹ 1912. február 3-án jelentették a Régészeti Társulatnak, hogy az átalakítás befejeződött.¹²

1912 őszén megkezdték a kertrendezést. 1913 tavaszára és nyarára maradt a kerti lak átalakítása, a régi evangélikus sírkövek múzeumkertbe szállítása és felállítása, a Szent Mihály-templom külső falába falazott 13 katolikus sírkő átszállítása és felállítása, a városházán elhelyezett római sírkövek ideszállítása, a régi múzeum polgári szobájában álló barokk kályha lebontása és itteni felállítása, a régi múzeumbeli polgári szoba oldalfalainak lebontása és azok mennyezetként alkalmazása az új múzeum kocsmahelyiségében. Az üvegpavilonba szánták a természettudományi gyűjtemény egy részét. 1913 nyarára már csak két nagyobb munka maradt. Az egyik a kerti pavilon átalakítása volt, a másik pedig a báró Hungersbach-féle síremlék átszállítása. Mindkettővel Schármár Károly (1877–1946) soproni építész bízta meg.¹³ Előbbire 2000 korona rendkívüli segílyt adott a Főfelügyelőség, a munkákat 1914-ben végezték el.

A múzeumot 1913. október 5-én, 12 órakor a Múzeumok és Könyvtárak Országos Szövetségének Sopronban megtartott közgyűlése alkalmával nyitották meg. (6. kép) A földszinten négy szobát régészeti anyaggal rendeztek be, az ötödiket Sopron nagy alakjainak szentelték. Külön terme volt a már elhunyt soproni művészek festményeinek és külön terme a kortárs művészeknek is. A földszint kilencedik, egyben legnagyobb termében soproni polgári szobát rendeztek be. A tizedik helyiségben régi egyházi és polgári ruhákat állítottak ki. A lépcsőházba kerültek a soproni millenniumi bandérium, a hajdani éjjeliőrök és rendőrök emléktárgyai, a folyosókon fegyvereket és a lövész egyesület cél tábláit állították ki. Az emeleten három paraszti enteriőr kapott helyet eredeti berendezéssel (egy ágfalvi német szoba és konyha, egy kapuvári magyar és egy szarvkői horvát szoba). Az alagsorban a néprajzi gyűjtemény mellett négy teljesen felszerelt műhely (posztós, asztalos, kovács, fazekas) helyeztek el, valamint egy falusi (harkai) kocsmahelyiséget.¹⁴

¹¹ Soproni Napló, 1913. XVII. évf. 229. sz. okt. 5. 2. A 26 db vasszerkezetű üveg tárolószekrényt Hoffmann Rezső készítette. A későbbiekben sajnálatosnak bizonyult, hogy a légfűtést leszerelték. A Soproni Liszt Ferenc Múzeum és kiállításai. Összeállította: *Domonkos Ottó – Környei Attila – Nováki Gyula*. Győr, 1966. 15.

¹² Fennmaradt egy kimutatás az 1910–1911 között foglalkoztatott vállalkozókról. Közülük a teljesesség igénye nélkül az alábbiakat közöljük: Neuberger Ernő kőműves, Boór Gusztáv ács, Sonnleitner Mihály és Heretelndy N. tetőfedők, Trogmayer Gyula bádogos, Bergmann Ernő és ifj. Weidinger István asztalos, Neubauer János és Bergmann Adolf lakatos, Sterbenz Károly szobafestő-mázoló, Karner Mátyás üveges, Fasching és Nagelreiter kőfaragó, Trogmayer Rezső szerelő, Steinbach Károly kályhás, Pinteritsch Sándor kárpitos, Trogmayer Károly kefekötő. Facement tető: Menzel K. C., Pozsony. Vasáruk szállítása: Schleiffer Richárd. Gázberendezés: Soproni Világítási és Erőátviteli Rt. Vízvezeték-berendezés: Soproni Vízmű. Művezetés: Knöbl Pál. SoM, Régi múzeumi iratok.

¹³ Bunker elszámolásai a Főfelügyelőség részére, 1913. SoM, Régi múzeumi iratok.

¹⁴ *Domonkos Ottó – Környei Attila*: i. m. 21.; Soproni Napló, 1913. XVII. évf. 229. sz. okt. 5. 2. Egy kimutatás szerint 1910–1913 között összesen 50 644 korona 51 fillért költöttek a múzeum építésére és berendezésére. SoM, Régi múzeumi iratok, Bunker elszámolásai a Főfelügyelőség részére, 1914.

6. kép. Az újonnan nyílt múzeumépület, a kultúrpalota.¹⁵ A homlokzaton látható a két új ablak a földszinten és kettő az alagsorban. A bejárat elé Justitia és Janus szobra került, a régi városháza homlokzatáról.

A két világháború közötti időszak változásai

1918 októberében, a forradalmi események miatt a múzeumot bezárták a látogatók elől. A kommunista diktatúra idején, 1919. április 3-án államosították az intézményt.¹⁶ A Tanácsköztársaság alatt a múzeum szerencsére nem szenvedett kárt, gyűjteményeit nem bántották.¹⁷ Maga az épület 1922-re az elmaradt tatarozások miatt rossz állapotba jutott: esővíz szivárgott be a tetőn, az üvegpavilon pedig teljesen szétrepedezett. A tatarozáshoz szükséges összeget úgy tudták csak biztosítani, hogy 1923. február 22-én a múzeum a Régészeti Társulattól – Thurner Mihály polgármester megmentő gondoskodásának köszönhetően – Sopron város tulajdonába és fenntartásába ment át („*Sopron szab. kir. város múzeuma*”). Még ez év tavaszán megkezdődött a város pénzén a tatarozás, amely nyárra fejeződött be. A múzeumbelsőt alaposan kijavították. A nagyközönség előtt augusztus 20-án nyílt meg a közgyűjtemény.¹⁸

¹⁵ Vasárnap Újság, 1913. 60. évf. 41. sz. okt. 12. címlap.

¹⁶ SoM, Ikt. ügyv. ir. 19/1919.

¹⁷ SoM, Ikt. ügyv. ir. 1/1920. Jelentés, 1919. évről.

¹⁸ SoM, Ikt. ügyv. ir. 20/1923. Jelentés, 1922–1923. évről.

7. kép. Az átrium (F04) Tóth István 1887-ben alkotott, és A haldokló gladiátor címet viselő gipszszobrával. Diebold Károly fotója, 1940 körül (SoM, Fotótár, Diebold-album)

A két világháború közötti időszakot a folyamatos beázások, időleges javítások, helyszűke és pénzhiány jellemezte. 1925-ben külső tatarozást végeztek.¹⁹ 1928–1929-ben bevezették a villanyvilágítást a múzeum mind a 28 helyiségébe.²⁰ Lauringer Ernő intézményvezetőnek (múzeumi igazgatóőr) 1938-ra sikerült elérnie, hogy az épületet átfogóan felújítsák. Ebben az évben nagy volumenű külső tatarozásra került sor. A munkálatok miatt az intézmény nem volt látogatható. Az erősen hulló régi vakolatot tégláig teljesen leverték, helyébe új nemesvakolatot raktak. Az alagsori helyiségeket szigetelték. A terméskő-részleteket legyalulták, a silány anyagból készült urna-díszeket és füzérvégződésekkel terméskőből újrafaragták. A tetőzetet is alaposan átalakították. Feltűnően költséges volt az üvegpavilon rendbehozatala, melyet újra kellett üvegezni, kupoláját pedig vörösrézrel fedték be.²¹ Megújították a díszterem földemét is.²²

¹⁹ SoM, Régi múzeumi iratok, Jelentés az 1925. évről.

²⁰ 1929-ben a tavaszi hóolvadás az épületet több helyen súlyosan megrongálta, a tatarozási munkák sok időt vettek igénybe. SoM, Régi múzeumi iratok, Jelentés, 1928. és 1929. évről.

²¹ SoM, Régi múzeumi iratok, Jelentés az 1938. évről.

²² Közreműködtek: Füredi Oszkár és Moravetz Ferenc kőművesek, Baumann Béla kőfaragó, Lichtl Henrik ács, Trogmayer Mihály bádogos, Szakál Béla mázoló, Riedl Ferenc és Jandl Antal tetőfedők, Czigány István

8. kép. A dombon álló kerti pavilon (filagória). Diebold Károly fotója, 1935 (SoM, Fotótár 24641).
A romokat 1949-ben bontották le.

Lauringer Ernő 1944-ben a múzeum fejlesztésére vonatkozó javaslatot terjesztett elő a polgármesternek. Az üvegpavilon lebontását kezdeményezte, mint oda nem illő építményt. A múzeumkert átfogó rendezésére, beépítésére is kidolgozta elképzelését. A leírás és a terv ismeretében azt mondhatjuk, szerencsére nem valósult meg.²³

A II. világháborútól napjainkig

Az 1944. december 6-i bombázáskor a főépületet ugyan nem érte találat, de közelében bombák csapódtak be. Az ablakok becsukott fatáblái ugyan felfogták és csökkentették a légnyomás erejét, de az ablaküvegek, üvegajtók csaknem mind kitörték, több fatábla is széthasadt, a közfalak megrongálódtak. A tárlók és bútorok kimozdultak a helyükből, üvegezett ajtóik és oldalaik részben tönkrementek. Az átrium és az üvegpavilon oldalának

lakatos, Matuschek Rezső és Fleischhacker Vilmos üvegesek. MNL GyMSMSL, IV. 1404 Sopron Város Polgármesteri Hivatalának iratai, IV. 11. Múzeumi ügyek, 1942.

²³ SoM, Ikt. ügyv. ir. 5/1944. Lauringer már 1935-ben is szerette volna elérni, hogy az üvegpavilont lebontsák, helyén pedig a csonka sarkot az épülettel összhangban kiépítsék. SoM, Ikt. ügyv. ir. 39/1935.

üvegei csaknem mind betörték. Az átriumba szabadon beesett az eső és a kőpadlón megállva felgyülemlt. A szétrepülő darabok és szilánkok egyes tárgyakban kárt okoztak, némelyek szét is törtek. A kerti lak közvetlen közelében becsapódott bomba az ott elhelyezett természettudományi gyűjteményt (kitömött állatok, ásványok) szinte teljesen elpusztította. Az óvintézkedéseknek köszönhetően a nagyobb értékek és a leltárkönyvek biztonságos helyen vészték át az időszakot. Lassan, de megkezdtek a romeltakarítást.²⁴ Téglával és deszkával fedték be az ablak- és ajtónyílásokat. Az 1945. március 4-i és a 29-i bombatámadásban az összetákoltt ablaktáblák és szükségajtók ismét megsérültek.

Egy 1945. október 15-én készített műszaki leírás szerint az épület előző állapotához képest – a tetőzet, főhomlokzat, falak, kémény és tűzfal, mennyezetek, eresz- és lefolyócsatornák, ajtók és ablakok, valamint az átrium üvegteteje tekintetében – 40%-os kárt szenvedett. Az üvegtető 95%-ban károsodott.²⁵ (8. kép)

A háborús károk megszüntetése, az épület használhatóvá tétele – Csatkai Endre igazgató főőr vezetése mellett – egészen 1950-ig elhúzódott. 1947. június 28-án – a vidéki múzeumok közül elsőként ünnepélyes keretek között megnyílt a soproni múzeum. (A megnyitó – tekintve, hogy az újjáépítés teljesen nem fejeződött be – szűk körű volt.)²⁶ A természettudományi anyag kivételével a múzeumi anyag nagy része átvészelt a pusztulást, így már az új ideológia megkövetelte szempontok szerint alakíthatták ki az új kiállítást. (9. kép)

A múzeumot 1951. január 1-jei hatállyal államosították, neve Liszt Ferenc Múzeum lett. 1962-ben állami kezelésből a megyei tanács kezelésébe került át, a Győr-Sopron Megyei Múzeumi Szervezet tagintézménye lett. 1952-ben, 1962-ben²⁷ és 1964–1965-ben átrendezték a kiállításokat. Az utóbbi alkalmat megelőzően az épület központi fűtést kapott.²⁸ Ezt követően a szükséges karbantartások, átrendezések kivételével az épület nem változott. Műszaki állapota a folyamatos beázások miatt nem javult, a tetőszerkezet gerendái több helyütt elkorhadtak. A javítást a kilencvenes években végezték csak el. Közben, 1983–1984 fordulóján a villanyvezeték-hálózatot is korszerűsítették.²⁹

²⁴ SoM, Ikt. ügyv. ir. 233/1944, 234/1944, 26/1945.

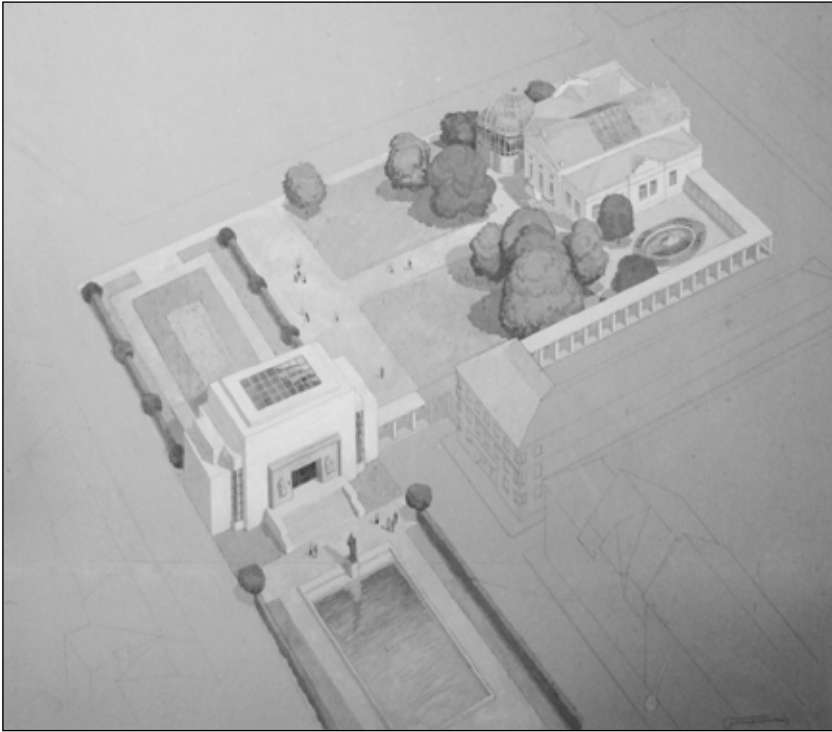
²⁵ SoM, Ikt. ügyv. ir. 183/1945. A gyűjteményi anyag 5,2%-a pusztult el, vagy tűnt el lopás következtében. Főleg a néprajzi anyagot és az éremtárat érte veszteség. SoM, Ikt. ügyv. ir. 234/1945, 2/1946, 29/1946 (Jelentés, 1945. évről).

²⁶ Az újjáépítést a VKM (4000 Ft), a Közgyűjtemények Főfelügyelősége (6000 Ft) és Sopron város (17 000 Ft) finanszírozta. A főépület rendbehozatala és átrendezése összesen 29 076 Ft 85 f-be került. SoM, Ikt. ügyv. ir. 87/1947 (Jelentés, 1947. évről). 1947-ben felmerült a pavilon lebontása és helyén az épület sarkának kiegészítése. Végül az olcsóbb helyreállítást választották, addig is az üvegházat ideiglenesen lefalazták. A pavilont 1948–1949-ben újjáépítették. SoM, Ikt. ügyv. ir. 115/1947, 152/1947, 161/1947, 354/1947, 138/1948, 442/1948, 362/1949, 419/1949, 467a/1949. és SoM HA 1460 (Jelentés, 1948. évről).

²⁷ SoM HA 1461 (A Soproni Liszt Ferenc Múzeum története 1951–1953.); SoM HA 1469 (Jelentés, 1962. évről); A Liszt Ferenc Múzeum működése 1962-ben. In: Soproni Szemle 17. (1963/2) 183–184.

²⁸ *Környei Attila*: A Liszt Ferenc Múzeum 1965. évi munkája. In: Soproni Szemle 20. (1966/3) 269.

²⁹ SoM HA 1438 (Jelentés, 1983. évről); SoM HA 1440 (Jelentés, 1984. évről).

9. kép. A Deák tér lezárása kiállítási csarnokkal kapcsolatban, a Múzeum tér kialakításával. Füredi Oszkár (1890–1978) meg nem valósult terve, 1948. Átfestette: Ágoston Ernő (SoM, Kp.60.2.1)

1987-ben elköltözött az épületből az igazgatóság, a helytörténeti, valamint a képző- és iparművészeti gyűjtemény, a múzeum könyvtára (a néprajzi anyagot kivéve) a Stornoházba került. 1989. október 22-én nyílt meg az épületben az új néprajzi kiállítás „Kézművesség – Népművészet” címmel. Az új kiállítást nem előzte meg átfogó épületfelújítás, ezért a már rendszeressé vált beázások miatt 1991-ben részleges födémcserét kellett elvégezni az épületen.³⁰ Ezt követően a héjazatot is cserélni kellett.

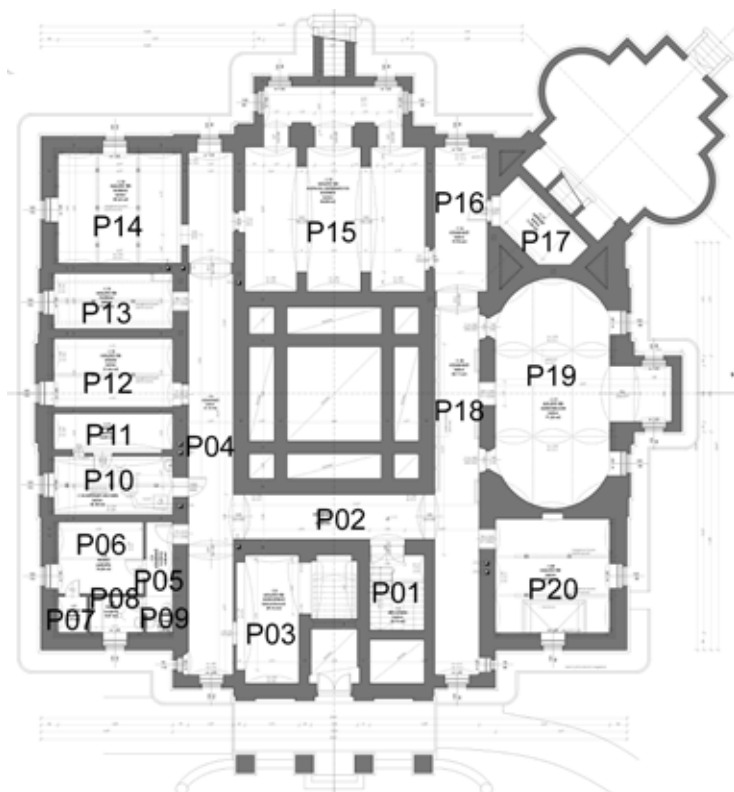
Az épületet 2006-ban életveszélyesnek minősítették, a kiállítást bezárták. Hamarosan a gyűjtemények is elköltöztek ideiglenes raktárakba. A felújítás 2007-ben elkezdődött, majd csakhamar félbeszakadt.³¹ Az épület 2007-től egészen 2018 májusáig Csipkerózsika-álmát aludta, ekkor elkezdődött az átfogó épületrekonstrukció.

³⁰ Domonkos – Környei: i. m. 35.

³¹ Az épület bezárásának idejére elkészült a parkban a barokk sírkögyűjtemény rekonstrukciója, mely 1993-ban kezdődött és 2006-ra fejeződött be. A sírkövek felállítása az új hordozófalra 2007-ben történt. Ünneplés átadása 2007. szeptember 15-én volt.

Függelék

Az épület mai helyiségkiosztása Az egyes helyiségek funkciójának változása, 1890–1989

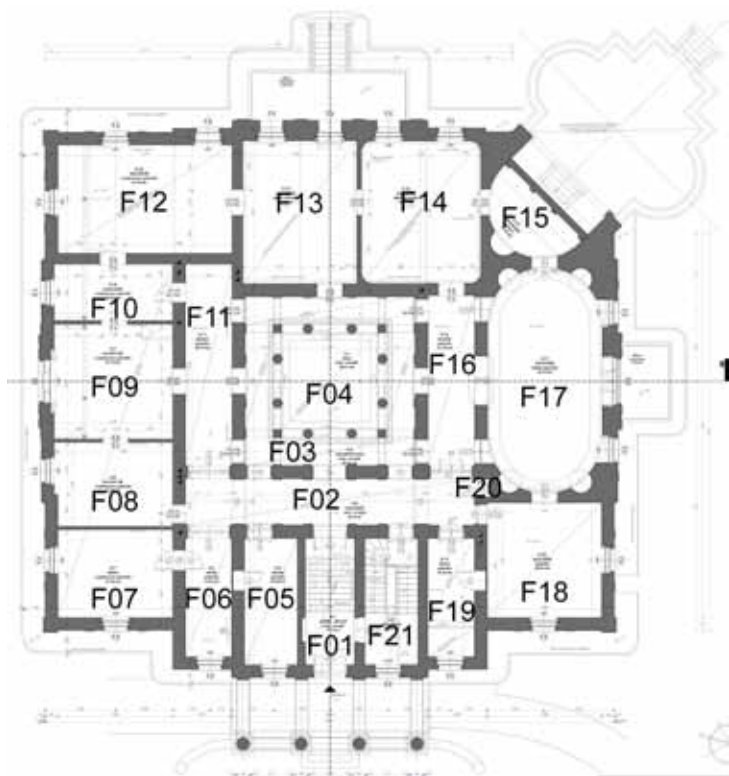

10. kép. Az alagsor (pince)

Alagsor (pince)

ma	1890	1913	1938-1939	1950-es évek	1965	1989
P01	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház
P02	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó
P03	fás- és szenes-pince	fásszín	soproni bor-pince	borospince	borospince	borospince
P04	folyosó része	folyosó része	folyosó része	folyosó	közlekedő	kerámia, cégérek

P05	spájz	posztós- műhely	takácsműhely	takácsműhely	közlekedő	közlekedő
P06					hivatalsegéd	pihenő
P07					kamra	raktár
P08					fürdő	fürdő
P09					WC	WC
P10	szakácsnő- szobája	asztalos- műhely	asztalosműhely	???	kazánház	gépezet he- lyiség
P11	mosókonyha	kovács- műhely	kovácsműhely	kovácsműhely	kazánház	műhely
P12					széntároló	kádárműhely
P13	vasalószoba	fazekas- műhely	gerencsér- műhely	fazekasműhely	fazekasműhely	fazekasműhely
P14	szolgáló szobája	falusi kocsma	harkai kocsma	harkai kocsma	harkai kocsma	harkai kocsma
P15	gyümölcs- és palackpince	néprajzi osztály	új lapidarium	lapidarium	raktár	asztalos, eszter- gályos, bogárnár
P16	fűtőhelyiség	folyosó része	folyosó része	folyosó	közlekedő	ácsmesterség
P17	fűtőhelyiség	raktár	raktár	raktár	raktár	raktár
P18	északi része: kézi spájz	folyosó része	folyosó része	folyosó része	közlekedő	kőfaragó, la- katos
P19	konyha	lapidarium	régi lapidarium	lapidarium	raktár	csapodi száraz- malom
P20	edény- és ruha- szoba	lapidarium	néprajzi helyiség	???	kovácsműhely	kovács-lakatos

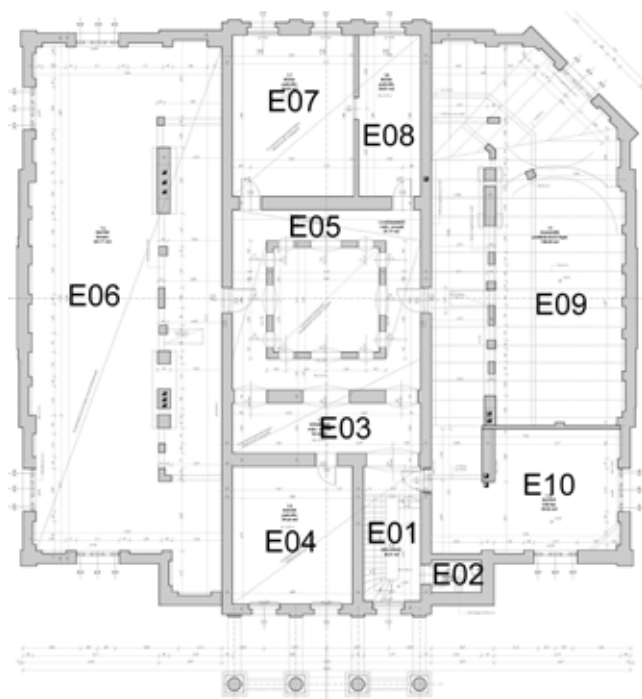

11. kép. A földszint

Földszint

ma	1890	1913	1938-1939	1950-es évek	1965	1989
F01	előtér lépcső	előtér lépcső	előtér lépcső	előtér lépcső	előtér lépcső	előtér lépcső
F02	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó
F03	átrium folyosója	átrium folyosója	átrium folyosója	átrium folyosója	átrium folyosója	átrium folyosója
F04	átrium	oszlopcsarnok	oszlopcsarnok	oszlopcsarnok	aula – alkalmi kiállítóhely	előcsarnok
F05	szolgáló szobája	laboratórium	iroda	iroda	teremőrök szobája	raktár
F06	illemhelyek	a régi Sopron képbén	régiségtá-ri előszoba (városképek)	régiségtá-ri előszoba (városképek)	adminisztráció	iroda
F07	lakószoba	kő-, bronz- és régebbi vaskor (Hallstatt)	őskori anyag	őskori anyag	igazgatói iroda	dolgozószoba

F08	gyerekszoba	újabb vaskor (La Tène)	őskori anyag	őskori anyag	17. század	népművészet- kézművesség
F09	gyerekszoba	római kor	római terem	római terem	17. sz. pol- gári élet és lakáskultúra	takács
F10	fürdőszoba	közép- és újkor	népvándorlás-, közép- és újkor	népvándorlás-, közép- és újkor	18. sz. jobbágy- ság, Esterházyak, Haydn	képfestő
F11	előszoba és gardrobe	könyvtár	szakkönyvtár	szakkönyvtár	raktár-irattár	raktár
F12	hálószoba	soproni nagyok díszterme	díszterem	egyházi és főúri barokk művészet	18. sz. polgári életmód	posztós - posz- tónyíró
F13	lakószoba	soproni művészek dísz- terme (képtár 1)	képtár	polgári barokk	barokk egyház- művészet	szabó- gombkötő- var- róasszonyok
F14	szalon	soproni művészek dísz- terme (képtár 2)	empire-bieder- meier szoba	empire-bieder- meier szoba	biedermeier enteriőr, Liszt, zene, színház	csizmadia-kala- pos-kesztyűs
F15	télikert (pálmaház, üvegpavilon)	természetrajzi osztály (ásvá- nyok és kövü- letek)	kerámia-terem	kerámia-terem	átjáró: Széchenyi István, pavilon: kályhák	átjáróban: kötés-horgolás
F16	iroda	természetrajzi osztály	kerámia-terem előszobája	kerámia-terem előszobája	1919-től 1960-as évekig	raktár
F17	ebédlő	természetrajzi osztály (állattár)	céhemlékek	céhemlékek	19. sz. 1919-ig	népviséletek
F18	úr szobája	soproni polgári szoba	barokk-rokokó szoba	soproni nagyok emlékei	dolgozószoba	höveji hímzés
F19	toilette	ruhatár (rég ruhák, hímzés, gombkötés)	Széchenyi-em- lékszoba	dolgozószoba	dolgozószoba	fototár
F20	étellift	???	???	mosdó	mosdó	mosdó
F21	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház

12. kép. Az emelet (padlástér)

Emelet (padlástér)

ma	1890	1913	1938-1939	1950-es évek	1965	1989
E01	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház	lépcsőház
E02	illemhely	illemhely	WC	WC	WC	WC
E03	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó
E04	vendégszoba	kapuvári magyar szoba	kapuvári magyar szoba	könyvtár	könyvtár	kerámiaraktár
E05	folyosó	folyosó	folyosó	folyosó	néprajzi kiállítás	könyvraktár
E06	padlás	padlás	nagy padlás	raktár	raktár	raktár
E07	vendégszoba	ágfalvi német szoba és konyha	ágfalvi német szoba és konyha	kapuvári magyar szoba	kapuvári magyar szoba	dolgozószoba
E08	kabinet	szarvkői horvát szoba	szarvkői horvát szoba	szarvkői horvát szoba	szarvkői horvát szoba	dolgozószoba
E09	padlás	padlás	padlás	raktár	raktár	raktár
E10	padlás	padlás	padlás	ágfalvi német szoba és konyha	ágfalvi német szoba és konyha	bútorraktár

A Zsilip utcai óvoda óvodásaként egyszer biztosan, a Deák téri iskola iskolásaként talán háromszor is, kötelezően végigjártam a múzeum Deák téri épületét. Vitrinekben ruhák, kardok, az üvegház utánozhatatlan csillogó fényei, poros, nehéz múzeumszag, nyikorogó parketta, múzeumi posztópapucs. És csönd. Pisszegni sem szabad. A kert varázslatos volt és különleges, mert az tilos volt, senki nem használta. Persze beszöktünk, ugráltunk a kerti pavilon pincéjének földdel borított boltozatdombján, jó hangja volt, dübörgött. A kerítésen akkora rések voltak, hogy nem mászva, futva ugrottunk ki rajta, amikor az akkori gondnok messziről morcolánkodott és úgy tett, mintha fülön akarna csípni.

Tizenhat éves koromig a majdnem szemközti házban laktunk. Egy kis szünet, aztán 1991 májusában – már fiatal felnőttként –, megint a múzeumkertben találtam magam. A szökőkút szanaszét heverő köveit mértük, pontosan, hogy papírkartonra rajzolva összeállítsuk a kút valaha volt kontúrját, az alaplemez geometriájának meghatározásához. A kövek a helyükre kerültek, máig is ott vannak, a vízgépészet azonban nem készült el – talán most.

A következő találkozás 2004 januárjában, az üvegház restaurálási dokumentációja ürügyén volt. Belsejében fa gyámlítás tartotta, mert az acél tartószerkezete korrodált el először. A szakszerű bontást követően az épületelemek raktárba kerültek.

2006 nyarán a teljes épületegyüttesre „Programterv” készült. Az akkori tulajdonos egyezkedett meghatározni a villa, a kert, a kerti pavilon és a cselédház távoli jövőjét. Folytatásként, már csak a villa épületére készült „Építési engedélyezési terv”. Elsősorban épületszerkezeti felújítást tartalmazva, kiegészülve egy pince béli vizesblokkal, a látogatók számára. A „Kiviteli terv” sajnos már „Tendertervvé” soványodott, csak a legszükségesebb szerkezeti megerősítéseket tartalmazta. Ennek alapján készült el a földszint feletti födém. Az eredeti födémek általában fából – nagyobb fesztáv esetén acéllal kombinálva – készültek. Ezek cseréje, illetve megerősítése 2006–2007-ben megtörtént (1-2. kép).

A fedélszék keleti része furcsa mód a raktári berendezés részévé vált gerendázattal került megtámasztásra. Erre azért volt szükség, mert a gerendavégek korhadása miatt azokat kicserélték. Nyomatékbíró toldás hiányában belső mezőben kellett támaszt keresni, így a földszint feletti födém hordta a tető súlyát. 2006–2007-ben a tető terhe ideiglenesen kiváltásra került (3. kép). Ahol lehetett, a földszinti falakra, de elsősorban a pincefödémre került feltámasztásra a tetőszerkezet, így békésen át lehetett építeni a földszint feletti födémeket.

Aztán vártunk tíz évet. Az épület „lakatlan”, pontosabban: a nyestek tanyája lett. A régi/új tulajdonos, Sopron városa 2016-ban, a „Modern Városok Program” lehetőségeivel élve, felkarolta a félbemaradt munkát és 2018 májusában elkezdődött az írásmunka készítése idején még tartó felújítás.

1. kép. Új vasbeton födém

2. kép. A pincefödémek boltozottak, illetve poroszsüveg boltozattal készültek, ezek állapota jó, itt nem készült megerősítés.

A funkció továbbra is múzeumi. Ez egyértelmű, hiszen ez a Deák téri múzeum-épület minden régi soproninak „A MÚZEUM” –, pedig a kérdés egy kicsit árnyaltabb. Megszoktuk, hogy a vidéki kúriák, kastélyok jó része „elme, gyógy és intézet”, (mára talán csak volt) idősotthon, közgyűjteményi, vagy közművelődési intézmény. Esetükben könnyű belátni, hogy a nem egészségügyi, nem közösségi funkcióra készült terek, épületszerkezetek nem, vagy csak erősen korlátozottan alkalmasak a gyógyászat, az ápolás, a művelődés funkcióját kiszolgálni.

Ha feltesszük a kérdést: mi ma a múzeum, bizonyos, hogy nem egy nagypolgári villa alaprajza, környezete, belmagassága, ajtóí és ablakai által meghatározott tér kerül bele a válaszba. Mert ma az elvárt, korszerű múzeum fogalmilag a kiállítóhelyi, a kutatóhelyi, a

3. kép. A keleti szárny tetőszerkezetének ideiglenes alátámasztása. A dúcolat a pincefödémre viszi a tető terhet.

műkincsraktári és a közönség számára aktív, tematikus tanulást jelentő funkciók együttese. Ami egyben korszerű, energiatakarékos, biztonságos épületszerkezetekből álló variabilis tér, könnyen átrendezhető kiállítótér, precíz légtechnikával, komoly épületvillamossággal, bonyolult gyengeáramú hálózatokkal felszerelve. A polgári nyaraló bizony nem ilyen...

Ugyanakkor, ha a védett örökség épületeinek sorsát vizsgálom, óhatatlanul felmerül, mit kezdjen a mai társadalom, a városi közösség, például egy leánynevelő intézetből átalakított Ruhagyárral, a Szt. Imre Kollégiummal, a kaszárnnyával a Kurucdombon, vagy a sor végén, egy komplett Belvárossal? Mit kezdjünk egyáltalán egy műemlékkel. Rengeteg korlát, rengeteg kompromisszum. „A műtárgynak az a legjobb, ha használják.” Ez az épületekre is igaz. Tehát, ha a műemléknek értelmes funkciót találunk, fennmaradásához ezzel járulunk hozzá a lehető legjobban. A kor igényei és a műemlék adta lehetőségek közötti kompromisszum megtalálása a legnehezebb.

Mit kell hát tenni és mit lehet tenni az egykori Lenck-villával, a későbbi városi „Kulturpalotával”, hogy mai múzeum lehessen? Nyilván a falak, a tető, az ablakok, a burkolatok, a kilincsek és az épületszobrász díszítések megmaradnak. A felsorolás természetesen így esetleges, de a házról részletes „Értékleltár” készült, felsorolva mindazt, amiért az épület a védett örökség része. Ezek mindegyikének megőrzése fontos.

A tervezett kiállítási funkció – most már csak kiállítási, mert a kutatói munkahelyek nem itt kapnak helyet –, alkalmazkodik az épület alaprajzi rendszeréhez, tehát a jelenleg tervezett kiállítást a meglévő térrendszerhez kell szabni. A több mint száz évvel ezelőtti épülettechnikát lehet korszerűsíteni, de nem a végtelenségig. A szerkezetek telerbírásának növelése, a tönkrement, elhasználódott épületszerkezetek javítása, cseréje, a hőtechnika, a tűzvédelem, az épületvillamosság, a szellőzéstechnika, az akadálymentes

bejárás, mind a jelenlegi felújítás feladata. Mindezt úgy, hogy az Értékleltár minden darabja megmaradjon (értelmes funkciójában, nem díszletként), és a villa térélménye továbbra is egyértelmű legyen.

Tehát, mit lehet tenni, hogy a műemlék műemlék maradjon, a múlt hű emléke, ami a márt szolgálja és nem válik az átalakítást követően, a jövőben, a ma emlékévé?

Alapozás

Jónak tűnik, de a kapcsolódó épületszerkezetek miatt (mivel a szellőzés vezetékai az alapozási sík alá kerülnek), néhány helyen injektálással talajszilárdítás készül. A padlószigetelés alatti vasbeton lemezt összekapcsoljuk a pincefalakkal, így az is részt vesz az alap teherviselésében.

Talajnedvesség elleni szigetelés

A padlóban jelenleg nincs szigetelés, a pincefalak függőleges, külső oldalán bitumenmáz szigetelés volt, ami egy korábbi felújítás során készült, de mára tönkrement. Mivel a pince is kiállítási tér lesz, így követelmény a teljes szárazság. A cél érdekében a pince padlózata mindenütt felbontásra kerül és a süllyesztett vasbeton lemezre a hagyományos, olvasztott technológiával bitumenes vastaglemez szigetelés kerül. A falak alatt, a teljes szerkezet elvágásával, ahol ez lehetetlen, injektálással készül vízszigetelés. Ám attól, hogy a szigetelés elkészül, még nem lesz száraz az épület. Ezért, a falakat aktívan kell szárítani (magukra hagyva két-három év lenne a teljes kiszáradás), ráadásul a falban tárolt só, amíg vizet kap, folyamatosan „dolgozik”. A tervek szerint a pincei szellőzőrendszer mielőbbi és azután folyamatos üzeme fogja a falak nedvességtartalmát elszállítani (4. kép).

A páralecsapódás okozta nedvesedést hőszigeteléssel és az előbb említett légcserével igyekszünk gátolni. Mivel a terepszint alatti épület nyáron is hűvös marad, a nyitott ablakon beáramló páradús nyári levegő a hideg falon és a padlón lecsapódó nedvességet produkál. Tehát, a pincefalaknak is olyan melegnek kell lenniük nyáron, mint a terepszint felettieknek. Ezért, a padlóban és az oldalfalakon 20-20 cm hőszigetelés készül, így a talajban tárolódó hideg nem kerül a padló- és falszerkezetekbe.¹

A terepszint helyreállítása

Az elmúlt száz év kerti hulladékai a park terepszintjét 30–50 centiméterrel magasabbra emelték.² Ezt nem korrigálták, amikor az épület köré az „új” járdát készítették, ezért a pince ablakait „bokáig” eltemették. A régi tok általában benn maradt, új tokösszekötő és

¹ Említésre érdemes az épület egyik érdekessége: A pincefalak eredetileg légréteggel készültek. A belső oldaltól 12-14 cm-re van egy 10 cm mély függőleges rés, a padló felett és a mennyezet alatt szellőzőrácsokkal ellátva. Feltehetően ettől a megoldástól várták a fal belső felületének felmelegedését és az imént említett páralecsapódás jelenségének megelőzését.

² Ugyanez a feltöltődés miatti terepszint-emelkedés a kerítés mellett is látható, nem véletlenül dőlnek kifelé egyes kerítésszakaszok.

4. kép. Készülő légcsatorna aknák a konyha padlója alatt

szárny készült. Az ép ablakrácsok szintén megvannak, csak az alsó mintaköz a terepszint alá került (5. kép). Ezt a hibát korrigálandó, az épület megközelítőleg 5 méteres környezetében, ahol nyilván értékes növényzet nem található, a kívánatos terepszint visszaállításra kerül.

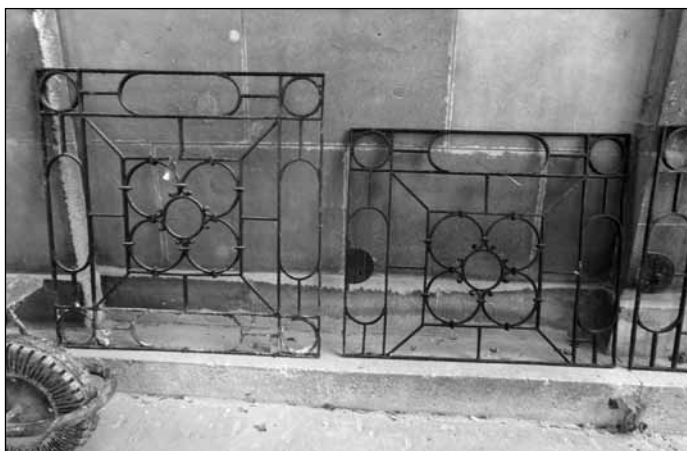
Felmenő falak

A falszövetben káros repedés nem látható. A téglák minősége kiváló, nem véletlenül, hiszen a Lenck-családnak téglagyára is volt. Szerkezeti megerősítés nem készül.

Fedélszék

A fedélszék a keleti és nyugati oldalon és a középső, nyeregvetős szakaszon teljesen újra készül. A kibontott elemek egy részét – alapos konzerváló kezelést követően –, talán újra fel lehet használni. A nyugati oldalon a szaruzat kielégítő állapotú, a talpszelemen viszont cseréjére szorul. A talpszelemen szakaszos cseréjével, konzerváló kezeléssel a szaruzat anyagát meg lehet tartani, de teljes kibontással és újraépítéssel kell számolni. A nyugati oldal szakaszos cseréjét az ebédlő festett mennyezetének védelme is megköveteli, tehát itt építés közben sem lehet beázás. Az új szakaszokon is építés közbeni provizórikus tetőt kell készíteni, fóliával fedni.

A kishajlású tető hajlásszöge 5 fok. Az átalakítás során 7 fokos tető készül! Ez a tetőhajlás alkalmas a cinklemez kettős állókorcos fedés fogadására (kisebb hajlás esetén beázik). A középső rész magas tetőjén eredetileg természetes palafedés volt. Ma szürke négyzetpala. A tervezett héjazat kettős állókorcos, natúr cinkfedés. A tető hajlásszöge 21 fok, a palafedés 30 fokot igényelne (kisebb hajlás esetén beázik), tehát pala nem kerül

5. kép. A baloldali rács alja a járda betonjában volt, a jobboldali aljából viszont arasznyit le kellett vágni, mert az nyitható maradt.

6. kép. A fedélszéket fogadó koszorú már elkészült.

het vissza. Általánosságban megállapítható, hogy az eredeti fedés anyaga és a választott tetőhajlásszöge nem illettek egymáshoz. Nem véletlen, hogy az épület első javítása a tető átalakítása volt, elsősorban a víz elvezetésének módján kellett változtatni (6. kép).

Az átrium üvegtetője feltehetően nem eredeti, valamelyik javítás során egy egyszerű, ragacsolt üvegtető került beépítésre, amely mára több helyütt beázik. Helyére egy korszerű, hőhídmentes alumíniumszerkezetet kell építeni, árnyékolóval. Az első emeleti földem magasságában lévő vízszintes belső üvegtető szegecselt acélszerkezete nyilván megmarad.

Padlóburkolatok

A jelenlegi padlók bontásra kerülnek. Kivéve a lépcsők, a bejárat és földszinti kerengő márvány mozaiklap burkolata. Ezeket finom csiszolással kell felújítani. A pincebeli konyha egyedi burkolata, a vasalt aljzat és szigetelések készítése miatt bontásra és visszaépítésre kerül. A földszinten az eredeti parketták kerülnek újrafelhasználásra.

Homlokzat

Az épület fennállása óta ez a harmadik alkalom, hogy teljesen új lesz a külső vakolata. A 25 évvel ezelőtti homlokzat-megújítás hagyományos szilikát-technikán alapuló eljárással készült. Sajnos, mára az épület a felújítás előttinél is rosszabb képet mutat. A homlokzat vakolása a legkorszerűbb technológiával, a színezés a természetes kőhöz hasonló színekkel történik. A szobrok, kővázák, faragványok restaurálás után kerülnek vissza a helyükre.

Nyílászárók

A meglévő ablakok, ajtók, asztalos remekművek. Nagyon karcsú szelvényekből, nagyon jó anyagból készültek. Az eredeti árnyékolás a két ablak közti falamella volt. Mára csak nyomai voltak felfedezhetőek. Helyette vászonroló készül. A sötétítés spalettával történik és történik, a meglévő szerkezet mesteri fatokjaival együtt helyreállításra kerül. A bejárat ajtó csodálatos épségben maradt ránk. Tisztítás, illesztés, elektromos szerelvények beépítése után keményolaj felületkezeléssel megtartandó. A belső ajtók és üveg-fa tér-elhatárolások nagy része fellelhető. A raktárból, pincéből, depóból előkerült szárnyak az értékleltár készítésekor kiválogatásra és vélt helyükre kerültek.

Üvegház

Helyreállítására 2004-ben tervdokumentáció készült. A bontás, tehát az életveszély elhárítása megtörtént. Az elemek raktárban pihennek, állapotuk kétséges. A kőkáva már 15 éve várja az öntöttvas szerkezetet, reméljük, most elkészül. (7. kép)

Kert

Régebbi rajzok és faállomány-felmérések felhasználásával igyekeztünk rekonstruálni a korábbi sétaút-hálózatot. A faállomány műszeres vizsgálata elkészült. Mivel a kert ma is nyitott, a koros fák lehulló ágai komoly veszélyt jelentenek, így valószínű szükség lesz egy ápoló ritkítás elvégzésére. A betelepült invazív fajokat ki kell irtani (bálványfa, akác, stb.). A régi fotókból megállapítható, hogy a bejárat előtti kertrész francia-, a hátsó rész angolkertként volt kialakítva. Ezt kívánjuk visszaállítani.

A kerítés lábazata elfogadható állapotú, tisztítás, csiszolás, hidrofobizálás az elvégzendő munka. A fém elemek díszei mozognak, egy részük elveszett, ezeket újraöntéssel pótolni kell.

7. kép. Az üvegház, bontás előtt, 2004-ben

Kerti pavilon

Az építmény elpusztult. Rekonstrukciójához fotó és rajz áll rendelkezésre. A főépület építéskor készült helyszínrajz egy hétszögletű(!) pavilont ábrázol, amely illeszkedik a jelenlegi domb alatti pincére. A fotók és a rajz egy jóval kisebb, más pozícióban lévő pavilont ábrázolnak. A villa építésének korában az utóbbi hitelessége a valószínűbb, feltehetően a hétszögletű már korábban is állt, mint ahogy Sopronban szokás volt, a külső várfal, vagy kerítésfal részeként, (pl.: az Esernyős ház). Ezt elbontották, és nem pontosan a helyére készült el az új pavilon. Az építménynek a múzeumi programban nincs szerepe, helyreállítását egyelőre nem tervezzük (8. kép).

8. kép. Sterbenz Károly rajza a kerti pavilonról, 1945-ből

Szökőkút

A szökőkút 1991-ben részlegesen helyreállításra került. A kőmunkák elkészültek, a vezetékezés megtörtént, ám a gépészet akkor nem készült el. A vízgépészet és a vízköpő figura rekonstruálásával reméljük, újra működni fog.

A jelenlegi felújítás tervezői stábjá

Bihari Sarolta belsőépítész
Bella Ervin gépészmérnök
Szalmási Vilmos villamosmérnök
Böröcz István tűzvédelmi szakértő
Horváth József és ifj. Orosz József építőmérnökök
Fekete Szilárd építész

A korai modern építészet jegyében megkomponált épületek első példája 1921-ben jelent meg Sopronban. Schármár Károly markáns, látszó téglarchitektúrájú alkotása a Forster gyarmatáru-kereskedés raktárépülete volt a Magyar utcában. A keskeny épület homlokzatának előnyös függőleges és vízszintes ritmizálása magas építőművészeti minőséget tükröz.¹ Füredi Oszkár építész Csengery utcai, látszó téglafelületű munkáslakóháza 1925-ben épült fel, amely már az egyetemes építészet legjobbjai közé sorolható.² Füredinek az 1920-as évek közepétől az 1930-as évek végéig tartó, termékeny időszaka számos magas színvonalú, modern stílusú lakó és középülettel gazdagította a műemlékekben páratlanul gazdag Sopron építészeti arculatát. A megvalósult épületek nagy részét a kor legnevesebb, országos szakmai lapja, a *Tér és Forma* építészeti folyóirat is bemutatta. Az 1930. május 31-én megnyitott, liège-i (Belgium) nemzetközi építészeti kiállítás sikeres magyar kiállítói közé is beavagották munkáit, akik között olyan nevek szerepeltek, mint Árkay Aladár és Bertalan, Lajtha Béla, Hajós Alfréd, Rimanóczy Gyula, Lechner Jenő, dr. Bierbauer Virgil és mások.³ Jelen tanulmány Füredi Oszkár gazdag életművét, valamint – zsidó származása miatt – hanyattatott sorsú életét kívánja főbb vonalakban bemutatni (1. kép).

Családi háttér, tanulmányok

A család nevében bekövetkezett változás Fleischmann Sándor orvosnak, Füredi Oszkár édesapjának köszönhető, aki 1877-ben, 26 évesen döntött úgy, hogy családi nevét Füredire változtatja.⁴ Ily módon már Füredi Sándorként (Komárom, 1851 – Sopron, 1929)⁵ kötött házasságot Goldberg Johannával (Dunaszerdahely / Dunajská Streda, Szlovákia, 1859 – Auschwitz, Lengyelország, 1944) 1882-ben.⁶ Egy évvel később költöztek Komáromból Sopronba, ahol három fiuk született: Jenő (1883), Artúr (1884)⁷ és Oszkár (1890).⁸ Jenő édesapja hivatását követve orvos lett, Budapesten telepedett le. Oszkár szülővárosában, a Soproni Magyar Királyi Állami Főreáliskolában (ma Széchenyi István

¹ Kubinszky Mihály: Sopron építészete a 20. században. Tatabánya, 2003, (a továbbiakban: Kubinszky 2003) 53.

² U.o.

³ Bierbauer Virgil: A liège-i nemzetközi építészeti tervkiállítás magyar osztályának sikere, *Tér és Forma* 3 (1930), 7. szám, 302.

⁴ Századunk névváltozásai 1800–1893. Hornyánszky Viktor kiad., Budapest, 1895, 81.

⁵ Füredi Sándor halotti anyakönyvi kivonata, magántulajdon.

⁶ Füredi Sándor és Goldberg Johanna házassági anyakönyvi kivonata, magántulajdon.

⁷ Soproni Izraelita Hitközség születési anyakönyve. Magyar Zsidó Levéltár, XXIV-B.

⁸ Füredi Oszkár születési anyakönyvi kivonata, magántulajdon.

1. kép. Fűredi Oszkár portréja, 1943, Soproni Múzeum Fotótára

Gimnázium) érettségizett,⁹ felsőfokú tanulmányait a budapesti Műegyetemen, később pedig a müncheni Építészeti Akadémián végezte. Építésmérnöki oklevelét 1912-ben szerezte meg. Gyakorló éveit Münchenben töltötte Carl Hocheder irodájában, majd Hamburgban John Herbert Rosenthal építésznél dolgozott. Közben megnyert egy nagyobb pályázatot a Vereinigte Münchener Brauereitól, 1913-ban pedig megtervezett Douhou számára egy nagy szanatóriumot. Erich Mendelssohnnal együtt egy königsbergi városrendezési, illetve tíz kialakítási pályázaton vett részt sikerrel 1914 elején, később kis lakás-együtteseket épített.¹⁰

1924-ben feleségül vette Rawitscher Gyula kreutzburgi rabbi és Schwarczbach Henriette lányát, az akkorra már elvált Rawitscher Zsófiát (sz. 1888), akinek már volt az első házasságából egy fia. Kapcsolatuk nem bizonyult tartósnak, válással végződött.¹¹ Második feleségével, Bauch Erzsébet Jozefával (Guntramsdorf, Ausztria, 1906 – Sopron,

⁹ Fűredi Oszkár főreáliskolai értesítője, magántulajdon.

¹⁰ *Sarkady Sándor és ifj. Sarkady Sándor* (szerk.): Aranykönyv 2000. Sopron, 1999 (a továbbiakban: *Sarkady* 1999), 144.

¹¹ Soproni Izraelita Hitközség házassági anyakönyve, Magyar Zsidó Levéltár, XXIV-B.

1985) 1938-ban kötött házasságot, gyermekük nem született. Erzsébet a Szent György utcai plébániahivatal 2378/1940. sz. bizonyítványa szerint 1940. augusztus 27-én – a férje iránti elkötelezettségéből fakadóan korábban felvett izraelita vallásról – visszatért a római katolikus hitre.¹²

Pályájának indulása

Legkorábbi soproni köztéri munkája a soproni Koronázó dombon felállított „Koronázási emlékmű”, melyet 1915-ben állított a Városszépítő Egyesület III. Ferdinánd király 1625. december 8-án történt megkoronázása emlékére.¹³ Az emlékmű ma is áll, talapzatán „Füredi Oszkár műépítész” felirat olvasható.

Mint hadnagy vonult be 1914 novemberében a pozsonyi honvédhadosztályhoz, 1915. februárban az orosz frontra vezényelték, ahol hidakat épített, továbbá a Karlstadtnak elnevezett tábornak Rudnia közelében, melynek modelljét a bécsi Heeresgeschichtliches Museumban is kiállították. A 17-es vadászokkal hosszabb ideig gyalogsági harcokban vett részt, majd a két front között levő áramfejlesztő központot felrobbantotta. Az orosz frontról 1917-ben súlyos tifuszbetegséggel szállították Lembergbe, majd a pozsonyi kórházba. Még lábadozott, mikor 1917-ben felmérte a Dunántúl műemlék kastélyait, sokuk architektúráját mentve meg ezáltal az átalakítás veszedelmétől. A háborúban kitüntetésként megkapta a Bronz Érdemérmeket Kardokkal, a Koronás Arany Érdemkeresztet, a Károly Csapatkeresztet és a Háborús Emlékérmeket. 1918-ban – 28 évesen – megnyerte a soproni munkaházak felépítésére kiírt pályázatot, s ekkor Sopron városa mint főhadnagyot felmentette a hadkötelezettség alól.¹⁴ A pályázat eredményeképpen a Pócsi-dombon négy, egyenként két lakásos munkáslakóháza épült fel.

Füredi 1918-tól építőmesterként,¹⁵ illetve építészként dolgozott Sopronban, ahol számos lakó- és középület, valamint ipari épület őrzi tehetségének nyomát. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet soproni osztaga 1919. január 26-i közgyűlésén vette fel az egylet tagjai közé.¹⁶ 1919-ben a Sopron vármegyei és városi építési direktóriumában önként vállalt állást, ezáltal a proletárdiktatúrát támogatta. Emiatt az Egylet 1922-ben kizárta a tagjai sorából.¹⁷ Ugyanezen okból kifolyólag nem kaphatott később – az 1945-ös felszabadulásáig – állami megbízásokat sem, így megbízói főleg magánszemélyek, vállalkozók voltak.

Egyik legkorábbi munkája (1921) a soproni Fő téren álló, műemlék épület földszintjén a Gambrinus étterem kialakítása. „Az apró ablakok helyett nagy körív foglalja be

¹² Füredi Oszkár és Bauch Erzsébet házassági anyakönyvi kivonata, magántulajdon.

¹³ A soproni koronázás emléke, Pesti Hírlap 1915. december 21., kedd, 11.

¹⁴ *Jakobi Ágost*: Magyar műszaki parancsnokságok, csapatok és alakulatok a világháborúban. Budapest, 1938, 513.

¹⁵ Sopron város I. fokú közigazgatási hatóságának iratai, Mutatók. Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban: MNL GyMSMSL), IV.B.1417.

¹⁶ Egyleti közlemények, A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 53. (1919), 7. szám, 56.

¹⁷ Vegyesek, A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 56. 1(922), 26. szám, 234.

a fény és levegő kapuját, az apró dekorációban nem másolja az ismert barokk motívumokat, hanem olyan ornamentumokat komponál, melyek beleilleszkednek észrevétlenül az egész ház, sőt a tér hangulatába is.” írta az átalakításról Csatkai Endre művészettörténész.¹⁸

Az 1920-as évek elején épült lakóházai (Fischer Emil lakóháza, Sopron, 1921; Gergely István bankigazgató háza, Sopron, 1922; Madarász Imre villája, Bécs, 1923) azonos stílusban megformált épületek. A földszint terméskövel burkolt, az emeletek sima vakolt felületűek, a cseréppel fedett, meredek hajlásszögű tetők merészen az ég felé törnek. A néhol a sarkokon is átforduló ablaksorokat félkörív formájú pillérek keretezik, melyeket alul hangsúlyos könyöklők, fölül vízszintes szemöldökpárkány zár.¹⁹ Formaviláguk a Kós Károly által képviselt népi építészet eszköztárával rokon.

1922-ben a Magyar Királyi Államépítészeti Hivatal megbízásából négy kislakóházat tervezett Csornára, emellett elnyerte a Magyar Általános Takarékpénztár Rt. soproni bankfiókjának átalakítását, Mitzger Salamon Ötvös utca 2. szám alatti házának és üzletének jelentős mértékű átépítését, valamint a Royal kávéház belső átalakítását.²⁰

1923. május 6-án a Soproni Izraelita Hitközség temetőjében emlékművet avattak az I. világháború hősi halottainak – a 34 nevet megörökítő emlékmű szintén Füredi munkája. A listán ott szerepelt kisebbik bátyja, Füredi Artúr neve is.²¹ Ugyanebben az évben tervezte a Soproni Autonóm Ortodox Izraelita Hitközség Paprét 26. szám alatti épületének udvarán álló, három tantermes Talmud-Tóra iskolaépületet, annak belső kialakítását, bútorzatát is.

Ipari megbízások és az első sikerek

1923-ban raktár és üzlethelyiség átalakítást tervezett a Schönberger Testvéreknek, munkásház telepet a Soproni Szőnyeg- és Textilművek Rt. (előtte: Haas Fülöp és Fiai) részére, közben lakás átalakítást Sümegey Zoltán és Engel Alfréd számára. A Fodor Ignác és Társa cégnek raktárépületet, a Sopron városi Lóhúsüzemnek (Bauer János és Társa) füstöldét és húspipari helyiségeket, a Sopron városi Forgalmi Bank Rt. számára bankbelső átalakítást, a Soproni Kendő- és Szövőgyárnak (Harler és Társai) 300 m² vasbeton bordásfödémeket tervezett és kivitelezett.²² 1924-ben a Soproni Szőnyeg- és Textilművek Rt. (előtte Haas Fülöp és Fiai) téglaburkolatú igazgatósági épületét tervezte, melynek fotóját az 1930-ban megjelent *A magyar feltámadás lexikona* is közölte.²³

¹⁸ Csatkai Endre: Egy soproni építész naplójából, *Tér és Forma* 1. (1928), 8. szám, (a továbbiakban: Csatkai 1928) 293.

¹⁹ Csatkai 1928, 294–295.

²⁰ Füredi Oszkár építész iratai, magántulajdon.

²¹ Max Pollak: Die Geschichte der Juden in Oedenburg, Wien, 1929, 103–104. Az emlékmű a II. világháborús bombázások során sajnos megsemmisült.

²² Füredi Oszkár építész iratai, magántulajdon

²³ Szentmiklóssy Géza (szerk.): *A Magyar Feltámadás lexikona 1919–1930*. Budapest, 1930 (a továbbiakban: Szentmiklóssy 1930), 293.

Első igazán jelentős, szakmai sikert és elismerést hozó munkája a Trebitsch S. és Fia Selyemárugyár Rt. részére, kora modern stílusban tervezett, téglaburkolatú gyártelep és háromemeletes munkáslakóház volt, amelyet 1925-ben tervezett (2. kép). A Csengery utcai munkás lakóház külső megjelenése, kompozíciója és részletképzései a kor világszintjén álló architektúrát tükröznék. A nyerstégla burkolat a tervező németországi tanulmányait és tapasztalatait idézi, a lakások szoba-konyhás, külső WC-s elrendezése azonban a kor hazai munkáslakásainak szintjén áll. A téglány formájú épülettömb szimmetrikus, utcai homlokzatán az ablakok sávjait hangsúlyos, vízszintes könyöklő- és szemöldökpárkányok keretezik, a markáns vízszintes kompozíciót két oldalról erőteljes, függőleges téglapilonok övezik. Az udvari homlokzat szimmetriáját a lépcsőház kiugratott tömege hangsúlyozza, a vízszintes párkányok közé feszített ablakok a sarkokon átfordulnak, így optimális benapozási viszonyokat teremtenek. A Trebitsch-féle iroda- és gyárépület, valamint a munkáslakóház fotóit, makettjét a *Tér és Forma* építészeti folyóirat részletesen ismertette 1928-ban. Csatkai Endre művészettörténész így jellemzi az épületet: „A szerkezet és anyagszerűség sajátos önön szépsége az, amely megadja e mű tisztára architektonikus, monumentális szépségét.”²⁴

Füredi tervei alapján épült fel 1925-ben a Haas-féle szőnyeggyár festőde épülete, igazgatósági épülete és víztornya (1928) is. Az 1925-ös Sopronban rendezett országos iparkiállítás alkalmából a Schwarz Viktor-féle Ipartelepek Rt. megrendelésére kiállítási pavilont tervezett, melynek művészi értéke – a nagyközönség és a sajtó véleménye alapján – messze felülmúlta az összes szakmában kiállított alkotásokat.²⁵ A Soproni Pamutipar Rt. (Preis és Társai Szövőgyár) kétszintes nagy szövőterme alapterületével és vasbetonvázával, valamint impozáns tömegével a maga idejében a legkorszerűbb építési megoldásnak számított. Az épületkomplexum 1925 és 1927 között készült el a Füredi-Cavallar²⁶ Műszaki Iroda tervei alapján.²⁷ 1927–28 között négy darab kétemeletes városi bérház épült Sopron szabad királyi város megrendelésére, ezek helyének beazonosításához további kutatásra lenne szükség.

Az Urikány-Zsilvölgyi Magyar Kőszénbánya Rt. brennbergi bányaigazgatóságának vezetőségével, Breuer György gazdasági igazgatóval, valamint Vajk Artúr műszaki igazgatóval Füredi baráti kapcsolatban állt, ennek is köszönhető, hogy számos megbízást kapott itt.²⁸ Vajk Artúr a bányamunkások irányában – a Selmec környéki gyermekéveinek és a bányászok között töltött ifjúságának köszönhetően – különös szociális érzékkel rendelkezett, életviszonyaik javításának érdekében számos intézkedést foganatosított, a településen több középületet és lakóépületet építtetett.²⁹ Az ő megrendelésére valósult meg

²⁴ Csatkai 1928, 298.

²⁵ Füredi Oszkár építész iratai, magántulajdon

²⁶ 1927 január 20-tól 1929 január végéig Cavallar Ödönnel együtt műszaki irodát tartott fenn, amely vesztességes vállalkozásnak bizonyult. MNL GyMSM SL, Mutatók IV. B. 1417.

²⁷ Sarkady 1999, 144.

²⁸ Balogh Margit: A sopronkőhidai „hűtlenek”, Hadtörténelmi Közlemények 102 (1989), 3. szám, 446.

²⁹ Molnár László: Emlékezés nagyjainkra. Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat 124. (1991) 11–12 sz., 705.

2. kép. A Trebitsch-féle munkáslakóház (1925),
Magyar Építészeti Múzeum Fotótára

3. kép. Római katolikus templombelső, Brennbergbánya (1930), Soproni Múzeum Fotótára

Füredi tervezésében a hat tantermes népiskola Brennbergbányán 1925–27 között, majd ezt követően a 108 gyermek befogadására alkalmas óvoda 1928-ban.³⁰

Mindkét épület anyaghasználatában – a fehér vakolt, festett felületek mellett – hangsúlyosan jelenik meg a látszótéglaburkolat is. Az iskola alagsori, kiszolgáló szintje téglaburkolattal készült, a tantermeket magába foglaló kétszintes, vakolt fölső épületrész ablakait is téglapilaszterek választják el egymástól. Az óvoda emeleti ablakait magába foglaló téglaburkolatos sávot a földszinti – az ablakok könyöklőpárkányaig felfutó – vakolt felület tartja. Később az óvoda épületéhez a templom felől kétszintes, téglaburkolatos paplak bővítés épült. Itt az emeleti szinten mintegy 60 cm-rel kiugratott épülettömeg ad a homlokzatnak finom térbeli plaszticitást.

1930-ban szentelték fel a Brennbergbányai római katolikus templomot (3.kép). A templombelső fából kialakított, gótikus ívet formáló tartói a bányajaratok hangulatát idézik. Az épület fotója szintén megjelent *A magyar feltámadás lexikonában*.³¹ A templom bejárati árkádsora, ablakai is gótikus ívben záródnak, az altemplom szintjén a tervező kis

³⁰ Heimler Károly: Sopron topográfija, Sopron, 1936 (a továbbiakban: Heimler 1936), 52.

³¹ Szentmiklóssy 1930, 293.

4. kép. Bányász nyugdíjas sorház, Görbehalom-telep 18. (1932 körül), a szerző felvétele, 2013

múzeumot, irodát helyezett el. A templommal szemben lévő dombtetőn kőből rakott, két harangot tartalmazó evangélikus harangláb 1938-ban épült.³²

A Brennbergbányai Önszegélyző Egyesület 1932-ben épített először bányász nyugdíjas otthont Füredi tervei alapján a Görbehalom-telep 19. szám alatt. A szoba-konyhás, illetve egy szobás kis lakásokat a tervező finom ritmusban sorolta egymás mellé oly módon, hogy az egymás melletti lakások bejáratait tartalmazó, V alakú előterek az egyszerű, kétszintes, fehér vakolt felületű épülettömeget egyenletesen tagolják. A bejáratok téglaszínű, beugró előtereire rímel a karakteres, első emeleti záró párkány ellentétes irányú kiugrása. Az emeleti lakások egy oldalsó lépcsőn feljutva, a hátsó emeleti folyosóról közelíthetők meg. A nyugdíjas sorház alaprajzát, fotóit a *Tér és Forma* építészeti folyóirat 1934-ben közölte.³³

A második bányász nyugdíjas otthon a Görbehalom-telep 18. szám alatt épült, az elsőhöz hasonló stílusban, szintén sorház jelleggel (4. kép). Itt az emeleti lakások egy oldalsó, zárt lépcsőházon keresztül közelíthetők meg, a hátsó épülettömeg kb. 1 méterrel magasabb az utcára néző traktusnál. A bejáratok V alakú előtere fölött az emeleti párkány itt egyenesen fut végig. A harmadik bányász nyugdíjasotthon a Görbehalom-telep 17. szám alatt létesült, immár háromszintes, fogatolt rendszerben. A lakásokat három lépcsőházon keresztül lehet megközelíteni, melyek látszó téglával burkolt, kb. 60 cm-rel kiugratott tömegei egyenletes arányban osztják a nyugdíjas otthon fehérre festett, szigorú tömbjét.

³² Füredi Oszkár építész iratai, magántulajdon.

³³ *Bierbauer Virgil: Új sorházak. Tér és Forma* 7. (1934), 2. szám, 59.

A brennbergbányai építkezések sorában a következő létesítmények Új-Hermesen, a kétszintes munkáslakóházak voltak, amelyek 1938-ban valósultak meg.³⁴ A téglaburkolatú, kontyolt tetős lakóépületek ablakainak szigorú rendjét a fa spaletták nyitott-zárt állapotának spontaneitása oldja. A munkáslakóházak monolitikus tömbjét a lépcsőházat magába foglaló vertikális épületraktus teszi változatossá.

A korai modern építészeti kibontakozása Sopronban

Az 1930-as évek elejére, a Thurner-korszakra a modern építészet kibontakozott Sopronban. Füredi ipari-bányászati megbízásai mellett ekkoriban az Alsólőverben több, szépen megkomponált családi házat tervezett. Erre az időre esik a Soproni Izraelita Hitközség megbízásából a Képezde (ma Csatkai Endre) utca 6. szám alatti telekre tervezett Soproni Zsidó Polgári Otthon (Izr. Aggok Háza) is, amelyet Füredi 1930-ban vetett papírra. Az épületet 1930–31 között kiviteleztek, ünnepélyes avatását 1933. szeptember 10-én tartotta dr. Pollák Miksa soproni neológ rabbi.³⁵ Az ingatlanban a neológ és ortodox zsidó hitközséghez tartozó, kereset- és munkaképtelen, szegény, idős zsidó férfiak és nők gondozását, ellátását biztosították, a férőhelyek száma 24 fő volt.³⁶ Feltételezhető, hogy az idősek rituális ételmezése ortodox előírások szerint történt.³⁷ A Soproni Zsidó Polgári Otthon terveit, látványtervét a *Tér és Forma* építészeti folyóirat már 1930-ban, a megvalósulás előtt ismertette. Az épület modern stílusa és az igényes kertterv dicsérete mellett a cikk némi bírálatot is megfogalmazott: „... architektúrája a két látható fronton némi ellentmondásban van egymással, főleg ami a vertikális és horizontális vonalvezetések dolgában tapasztalható. Egy-egy front azonban magában véve jó egyensúlyban van és bizonyos mértékig szinte magán hordja az üdülőház egészséges jellegét.” Az utcai homlokzat négytengelyes kialakítású, az ablakok feszes szimmetriáját – melyet a kétszintes, látszó téglapillérek is tovább hangsúlyoznak – a második tengelyben elhelyezett, földszinti bejárati ajtó oldja (5. kép).

Az épület utcai frontját karakteres, a téglapillérekre támaszkodó, az utca fölé túlnyúló párkányzat zárja le. A helyszínrajzon gondosan megtervezett rózsakert felé néz az épület földszinti, üvegezett előcsarnoka, nappali tartózkodója, valamint a 11 db, kétágas szoba is. Ez a homlokzat jóval oldottabb, a magasabb, háromszintes főtömegeből két kisebb épületraktus nyúlik ki, melyek felső szintje nyitott teraszként funkcionált. Az épület jelenleg az MTA CSFK Geodéziai és Geofizikai Kutató Intézet használja.

A lakóházak sorában a Mikovinyi és a Hunyadi út sarkán álló, Bettelheim Lipót ágfalvi vasútállomás-főnök részére készített lakóépület (1933) emelendő ki; földszintjének sarkán üzlethelyiséget is kialakítottak (6. kép). Az épület vezérszintjén kiérlelt alaprajzzal háromszobás lakás helyezkedik el, magasabb tömegével a szomszéd épülethez csatlakoz-

³⁴ Füredi Oszkár építészi iratai, magántulajdon.

³⁵ Pollák Miksa avató beszéde, Sopron, 1933.

³⁶ Heimler 1936, 63.

³⁷ Zsidó Újság, 1931. június 19. 8.

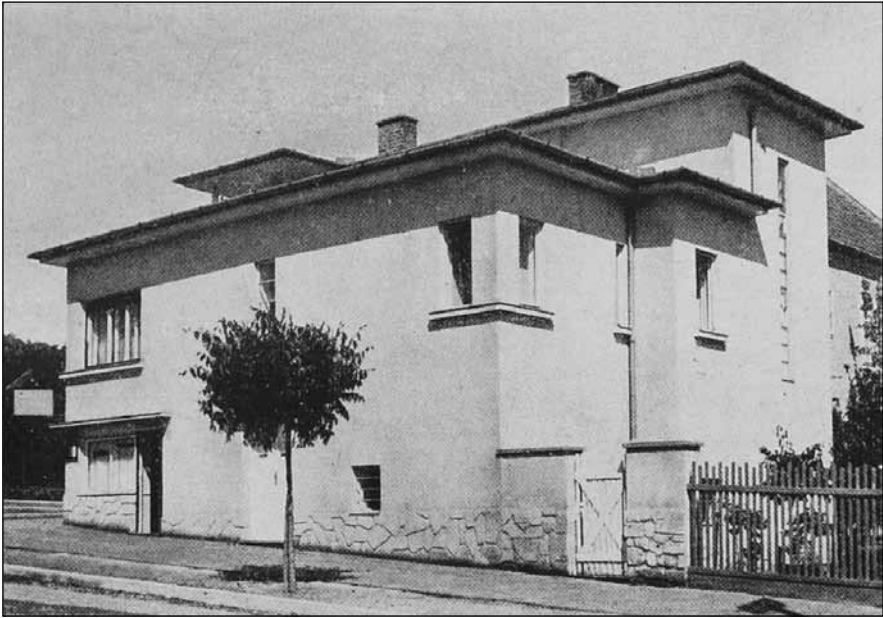
5. kép. Soproni Zsidó Polgári Otthon (1931), Magyar Építészeti Múzeum Fotótára

va. Ez a tagolás illeszti az épületet környezetébe.³⁸ A lapos tetős tömegekből megformált saroképületnek a homlokzatok elé túlnyúló párkánya, valamint a különböző méretű nyílászárók harmonikus rendje ad modern karaktert. Máig megnyerő látvány a Mikoviny út 40. szám alatti, háromszintes – Horn Vilmos számára tervezett – ún. Horn-villa, a Winkler utcára néző, markáns ívű teraszával (7. kép). Az 1934-ben épült, lejtős terepre illeszkedő lakóépület fő tömegét a tervező kontytetővel fedte, azonban a Mikoviny utca felé néző, látszó téglapillérekre állított kisebb épülettömeg – a tömör mellvédes terrasszal fedett konyha-tömb – igazán modern külsőt ad a háznak. A nyílászárók külső árnyékolását – a tervező által gyakran alkalmazott – fa spaletták biztosítják. Kubinszky Mihály szerint: „Ezzel az épülettel vonult be Sopronba a kiérett modern családi ház építés”.³⁹ Mindkét lakóépület fotóit, jellemző alaprajzát 1935-ben leközlölte a *Tér és Forma* építészeti folyóirat.⁴⁰

³⁸ Kubinszky 2003, 59.

³⁹ Kubinszky 2003, 59.

⁴⁰ S. L.: Gróf Széchenyi István Budapestről és az építészetről. *Tér és Forma* 8. (1935), 12. szám, 348–350.

6. kép. Bettelheim Lipót lakóháza (1933). Fotó: Diebold, 1935

7. kép. A Horn-villa (1934) a Winkler út elején. Soproni Múzeum Fotótára

Munkák a Lőverben

A Soproni Idegenforgalmi Rt. 1933-ban kérte fel Füredi Oszkárt a Lőver uszoda korszerűsítésének megtervezésére. Az uszodát 1934-ben építették át, sajnos a régi medencét nem alakították át, így az versenyek rendezésére nem vált alkalmassá.⁴¹ Az uszoda bejárata a medence északi oldalára került, a medencével párhuzamosan a terület egészét át-fogó földszintes épületsor épült, melyben a gépházat és az öltöző kabinokat helyezték el. A kabinsor közepén – a holland De Stijl konstruktivista művészeti, építészeti irányzat hatását mutató – tornyos bejárati épület áll, a víz felé lelépcsőző két napozóterasszal, markáns városképi elemként (8. kép). Az együttes további két kis új építménnyel is gazdagodott: egy gyermekmedencével, melyet egy emlékműhöz hasonló vízcsobogó táplál, és a zuhanyzóval.

A *Tér és Forma* építészeti folyóirat még ebben az évben beszámolt az átépítésről, leközölve a helyszínrajzot és öt fotót a megvalósult állapotról. Az átalakítást, bővítést méltató szakíró szerint Füredi „[i]gazán minimális eszközökkel, de annál nagyobb ügyességgel meglepően kedves és tetszetős, sőt mondhatni hatásos megjelenésű uszodát tudott kerekíteni a régi uszodából. A teraszt alátámasztó pillérekből képzett portikusz kitűnően keretezi azt a képet, amelyet az uszodába belépő vendég kap. ... Füredi munkájának legfőbb érdeme az, hogy az uszoda elrendezésével hogyan illeszkedett bele a természeti környezetbe, a szép fenyőligetbe, azt az emberi alkotással nem rontotta el — hanem ellenkezőleg, felfokozta. Munkája e tekintetben szinte iskolapéldája lehet annak, hogy a magunk rakta épületek miképpen rendelődjenek alá a Természetnek — már csak azért is, mert az igaz alárendelődésből mellérendelődéssé válhat.”⁴²

A vitéz Simon Elemér nevét viselő Magyar Ifjúsági Vöröskereszt üdülőházára kiírt soproni tervpályázaton Füredi Oszkár terve I. díjat nyert, így 1934-ben, viszonylag szűkös anyagi fedezettel megépülhetett az épület (9. kép).⁴³ Az alaprajzi kontúr hosszában szimmetrikus, a tervező zseniális építészeti, funkionalista koncepciója minimális közlekedő tereket eredményezett. Az U alakú bejárati oldalon jobbra a mosókonyhát és a ruharaktárt, balra a gondnoki lakást helyezte el, középen a tanító szobája mellett két oldalt kis folyósón a fiúk és lányok 24-24 ágyas hálótermét lehetett megközelíteni. A bejárati oldalon – a hálótermekből nyílóan – alakította ki a mosdókat és kabinos WC-ket. A hálótermek végéből nyílt a félkörben végződő, magasabb tömegű, nagy ablakkal a természet felé megnyitott ebédlő, ahol 48 gyerek étkeztetését tudták biztosítani. Az ebédlő egyik oldalán a konyha és kamra, másik oldalán a személyzeti- és betegszoba lett kialakítva. Az ebédlőből két oldalt fedett teraszra lehetett kijutni. Füredi ezen alkotását is ismertette a *Tér és Forma* a megvalósulás évében: „... épp ezért kell véleményünk szerint Füredinek érdemül felróni azt, hogy architektonikusan is megnyerő megjelenésűvé tudta tenni ezt a szerény eszközökkel létesített üdülőt, a nélkül, hogy az szegényesnek hatna! ... Az anyagiak hiányát a

⁴¹ Kubinszky 2003, 60.

⁴² A soproni új Lővér-uszoda. *Tér és Forma* 7. (1934), 11. szám, 336–338.

⁴³ Kubinszky Mihály ezt az épületet tévesen Hárs Györgynek tulajdonította (Kubinszky 2003, 61.).

8. kép. A Löver uszoda (1934) bejárati épülete a medence felől. Soproni Múzeum Fotótára

szellemmel, a munkával, az odaadással pótolja.” írta a lap kritikusa.⁴⁴ Az épület sajnos az 1944. december 18-i amerikai bombatámadás következtében elpusztult.⁴⁵

Hernfeld Pál soproni fogorvos 1937 decemberében 30 ágyas panzió terveit készítette el Winkler Oszkár építésszel, azonban a város az épület méreteit túlzónak ítélte, és nem adott építési engedélyt. 1938 januárjában az építető immár Füredi Oszkár építészt bízta meg egy kisebb épület tervezésével, aki eltérő beépítési móddal, kétszintes elrendezéssel, és mindössze 14 szobás kialakítással tervezte meg az épületet, amely még abban az évben – Lövér Penzió néven – megvalósult (10. kép).⁴⁶ A földszinten lévő társalgóból, ebédlőből és a hozzá kapcsolódó, íves teraszról szép kilátás nyílt a Soproni-hegységre. Az egyszerű, téglány formájú épületnek a homlokzatok elé kinyúló párkányzat ad erőteljes lezárást, a nyílászárók tervezett rendezetlenségét a sarkokon átforduló könyöklő- és szemöldökpárkányok keretezik. Szép építészeti gesztus az emeleti szobák folyosójának

⁴⁴ Vöröskereszt gyermeküdülő Sopronban. *Tér és forma* 7 (1934), 340.

⁴⁵ *Kubinszky* 2003, 61 o.

⁴⁶ U.o.

9. kép. A Magyar Ifjúsági Vöröskereszt üdülőlháza (1934), Magyar Építészeti Múzeum Fotótára

megnyitása az impozáns látvány felé egy kis erkélyes terasszal. A *Tér és Forma* szaklap 1938-ban bemutatta a penzió alaprajzait, és a megvalósult állapotot összesen kilenc (négy külső és öt belső) fotóval.⁴⁷ A lap leköszölte Füredinek az ebédlőbe tervezett, egyedi mennyezeti lámpáját is.

1935-ben az ő tervei alapján készült el a városligeti zenepavilon, ahol hetenként kétszer katonazenekar játszott.⁴⁸ Állandó munkatársa volt a *Vállalkozók Lapjának*, a *Tér és Forma* című szakfolyóiratnak, valamint a *Wasmuth Monatsheftének*. A Képzőművészeti Társaság választmányi tagjává választotta.⁴⁹

Belvárosi üzletportálok és épületek

A soproni bevásárló utca, a Várkerület földszintje az elmúlt majdnem 200 évben szinte folyamatosan változott, átépült. Az egymást követő, eklektikus, historizáló fa üzletportálok a 19. század végére szinte már folyamatos falat alkottak. Azonban a modern építészet elterjedésével egy időben – az 1930-as évek elejétől – a Várkerületen is megjelentek a modern fa, illetve fém anyagú üzletportálok. A modern építészeti gyökeresen új eszközöket használt az üzletportálok kialakításánál. „A díszítés bűn” elvét, melyet Adolf Loos 1908-ban fogalmazott meg, Füredi épületeinél, kirakatainál következetesen alkalmazta. Az ad-

⁴⁷ Építészeti az idegenforgalom szolgálatában. *Tér és forma* 11. (1938), 10. szám, 289–292.

⁴⁸ Szabó Jenő: A Soproni Városszépítő Egyesület története (1864–1946) II. rész. *Soproni Szemle* 37. (1983), 130.

⁴⁹ Halász H. Imre (szerk.): *Soproni és sopronmegyei fejek*. Sopron, 1930, 173.

digi historizáló fa üzletportálok között a letisztult, nyugodt, finom plasztikájú modern homlokzatok a „kevesebb több” elvével, hatalmas üvegfelületükkel hívták fel magukra a figyelmet.

A Várkerület 107/a számú épület átépítésével kapcsolatban az új tulajdonos, Hirschl Jenő kereskedő 1930. február 11-én kért engedélyt.⁵⁰ Az üzlet átalakításának terveit Hárs György építész jegyezte. A tervező a korábban szecessziós stílusban átalakított épületet igazi modern üzletházzá alakította át. A terv unikumát az adja, hogy a meglévő épület utcai részének földemét elbontotta, és kétszintes belmagasságú, galériás üzletbelső hozott létre, így a viszonylag keskeny üzletbe belépve a korabeli vásárló katartikus térélményt élt át.

A Hárs-féle tervben nemcsak a földszint feletti földémet bontották el, hanem a korábbi bejárat is megszűnt, így az üzlet oldalirányban is bővült. Ezzel együtt nagyobb, szélesebb kirakat épülhetett, a galéria szinten pedig az épület teljes szélességében fém-üveg kirakat készült. Hirschl Jenő áruháza tehát már kétszintes fémportállal rendelkezett, így nem csoda, hogy az épület esti képét is megörökítették az utókor számára.⁵¹ A modern üzletportálok szerkesztésének egyik alapvető vezérelve a középső tengelybe helyezett üzletbejárat, mindkét oldalon azonos méretű kirakatokkal. A megrendelő – feltételezhető, hogy takarékosági okok miatt – ragaszkodott a meglévő, szecessziós fém-üveg portál megtartásához, így az üzletbejárat a régi helyén maradt.

Az 1,10 méter mély földszinti kirakatokat 2,00 méterre bővítették, az addigi 2,85 méter belmagasságú üzlettér megduplázódott. A Hárs György-féle terv alapkoncepcióját – a kétszintes üzlettér, valamint a körbejárható galéria ötletét – megtartva, kiegészítő megbízásával Füredi Oszkár az üzlet belső terét kismértékben áttervezte (11. kép). Nagyvonalú, üvegezett irodát tervezett, melyet áthelyezett a lépcsőpihenő szintjére, a próbafülke fölé, az üzlet bútorzatát, berendezését, illetve a galéria korlátját pedig modern, konstruktivista szellemben alkotta meg. Sajnos az épület a II. világháborúban elpusztult.

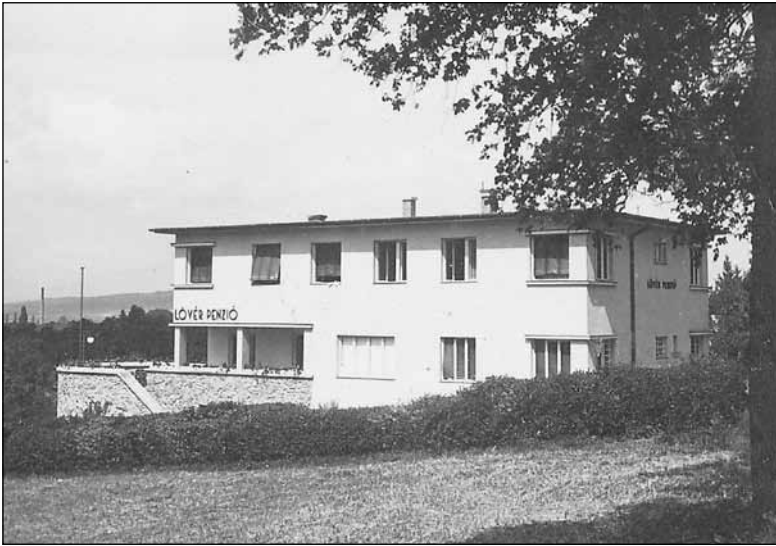
A Hárs György és Füredi Oszkár építészek által tervezett és épített üzletház igazi építészeti kuriózumot jelentett a kor historizáló várkerületi faportáljai, üzletei között. Habár a portál nem „tiszta” modern stílusban készült el, az épület átalakítása mégis egy kiemelkedően jó példája volt a 30-as évek soproni modern építészetének. Megvalósulása után hamarosan – 1934-ben és 1936-ban – követte két, már „tiszta” modern stílusban megjelenő üzletkirakat.

A Várkerület 113–115 számú épületet – amely a Lenck-ház jobb oldalán állt, kezdetben még két különálló épületként – Schwarz Ábrahám az 1910-es és 1920-as évek között vásárolta meg.⁵² Az új tulajdonos 1934-ben végzett nagyobb földszinti átalakítást. Ekkor összenyitották a két földszinti üzletet, és egységes, modern üzletportált építettek eljűk

⁵⁰ MNL GyMSM SL X.43/930.

⁵¹ MNL GyMSM SL XV.31. 3. dob.

⁵² *Thirring Gusztáv: Sopron házai és háztulajdonosai 1734-től 1939-ig. Sopron, 1941 (a továbbiakban: Thirring 1941), 47.*

10. kép. A Hernfeld Pál számára tervezett Lóver Penzió (1938), magántulajdon

11. kép. Hirsch Jenő üzletbelső, Várkerület 107/A (1930), MNL GyMSM SL

12. kép. Schwarz A. és fia üzlet és portál, Várkerület 113-115 (1934), MNL GyMSM SL

(12. kép). Az átalakítás tervezője és kivitelezője Füredi volt. A földszinten a korábbi két üzletet elválasztó tartófalat elbontották, és az üzlet teljes homlokzatán acél gerendákkal kiváltották a kirakatban lévő falazott pillérek. Az üzlet bejáratát a tervező a fém-üveg portál közepén helyezte el, kétoldalt a kirakatok 1,85 méter magasságúak voltak, 60 cm-es parapettel. A vágott kő burkolatú földszinti homlokzatot az emeleti ablakok mellvédjének vonalában karakteres kinyúló párkány zárta le. A végeredmény nagyvonalú, fővárosi hangulatú, modern üzletportál lett.⁵³

A Várkerület 88. (ma Várkerület 79.) számú épület tulajdonosa a 19. század második felétől Lederer Manó ügyvéd volt.⁵⁴ A korabeli képeslapokon a Lederer testvérek üzlete az épület Torna utcai sarkán kis kőkeretes, fém spalettás ajtóval és kirakattal jelent meg. Az 1881-ben alapított vállalkozást a három fivér, József, Leó és Sándor vezette,⁵⁵ az üzlet profilja kékfestőgyár és textiláru-kereskedés volt. A vállalkozás 1936-ban nagy ívű, fővárosi léptékű portál átalakításra kért engedélyt,⁵⁶ melynek kiviteli terveit és megvalósítását ugyancsak Füredi Oszkár végezte. Az átalakítás lényege az volt, hogy a földszinti téglafalakat acél oszlopokkal és gerendákkal váltották ki, és a várkerületi kaputól a Torna utca 2. házig összefüggő, modern üzletportált építettek. Az átalakítás a sarokra helyezett be-

⁵³ MNL GyMSM SL, X.292.934.

⁵⁴ *Thirring* 1941, 64.

⁵⁵ Sándor Pál jubileumi emlékalbum. Budapest, 1930, 307.

⁵⁶ MNL GyMSM SL, X.122.936.

13. kép. A Lederer testvérek üzletportálja, Várkerület 88. (1936), Fotó: Diebold, Soproni Múzeum Fotótára

járáttal, a fölé kinyúló, íves képszellemmel, neon felirattal a város legnagyobb, fővárosi léptékű portálját eredményezte. Az üzletkirakat esti fotóján⁵⁷ életre kelt az első soproni neonreklám is, a nézelődők pedig a látványtól lenyűgözve szemlélték a fényárban úszó kirakatokat.⁵⁸

A Lackner Kristóf és a Damjanich utca sarkán 1936–37 között 6 lakásos lakóépület épült (Damjanich u. 1.) Füredi tervei alapján. Az alagsort, földszintet és emeletet magába foglaló lakóépület bejáratát a kisebb forgalmú Damjanich utca felől tárta fel a tervező. A magasszintre vezető lépcső egy fedett, bejárat előtérből nyílik, az emeleti szinten mindkét utcai oldalon kb. 1 méterre kiugró épülettömegek a saroképületnek erős hangsúlyt adnak. A homlokzatokon alkalmazott nyitható és kihajtható fa spaletták Füredi házainak elmaradhatatlan kellékei. A szomszédos épület, a Lackner Kristóf u. 14. számú is Füredi munkája, melyet 1932-ben tervezett Stricker Jakab soproni ügyvéd számára.⁵⁹ A kétszintes épület utcai homlokzata négytengelyes, a jobb szélén elhelyezett bejárat kinyúló előtetője és az emeleti, nappalit rejtő erkélyes kis kinyúló tömb teszi finoman aszimmetrikussá a homlokzatot.

⁵⁷ Soproni Múzeum, Fotótár, AF-19955.

⁵⁸ Bolodár Zoltán: Neonfényes Várkerület. Soproni Szemle 65 (2014), 383–400, itt: 386.

⁵⁹ MNL GyMSM SL, XIV. 7. Füredi Oszkár építész iratai, 19 d.

14. kép. A Deák tér 49. bérház lépcsőháza (1938)

A következő évben, 1938-ban két olyan, többlakásos lakóépülete (bérháza) épült fel a Deák téren, melyeket a *Tér és Forma* építészeti szakfolyóirat bemutatót – szintén a megvalósulás évében.⁶⁰ Az egyik a Deák tér 49. számú, háromszintes lakóház, amely a Deák tér északi térsorába illeszkedik, szintenként jobb és baloldalon két nagy és az emeleteken közepén egy kisebb lakással. Az épület utcai homlokzata, alaprajza tengely-szimmetrikus, U alakú beépítésével mélyen benyúlik a telekre. A nyújtott kör alaprajzú lépcsőház Sopron legszebben megkomponált modern kori lépcsőháza, melynek építészeti szépsége Füredi belsőépítészeti tehetségét mutatja (14. kép).

A másik, ún. Grosz-ház a Deák tér északi oldala és a Mátyás király utca találkozásánál áll (Mátyás király u. 17.), városképi szempontból kiemelt helyen. Az épület sarokhelyzetét toronyszerű kimagasodás, valamint a két utcai homlokzaton megjelenő, kinyúló épülettömbök (és zárt erkélyek) hangsúlyozzák. A szintenként három tágas lakást magába foglaló épület hátrahúzott bejárata a Mátyás király utca felől nyílik, a lépcsőház tömör, helyszíni műkö mellvédje szintén művészien formált. Az épületet 2003-ban tetőtér-beépítéssel átalakították.⁶¹

⁶⁰ *Bierbauer Virgil*: Új bérház egy régi város szélén. *Tér és Forma* 11 (1938). 4. szám, 95–97.

⁶¹ *Kubinszky* 2003, 60.

A háborús évek hányattatásai

1938. május 28-án – ezen a napon emelkedett törvényerőre az első zsidótörvény – a Soproni Izraelita Hitközség a Templom u. 24. szám alatti zsinagóga tatarozására és létraállvány építésre vonatkozó kérelmet nyújtott be,⁶² a kérvény mellett a zsinagóga Templom utcai homlokzati terve is szerepelt. A tervező Füredi Oszkár építész volt. Az eredeti, 1874-ben készült Schármár-féle homlokzathoz képest Füredi kisebb módosításokat végzett a homlokzaton. A főhomlokzat emeletén elhagyta a homlokzatzsímvonalakat (kanellúrákat, a szélső félpillérek fejezetét, talapzatát), a földszinti és emeleti két oldalsó ablak alatt pedig ablakmellvédeket alakított ki, hangsúlyozva az ablakok vertikális jellegét. Az attika korlát szélső pillérei helyett új „rácsozat” készült. A felújítás után készült fotón⁶³ a zsinagóga képe jóval díszesebb, mint a Füredi-féle terven. A bejárat fölötti félpilléreken, az osztópárkányok alatti mezőkben, a szélső ablakok mellvédjeiben és egyéb helyeken megjelennek geometrikus, kör és négyzet formájú homlokzati vakolatdíszek, esetleg kerámiák is. A homlokzat a tatarozás után késő historizáló, szecessziós hangulatúvá vált.

Füredi külföldön is keresett építész volt: Ausztriában az ebenfurti iskolaépület és a vasutas munkásházak tervezésével első díjat nyert. A zágrábi klinikákra benyújtott pályázatát harmadik díjjal jutalmazták. Abbáziában modern panziót, Bécsben több villát tervezett és épített.⁶⁴

Az 1930-40-es évek történelmi eseményei azonban drámaian rányomták bélyegüket Füredi személyes sorsára. 1938-ban aktívan részt vett a burgenlandi községekből elűzött zsidók átmenekítésében, majd Budapestre juttatásában. Ezért a segítségnyújtásért azonban felelnie kellett. A nemzetiszocialista Németországgal szimpatizálóknak ugyanis már ekkor szemmel tartották a „birodalom ellenségeinek” segítséget nyújtókat, így Magyarország 1944. március 19-i német megszállását követően Füredi sem volt biztonságban.⁶⁵ Április 28-án Várkerület 74. (ma 67.) sz. alatti lakásán két Gestapo ügynök (Brauning és Kaufmann) jelent meg, kezükben letartóztatási parancssal. Mivel Füredi éppen nem tartózkodott otthon, az ügynökök távozása után felesége és Breuer György, a brennbergi bánya adminisztratív igazgatója megszervezték számára a menekülést.

Estére Brennbergbe szöktették, ahonnan a bányamunkások egészséges lakáshoz juttatásáért korábban sokat fáradozó építészmérnököt Óhermesre vitték.⁶⁶ Füredit Pénzes Pál bányaács rejtegette hosszú hónapokon át. 1945. január 13-án a Szálasi brennbergi tartózkodása miatt állandósult razzziák, illetve egy besúgó ténykedésének következtében Füredit a nyilasok elfogták. Január 12–13-án Breuer Györgyöt szintén letartóztatták Brennbergbányán. A pártirodán tartották őrizetben a nyilasok és az odaérkező nyomozók

⁶² MNL GyMSM SL X.237/938.

⁶³ MNL GyMSM SL XV.31/035. 1. dob.

⁶⁴ Sarkady 1999, 144.

⁶⁵ Szita Szabolcs: Embermentés Sopron megyében 1944–1945. Soproni Szemle 47. (1993), 394.

⁶⁶ Szita Szabolcs: Adatok a háborúellenes és antifasiszta ellenállás Sopron megyei történetéhez (1944–1945) I. rész. Soproni Szemle 36. (1982), 31.

Füredi Oszkárrel, valamint Péntes Pállal együtt, akit a csendőrök csaknem agyonvertek. A letartóztatottakat január 18-án szállították át Sopronkőhidára. Ezt követően Füredi a 48-as laktanya katonai börtönében sínylődött, ahonnan három hónappal később, súlyos betegen szabadult fel. Édesanyját, Goldberg Johannát 85 évesen ölték meg Auschwitzban.⁶⁷

Füredi így írt erről az időszakról Kolb Jenőnek és feleségének, Meller Editnek címzett levelében 1946. december 12-én: „Jómagam 9 hónapig Brennbergen bujkáltam, mert engem és velem együtt még húszunkat a Gestapo már 1944. ápr. 28-án túszként keresett. Breuer Gyuri segítségével kiszöktem Brennbergbe, úgyszólván a Gestapo szeme előtt. Feleségem és Anyám maradtak itt, akiket elvinni nem volt lehetséges. Ly [Füredi felesége] a lehetetlent is megpróbálta a legrettenetesebb megaláztatások között majd el is érte, hogy a júliusi deportálásból boldogult Édesanyámat kimentse, de a magyar csendőrség volt az, amely ezt megakadályozta. Engem 1945. jan. 13-án Brennbergen a nyilasok elfogtak. 4 napig Vajk barátommal együtt ütöttek-verték, onnan Kőhidára kerültünk. Itt a politikai foglyokkal együtt febr. 20-ig maradtunk, és mint egy csodaképen, amit ma sem tudok megmagyarázni febr. 21-én a soproni 48-as laktanya katonai fegyházába küldtek be bennünket. Mindennap vártuk kivégzésünket. Naponta 3-4 sőt 6 kivégzés a szemünk előtt folyt le. Én tífuszba estem. Több kihallgatás után végre márc. 26-án vérbíráink a közeledő orosz felszabadító hadsereg elől kiszöktek az országból. Mi akkor már agyonygyötörtén, betegen 39 fok lázzal, de fegyveresen fel voltunk rá készülve, hogy nem hagyjuk magunkat Németországba vinni. Bekövetkezett a második csoda. A hírhedt vitézek oly gyorsan szedték sátorfájukat, hogy a mi elhajtásunkra már nem maradt idejük. Ápr. 1-én reggel 6 órakor bújtam ki a 48-as laktanya pincéjéből és megszabadultunk.”⁶⁸

Újrakezdés

Ritka kivételnek számított, ha az 1944-ben zár alá vett üzemek, üzletek közül valamelyik vezetése mégis a család kezében maradhatott. Füredi Oszkárénak sikerült ezt kijárnia a soproni polgármesternél, aki férje betonkészítményeket gyártó cégéhez rendelte őt ki vállalatvezetőül. Tette ezt annak ellenére, hogy a helyi iparkamara, arra hivatkozva, hogy az 1600/1944. M.E. rendelet nem ad lehetőséget, hogy zsidó tulajdonost felesége helyettesítsen, augusztus 9-én elutasította Fürediné kérvényét.⁶⁹ Amikor Sopron felszabadulása után, 1945. április 21-én Kamenszky Árpád polgármester megszervezte a Város Helyreállítási Tanácsot, tagjai sorába Füredi Oszkárt is beválasztották.⁷⁰ A tanácsnak az volt a feladata, hogy megállapítsa: a megrongált építmények közül melyeket kell helyre-

⁶⁷ Deportáltak névjegyzéke. Soproni Zsidó Hitközség iratai, rendezés alatt, 1944. július 5.

⁶⁸ Füredi Oszkár válaszelevele Kolb Jenőnek és feleségének, Meller Editnek, 1946. december 12., magántulajdon, Ramat Hasharon, Izrael.

⁶⁹ *Csekő Ernő*: Adatok és források a soproni zsidóság gazdasági megsemmisítéséről (1944. március 19. – 1944. október 16.). Soproni Szemle 59. (2005), 38.

⁷⁰ *Hilller István*: Adatok legújabb kori történetírásunkhoz 7. Soproni helyzetkép a felszabadulás után. Soproni Szemle 40. (1986), 245.

állítani, melyek maradhatnak átmenetileg helyreállíthatatlanul, és melyeket kell lebontatni. Egy évvel később, 1946. március 19-én tartotta alakuló ülését a Városi Építési Szaktanács, amelynek alelnöki tisztét szintén Füredi Oszkár töltötte be.⁷¹ Nem sokkal a felszabadulást követően, 1945. április 27-én megalakult a visszatért zsidóság érdekképviselői szerve is, a Soproni Zsidók Szövetsége, melynek elnöke Hollós Richárd nőorvos, alelnöke pedig Füredi Oszkár lett.⁷²

Füredi 1946. július 3-án készítette el a soproni zsidó temetőben létesítendő közös szertartásépület, valamint a mártírok emlékművét is tartalmazó épületegyüttes tervrajzát. A nagyvonalúan megformált, modern, impozáns épület a két temetőt elválasztó telken épült volna fel, alapkövét Szakál Ernő szobrász egy kőtömbből faragta ki.⁷³ Az ideiglenes emlékkő egyik oldalán héber, másik oldalán magyar felirattal készült, az alábbi szöveggel: „Örök emlékül városunk 1600 fiának, kiket megöltek és elégettek Isten szent nevéért. 5704 Tamuz 17.” A szűkös anyagi lehetőségek következtében a terv nem tudott megvalósulni, helyette Füredi a Schármár Károly által tervezett, 1908-ban átadott neológ csarnoképületet alakította át (15. kép). Az átépítés során a háborús események miatt megromlódott eredeti csarnoképület felét elbontották, a korábbi őrszobát, halottaskamrát, halottmosót és folyosót egybeépítették.

Az 1948 júliusában átadott, egy alacsonyabb és egy magasabb épületrészből megkomponált, modern stílusú épület fő hangsúlyát a temetőcsarnok – a Mózesi két kőtáblát idéző – dupla íves nyílásai jelölik ki. A mindkét oldalán nyitott, magasabb tömegű csarnok fő tengelyében a Szakál Ernő szobrász által megformált emlékkő áll. Fölötte olvasható az 1640 elpusztított soproni mártír fehér márványba vésett neve magyar nyelven, két oldalt pedig héberül. A mártír emlékfal két oldalát Füredi keskeny, színes, zsidó jelképeket tartalmazó üvegablakai díszítik, „Anyámnak” és „Kerpel Paulának” feliratokkal. A tervező az alacsonyabb épületrészben alakított ki egy kézmosó-váró helyiséget, az innen nyíló halottmosó helyiséget, továbbá egy temetőőr lakást.⁷⁴

1949. febr. 1-jén Füredit nevezték ki a Sopron vármegye Építésügyi Igazgatóság élére, de amikor Sopron megye Győr megyével egyesült, az Építésügyi Igazgatóság megszűnt, így 1950. szeptember 1-től a Győri Tervező Vállalat soproni fiókjának kiemelt tervezőjeként dolgozott egészen nyugdíjazásáig.⁷⁵

Nevéhez fűződik a Tömböly Dénes tervezte újságíró-szálloda átkomponálása Állami Szanatóriummal (1954-57),⁷⁶ valamint a II. világháborúban súlyos sérüléseket szenvedett Orsolya-téri Lábasház rekonstrukciója és múzeummá történő, művészi helyreállítása

⁷¹ Keizler Kálmán: Sopron II. világháború utáni újjáépítésének szervezése, pénzügyi háttere és kezdeti lépései. Soproni Szemle 57. (2003), 49.

⁷² A Soproni Zsidó Szövetség alakuló ülésének jegyzőkönyve, 1945. április 23., MNL GyMSM SL.

⁷³ A Soproni Zsidó Hitközség iratai, rendezés alatt, 1945.

⁷⁴ MNL GyMSM SL, Füredi Oszkár iratai, 10/14.

⁷⁵ Füredi Oszkár személyes iratai, 1959, magántulajdon.

⁷⁶ Amberg Ernő: A soproni Tervező iroda első húsz éve (1948–1968). Soproni Szemle 33. (1979), 332.

15. kép. Zsidó temetőcsarnok, a mártírok emlékfalával (1948), Magyar Építészeti Múzeum Fotótára

(1954).⁷⁷ 1959-ben Füredi tervei alapján építették be a háborúban elpusztult Templom utca 24. sz. ház lerombolásával szabaddá vált telket is. Az utcatorkolat régi, íves barokk kompozícióját egy modernebb, szögletes és árkádos kialakítás váltotta fel. Az épület szintenként három (egy utcára, egy udvarra néző és egy átmenő), összesen 12 lakást tartalmaz. A két szomszédos épület eltérő homlokzati síkjának adottságát a tervező az épület alaprajzában építészeti erénnyé kovácsolta: az árkádos bejáratot és a lépcsőházat helyezte el itt. A keskeny, ablaktalan déli homlokfalat mészkőből faragott, gitáros leányt ábrázoló szobor díszíti.⁷⁸

Összegzés

Füredi Oszkár a Bauhaus szelleméhez kötődő, korai modern architektúra egyik legkiválóbb hazai képviselője volt, Sopron modern arculatának egyik megformálója. Megvalósult lakó- és középületei, belsőépítészeti munkái olyan magas színvonalú építészeti örökséget jelentenek, amelyek megőrzésre, helyi és országos védelemre egyaránt méltóak. 1978. január 21-én hunyt el Sopronban, sírja a soproni neológ izraelita temetőben található. A városban ma sétány őrzi a nevét.

⁷⁷ Tompos Ernő: A „Lábas-ház” megújítása. Soproni Szemle 10. (1956), 74–75.

⁷⁸ Winkler Oszkár: Új lakóépületek Sopron belvárosában. Soproni Szemle 16. (1962), 294–296.

A második világháborút követő évtizedekben Sopron lakáshelyzete az országban tapasztalathoz viszonyítva számos hasonlóságot és eltérést mutatott. Az ötvenes években jelentősebb lakásépítést nem említhetünk. Az építések túlnyomó többsége az ipari településekre és a szocialista városokra koncentrálódott.¹ Rekonstrukcióról és kevés új lakásépítéséről beszélhetünk, ahogy ez más városokban is jellemző volt. Az ipari foglalkoztatottak számának dinamikus emelkedése, a falusi lakosság városba áramlása a nyugati határszélen is éreztette hatását, így a lakáshiány az egész korszakra állandósult. A „felemás modernizáció” – ez az Andorka Rudolf által megalkotott fogalom – számos területen Sopron esetében is igazolható (képzettség átstruktúrázódása, a népesség változásai stb.). Lakótelep építésekre egészen az 1960-as évek második feléig kellett várni: az első tömeges lakásépítés 1968-ban indult el a Kőfaragó téri lakótelepen. Sopron műemlékekben gazdag város, így különös jelentősége van annak, hogy a történelmi belváros és más műemlékben gazdag városrészek nem váltak martalékká a „modernizációnak”, ahogy számos esetben megtörtént (lásd: Óbuda, Debrecen, Kecskemét stb.).² Az okozott kár – még ha fájó is – jellemzően lokálisnak mondható. Egy-egy ház esetében kifogásolható, de soha nem terjedt ki egymás mellett álló házakra vagy házsorokra, főleg nem városrészeire. Az egész periódusra igaz, hogy az 50-es, 60-as években tapasztalható katasztrofálisan rossz lakásállapotok mellett a lakások és házak száma emelkedett, alapterületük növekedett, komfortfokozatuk jobb lett, főképpen a hetvenes években. A nyolcvanas évek második felében az állami lakásépítések gyakorlatilag megszűntek³, majd az elmúlt két évtized tapasztalataiból tanulva Sopron esetében is új lakásépítési koncepció érvényesült.

Lakáshelyzet a népszámlálási adatok tekintetében

A háborút követően kimutatható csökkenést leszámítva Sopron népességének folyamatos növekedéséről beszélhetünk 1949 és 1990 között. Az egész huszadik századot tekintve a legdinamikusabb változás 1970 és 1980 között volt, hiszen 44.304-ről 52.663-ra nőtt a város állandó népessége, ami 18,9 %-os növekedést jelent (1. táblázat). Mind a lakosok számának emelkedése, mind a második világháborút követő súlyos károk leküzdhetetlennek látszó terhet jelentettek a lakáshiány tekintetében. Szignifikáns változás a harma-

¹ Valuch Tibor: Magyar hétköznapiak Fejezetek a mindennapi élet történetéből a második világháborútól az ezredfordulóig. Budapest, 2013, 167. (A továbbiakban: Valuch 2013.)

² Valuch Tibor: Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében. Budapest, 2005, 26–27, 295. (A továbbiakban: Valuch 2005.)

³ Valuch 2013, 171.

dik ötéves terv időszakában kezdődik (1966–1970), majd a negyedik és ötödik ötéves terv éveiben a három nagy lakótelep – Jereván ltp., Kőfaragó téri ltp., József Attila ltp. – építése nagyban hozzájárult a lakásstatistika javításához. Ebben az évtizedben 13.337-ről 17.698-ra nőtt a lakott lakások száma (2. táblázat), ami a legnagyobb gyarapodást jelenti az 1945–1990-es időintervallumban.

Népesség típusa	Év	Szám szerint
Jelenlévő népesség	1900	33478
	1930	40906
	1941	42255
	1949	36506
	1960	41981
	1970	45824
Állandó népesség	1970	44304
	1980	52663
	1990	53751
Lakónépesség	1970	47952
	1980	54836
	1990	55083

1. táblázat: Sopron népessége
(Népszámlálási adatok; KSH, 1900–1990.)

		1949	1960	1970	1980	1990
Lakások száma	Szám szerint	9435	10597	13337	17698	19210
1 helyiségből álló		24	–	–	–	–
1 szobás		4887	5027	4999	3755	2769
2 szobás		3226	4155	5951	9326	9331
3 szobás		1168	1410	2387	4617	7110
Lakószoba nélküli		–	5	–	–	–

1 helyiségből álló	Százalékban	-	-	-	-	-
1 szobás		-	47,4	37,5	21,2	14,4
2 szobás		-	39,2	44,6	52,7	48,6
3 szobás		-	13,4	17,9	26,1	37
Lakószoba nélkül		-	0	-	-	-
Összesen		-	100	100	100	100

2. táblázat: Lakott lakások a szobák száma szerint
(Népszámlálási adatok; KSH, 1949–1990.)

A mindennapi életvitel minőségét jelentősen befolyásoló lakásfelszereltség és ezzel együtt a lakások komfortfokozata egyértelműen javult. 1970-ről 1990-re a komfort nélküli lakások száma 40,4 %-ról 7,7 %-ra csökkent, a komfortos lakások száma pedig 46,4 %-ról 86,7 %-ra nőtt (3. táblázat). 1963-ra az ország valamennyi települését bekapcsolták az országos elektromos hálózatba, azonban a villamosítást még a 70-es évek elején sem fejezték be.⁴ Ez csak a villamos áram bevezetésének lehetőségét jelentette, de még nem mindenki élt a lehetőséggel. Ebben a tekintetben Sopron élen járt. Az épületek 98,5 %-a már 1960-ban villanyvezetékekkel volt ellátva, ami jóval az országos átlagot túlszárnyalta.⁵ A járási jogú városok esetében az átlag 75,9 % volt, de Győr (95,6 %) és Szombathely (96,7%) mutatóját is némileg meghaladta. 30 év alatt (1960–1990) a vízvezetékekkel való ellátottság 81,3 %-ról 98,1 %-ra nőtt, a vízöblítéses WC-vel való ellátottság pedig 36,2-ről 90 %-ra változott (4. táblázat). A használati jogcím tekintetében egyre inkább a tulajdonosi státusz erősödött. Az 1949-es 28,4 %-ról 61,4 %-ra bővült, ugyanakkor ezzel párhuzamosan a 60-as évektől kezdődően a társbérleti jogcím fokozatosan jelentéktelenné vált (5. táblázat). Ez a szocialista berendezkedés jelensége volt, amelyben a lakást társadalmi juttatásként kezelték és a lakáshiány enyhítésére az egy lakásban élők között megosztva kellett használni bizonyos helyiségeket. A közös helyiségeket (általában: fürdőszoba, konyha, wc stb.) mindenki használhatta, míg a lakószobákat kizárólagos használatba kapták a lakók vagy családok.

		1970	1980	1990
Komfortos	Szám szerint	6183	13222	16658
Félkomfortos		1762	1507	1066
Komfort nélküli		5392	2969	1486
Összes lakás		13337	17698	19210

⁴ Valuch 2005, 55.

⁵ Forrás: KSH, 1960-as népszámlálás.

Komfortos	Százalékban	46,4	74,7	86,7
Félkomfortos		13,3	8,5	5,5
Komfort nélküli		40,4	16,8	7,7
Összes lakás		100	100	100

3. táblázat: Lakott lakások komfortosság szerint
(Népszámlálási adatok; KSH, 1970–1990.)

Komfortos: fürdőszoba (mosdófülke) és wc is van, félkomfortos: vagy fürdőszoba (mosdófülke) vagy wc van, komfort nélküli: fürdőszoba (mosdófülke) és wc sincs.

		1960	1970	1980	1990
Összes lakás	Szám szerint	10597	13337	17698	19210
Vízvezetékekkel		8618 *	10692	16638	18852
Hálózati gáz		4301	7759	12486	14728
Palackos gáz		91	2791	4045	3679
Vízöblítéses W.C.		5956 **	7372	14227	17280
Vízvezetékekkel	Százalékban	81,3	80,2	94	98,1
Hálózati gázzal		40,6	58,2	70,6	76,7
Palackos gázzal		0,9	20,9	22,9	19,2
Vízöblítéses W.C.		36,2	55,3	80,4	90
Szennyvízelvezető csatornával		56,5	82,4	95,8	98,3

4. táblázat: Lakások felszereltsége
(Népszámlálási adatok; KSH, 1960–1990.)

* Lakáson belül: 6067 (57,2%), lakáson kívül: 2551 (24,1%). ** Lakáson belül: 3839, lakáson kívül: 2117.

		1949	1960	1970	1980	1990
Lakások száma		9545	10597	13337	17698	19210
Tulajdonosi		2711	2370	5104	9874	11795
Főbérleti		5287	7252	8119	7722	7337
Társbérleti	Szám szerint	171	264	71	54	8
Szolgálati és egyéb		1140	607	43	48	70
Nem lakott		236	104	–	–	–
Összesen		100	100	100	100	100
Tulajdonosi		28,4	22,4	38,3	55,8	61,4
Főbérleti	Százalékban	55,4	68,4	60,9	43,6	38,2
Társbérleti		1,8	2,5	0,5	0,3	0
Szolgálati és egyéb		11,9	5,7	0,3	0,3	0,4
Nem lakott		2,5	1	–	–	–

5. táblázat: Lakott lakások használati jogcím szerint
(Népszámlálási adatok; KSH, 1949–1990.)

Lakásállapotok és lakásépítések

Az 1946-ra elkészült háborús károkat felmérő összeírásban szereplő 3476 épület az alábbi állapotot mutatta: ép és könnyen sérült 1366 (33,30 %), közepesen sérült 1285 (36,97 %), súlyosan sérült 385 (11,08 %) és rom 440 épület (12,65 %). A romépületek 13 %-os arányszáma országos viszonylatban nálunk volt a legmagasabb.⁶ Az 50-es évek közepéig nem történt jelentős lépés a lakásgondok enyhítésére, egy-egy házépítés mellett többnyire romeltakarítás és felújítás történt. 1955-ben a Györi Tervező iroda soproni fiókja elkészített egy programjavaslatot Sopron általános rendezési tervéhez, amit az Építésügyi Minisztérium az Országos Tervhivatallal – egyetértésben – átdolgozott,

⁶ Boronkai Pál: Sopron újjáépítése. Soproni Szemle 14. (1960), 8.

és azt Sopron Városi Tanács Végrehajtóbizottsága (továbbiakban: VB) 1958-ban hagyta jóvá. Ezzel egyidejűleg kérték a Minisztertanácsot és az Országos Tervhivatalt, hogy 1959-re irányozzák elő Sopron általános rendezési tervének elkészítését.⁷ Az akkori közigazgatási hierarchiának megfelelően a megyei tanácsok hatásköre volt a jóváhagyás és az országos szervekkel történő kapcsolattartás, így a Győr-Sopron Megyei Tanács 1958. szeptember 3-án fogadta el az anyagot, amely később alapját képezte a Győri Tervező Iroda által 1960-ban kidolgozott dokumentumnak, ami Sopron város általános rendezési terv I. üteme nevet viselte. Az Építésügyi Minisztérium Város- és Községrendezési Főosztálya 1961. január 28-án küldte vissza a Városi Tanács Ipari és Műszaki Osztályának, hogy azt hozza nyilvánosságra. A tervdokumentációt a város hét körzetében, központi fekvésű helyen állították ki, és ankétokat szerveztek, amelyekben számos figyelemre méltó javaslat érkezett.⁸ Egy alkalommal, a Színház utcai általános iskolában – a kiállítás egyik helyszínén – Winkler Oszkár előadás keretében ismertette az elképzeléseket.⁹ A VB az általa szükségesnek vélt módosításokkal küldte a Megyei Tanácshoz, amely egyeztetette azt a minisztériumokkal. Az 1962-ben elfogadott terv képezte alapját a 60-as, 70-es években meginduló lakótelepépítések helyszín-kijelölésének és az öt éves soproni lakásépítési tervezésnek.¹⁰ Kijelölte a később megvalósuló három nagy lakótelep elhelyezkedését. A Kőfaragó téri és a József Attila lakótelep helyét véglegesen eldöntötték, a Jereván lakótelep esetében kisebb módosítást javasoltak, így ennek végleges helykijelölése 1969-ben történt meg.¹¹ Bár komolyabb volumenű építkezésbe nem kezdtek a hatvanas évekig, mégis mindez igazolja, hogy a cselekvés hiánya ellenére a szándék megvolt. Érezték a helyzet súlyosságát: kizárólag nagyszámú (tömeges), telepszerű megoldással lehet orvosolni az egyre rosszabbodó helyzetet.

A terv kidolgozásának és elfogadásának idején a város lakásállománya rendkívül rossz állapotú volt és a folyamatosan beérkező lakásigényeket sem tudták kielégíteni. Az évente kiutalt lakások száma rendre jóval alatta maradt az újonnan érkező lakásigényléseknek. Nagy volt a baj, hiszen az 1957. február 8-án tartott VB ülésen is a helyzet megoldhatatlanságára utaltak. 1957 januárjában – egy hónap alatt – 663 lakáskérelem érkezett. Másrészt 1956. november 25-től 1957. december 31-ig 1800 új igénylést regisztráltak.¹² Ha mellé állítjuk, hogy 1958-ban például 61 db új lakást adtak át, akkor érzékelhető a helyzet súlyossága. Az elkövetkező években – a Kőfaragó téri lakótelep

⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (továbbiakban MNL GyMSM SL) XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1958.07.18. ülés 6. p.

⁸ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1961.12.15. ülés, melléklet, Sopron városrendezési tervének jóváhagyása

⁹ Kisalföld 17 (1961), 167. sz., július 18., „Bemutatták Sopron általános rendezési tervét”

¹⁰ *Kubinszky Mihály: Sopron építésze a 20. században. Szeged–Tatabánya, 2003.*

¹¹ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1970.06.12. ülés, melléklet, 5/a. napirendi pont 6. p., „Lakásépítési politika.”

¹² MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1957.02.08. 2. ülés, melléklet, 2. napirendi pont 6. p., illetve jegyzőkönyv, 2. napirendi pont 11. p.

építkezések megkezdéséig (1967–68) – sem emelkedett az évente átadott állami lakások száma száz fölé (7. táblázat). A második ötéves tervidőszakban (1961–1965) központi, állami finanszírozásban átadtak 335 lakást, egyéb állami tárcahitelből 175 lakást, ez összesen 510 állami lakást jelentett. A Soproni Ingatlankezelő Vállalat által kezelt, mintegy 6000 bérlemből tömegesen érkeztek hibabenyújtások és az életveszélyes lakások számát nagyjából 200-ra határozták meg. A Városi Tanács VB kijelentette, hogy a helyzetet nem tudják kezelni és a felelősséget nem tudják vállalni, ezért felettes szervhez fordulnak és tárgyalásokat kezdeményeznek az ügyben, mert a Megyei Tanáccsal folytatott tárgyalások nem vezettek eredményre.

Megnevezés/Év	1961	1962	1963	1964	1965	Összesen
Központi beruházásból épült állami	12	73	98	96	56	335
Egyéb tárcahitelből épült állami	18	38	60	42	17	175
Magánérés családiház	56	40	48	81	123	348
magánérés társasház és OTP öröklakás	–	31	8	37	96	172
Összesen:	86	182	214	256	292	1030

6. táblázat: Lakásépítkezések a második ötéves terv időszakában¹³

Év	Terv (db)	Megvalósult (db)	Állami (db)	Szövetkezeti (db)
1966.	12	12	12	–
1967.	71	111	63	48
1968.	95	80	63	17
1969.	230	196	112	84
1970.	301	330	90	240
Összesen:	709	729	340	389

7. táblázat: Lakásépítkezések a harmadik ötéves terv időszakában¹⁴

¹³ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1966.12.16. ülés, melléklet, 3. napirendi pont: III. ötéves terv lakásépítési programja és az ezzel kapcsolatos feladatok állása. 1. sz. melléklet.

¹⁴ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1970.10.02. ülés, melléklet, 2. napirendi pont: Tájékoztató jelentés a III. ötéves terv teljesítéséről, 2. p.

Az első jelentősebb lakásépítések az 50-es években kezdődtek. 1951-ben a város a Lackner Kristóf utca – Patak utca sarkán fekvő üres állami területet átadta a SOTEX-nek azzal a feltétellel, hogy a meglévő Lackner Kristóf utca 20. számú ház mellé 4 éven belül még egy második kockaházat épít fel. Az első épület a SOTEX dolgozóinak készült és az emberek mind a hivatalos fórumokon, mind a mindennapokban csak kockaházként emlegették, mivel ez volt az első többszintes lakóház, amelyet adaptált típusterv alapján építettek 1950–51-ben. Mintegy 10 évvel később (1961) a Megyei Tanács jelezte, hogy hajlandó 1961-es kezdéssel és 1962-es befejezéssel 16 lakásos társasházat felépíteni típusterv alapján, ezért még ebben az évben a VB határozatot hozott a terület visszavételéről. Indokuk az volt, hogy a SOTEX nem tett eleget beépítési kötelezettségének. Így épült állami beruházással 1962-ben a második, valamint 1964-ig további két lakóház a területen.¹⁵ 1958-ban költözhetek be a lakók a Sztálin tér 37–41. (ma Deák tér) épületekbe (38 lakás) amely a Lenkey – Kis János – Mátyás király utca által körbezárt épületekkel (61 lakás) alkot közös tömböt és 1955–58 között építették fel. Ez a tömb jelentette 1958-ra a teljes állami lakásátadást Sopronban.¹⁶ Szintén ennek az ötéves tervnek az eredménye a Kisfaludy utcában átadott, 1958 és 1960 között felépült házak.¹⁷ 1961–62-ben építik a Sztálin tér – Batsányi utca sarkán a 41 lakásos társasházat, amellyel egy cukrászdát is kialakítanak, ami az átadást követő évben, 1963-ban nyílik meg Borostyán Cukrászda néven.¹⁸ A Baross úton 3 db 16 lakásos ún. kockaház épült 1966-ban tanácsi beruházásban. A beépítés eredeti kezdeményezője a Hőerőmű volt, mert szolgálati lakásokat szerettek volna építeni a területre, de csak egy 16 lakásos épület valósult meg (Baross út 20.). Több tényező is befolyásolta, hogy gazdaságos lenne a folytatás. A lakótelepi építkezések ekkor még sehol sem indultak meg és a Hőerőmű már bevezette a távfűtési hővezetékét. A típustervek esetében kötött költségnormával takarékos, a városképet javító beruházás kívánatosnak tűnt. Mindezeket megfontolva döntött a tanács a befektetés mellett, így 1965-ben készült el a Baross út 20. mellé a Baross út 14–16–18., amelyek kerítést kaptak és 1966-ban parkosították is a telkeket.¹⁹ (1. kép)

¹⁵ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1961.04.07. ülés, melléklet, Határozati javaslat 4–5. p.

¹⁶ Kisalföld 3 (1958), 232. sz., október 2. 6. p., „Nemrég költöztek be a soproni Sztálin téri gyönyörű, modern bérházak lakásaiba a soproni dolgozók” (képalírás); MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1957.03.22. ülés, jegyzőkönyv, 5. napirendi pont: Sopron Városi Tanács várospolitikai irányelvek, 14. p.

¹⁷ Kisalföld 3 (1958), 209. sz., szeptember 5., 7. p., „Szépülnek-e, vagy csak épülnek a megye városai?”

¹⁸ Kisalföld 17 (1961), 270. sz. november 16., 3. p., „Megkezdtek Sopronban a 41 lakásos háztömb építését”; Kisalföld 18 (1962), 139. sz., június 16., „Szövetkezeti lakások Győrött, Mosonmagyaróvárott és Sopronban”; Soproni Múzeum, Helytörténeti gyűjtemény, aprónyomtatványok, „Megnyílt a Borostyán Cukrászda”; MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1963.01.11. ülés, melléklet, 8. p.

¹⁹ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1965.12.17. ülés, melléklet, 6. napirendi pont: Tanácsi beruházás és lakásépítés helyzete, 2. p., MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1966.01.14. ülés, melléklet, 1. napirendi pont: jelentés a lejárt határidejű határozatok végrehajtásáról. 2. p.

1. kép. Az első kockaház Sopronban. Épült: 1950-51-ben. Fotó: Adorján Attila, 1962.
Soproni Múzeum, SOM-AF-5019

A VB 1966-os munkaterv előkészítésben beismerte, hogy a második ötéves terv befejezésével különösebb eredményről nem tudnak beszámolni. Lakótelepi, a lakásproblémákat jelentősen enyhítő fejlesztésről és építkezésről nem tudnak beszélni. Kizárólag a foghíjtelkek és a lakótömbök közötti „hézagok” beépítésre koncentráltak. Arra azért kitértek, hogy lassú fejlődés kimutatható.²⁰ Az 1966. április 22-én tartott VB ülésen és az arra előkészített anyagokban viszont már komolyabban szembenéztek a város lakásállományának aggasztó problémáival. A kimutatásokat a Soproni Ingatlankezelő Vállalat (továbbiakban: IKV) által az ülést megelőző hónapokban végzett felmérések alapján készítették. Az említettek szerint az IKV kezelésében lévő 6249 bérlemény 42 %-a szánandó! Az életveszélyes állapotok megszüntetése volt az elsődleges feladat. A Városi Tanács Igazgatási Osztálya és az Építési és Közlekedési Osztály ugyan 54 lakást minősített életveszélyes, kiürítendő állapotúnak, viszont az IKV felmérése 198 lakásban állapította meg ugyanezt a körülményt. A jegyzőkönyvekbe bekerült ismét, hogy a vállalat számára jelenlegi kapacitásával a feladat megoldhatatlan. Az IKV a második ötéves

²⁰ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1966.12.02. ülés, melléklet, 5/a. napirendi pont. 2. p.

tervben 733 lakást újított fel, míg a harmadik ötéves tervben 809-et irányoztak elő. Ezek a számok viszont nem adnak világos tükröt a vállalat kapacitásáról, mivel ez minden kisebb javítást és jelentősebb felújítást tartalmaz. További nehézségeket is megfogalmaztak: az életveszélyes állapot nagyfelújítást tesz szükségessé, ami a lakás teljes kiürítésével és másik lakás biztosításával járna, erre viszont nincs lehetőség. Gondot okozott, hogy az életveszélyes lakásokat már alig lehetett helyreállítani, így felújításuk esetén az egészségtelen, korszerűtlen állapotokat konzerválták, továbbá a felújítás elhúzóásával az épületek tovább romlottak, így ráfordítások évről évre növekedtek. Az életveszélyes lakások száma nem csökkent, hanem növekedett. A helyzet kezelését abban látták, hogy minden el nem indított, de betervezett nagyfelújítást le kell állítani és először 100–150 váltólakást kellene építeni. A VB továbbra is hangsúlyozta, hogy a rendelkezésre álló anyagiak felhasználásával fontosnak tartja a belterületi foghíjtelkek beépítését, a földszintes lakóházak szanálását és azokra többszintes építését, valamint az üzlethelyiségek megszüntetését és azokból lakások kialakítását. Ezzel 35–40 %-os megtakarítás érhető el azáltal, hogy nem kell közművet kiépíteni, ami jelentős költségnövekedést eredményezne.²¹ Ugyanebben az évben (1966) öröndetes tényként állapítják meg, hogy a magánéros építkezés és a magas beépítés évről-évre növekszik. Ezt igazolja, hogy beépítésre kijelölt telkek közül magas beépítésű magánéros 56, míg a földszintes telkeken 419 magánéros beépítés volt.²² 1962. január 1-től például az igényjogosultak száma közel 3000 körül mozgott. 1966-ban 1026 beérkezett lakáskérelemből csak 163-at utaltak ki, így 863 volt kielégítetlen kérelmező. 1967. január 1-től szeptember 30-ig 792 kérelem érkezett, amiből 175-öt tudtak kielégíteni, fennmaradt 617. A két év alatt beérkezett 1818-ból a 338 kiutalt lakást figyelembe véve 1480 új kérelmező kérése nem volt teljesíthető.²³ Az 1966. december 16-án tartott VB ülésre előkészített anyagban, amely a harmadik ötéves terv lakásépítési programja miatt tárgyalta a helyzetet leírják, hogy a bombázások utáni károkhöz még a háború utáni években hozzájött az éveken át elmaradó tatarozások hiánya. A lakások 50 %-a 1-szoba konyhás, jelentős részük egészségtelen, vizes és gombás. A tanácsulésen elhangzottak szerint ez idő tájt 2154 lakásigénylő volt. A harmadik ötéves terv szerint 1104 lakáselőirányzatot hagytak jóvá, ebből 68 egyedi tervezésű foghíjbeépítés, 1036 lakás pedig házgyári panelos szerkezetre szolt. Az egyedi lakások ekkoriban hagyományos kályhafűtéssel voltak felépítve, a panelokat gázüzemű konyhával, központi melegvízfűtéssel és központi melegvízszolgáltatással ellátott fürdőszobával tervezték. A lakótelepeket alapfokú közintézményellátottsággal kalkulálták: iskola, óvoda, bölcsőde. Ezek járulékos alapberuházások, de a körzet ellátottságát is kezelték ABC, zöldségáruházzal, húsbolt és napirózlet elhelyezésével.

²¹ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1966.04.22. ülés, melléklet, 3. napirendi pont: Lakásgazdálkodás tapasztalatai. 1. p.

²² MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1966.04.08. ülés, melléklet, 4. napirendi pont. 1. p.

²³ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1967.10.20. ülés, melléklet, 3. napirendi pont. 4. p.

Sopron város lakásállománya	11065 lakás
1900 előtt épült	48 %
1900 és 1945 között épült	34,6 %
1945 után épült	17,4 %
Fizikai elhasználódás következtében szanálendő	2480 lakás
Korszerűtlenség, egészségügyi elavultság miatt szanálendő	1490 lakás
Városrendezés miatt szanálendő	290 lakás
Összes szanálendő lakás	4200 lakás

8. táblázat: A Városi Tanács 1965. december 31-i nyilvántartása szerint.²⁴

Látható, hogy a harmadik ötéves terv derekára megnövekedett átadható lakásszám ellenére is jóval nagyobb számmal nőtt az új kérelmezők száma, mint ahány lakást építeni tudtak. Továbbra is keresték az olcsó megoldásokat, ezért az előnyben részesített és favorizált emeletráépítések erősítésére a Tervező irodával 100 emeletráépítés tervét készítették el 1968-ban.²⁵ A fő szempont továbbra is az olcsóság volt, így megbontva számos épület tetszetős arányát (pl.: Kossuth utca 7–9.).

Harmadik ötéves terv (1965–1970)		Negyedik ötéves terv tervezet (1971–1975)	
Lakásállomány 1965. december 31-én	11780	Lakásállomány 1970. december 31-én	13722
Lakásállomány várhatóan 1970. december 31-én	13722	Lakásállomány várhatóan 1975. december 31-én	16182
Lakosság	48000	Lakosság várhatóan	53000
Lakáshiány	3000	Lakáshiány	1910

9. táblázat: A negyedik ötéves terv előkészítő adatsor.²⁶

²⁴ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1966.12.16. ülés, melléklet, 3. napirendi pont. 1. p.

²⁵ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1968.07.26. ülés, melléklet, 4. napirendi pont: KISZ lakásépítési akció helyzete és a további építkezések lehetőségei. 1–4. p.

²⁶ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1969.07.25. ülés, melléklet, 1. sz. melléklet

A tömeges lakásépítés megkezdését megelőző években a szorítást érezve az ország más városaihoz hasonló megoldásokkal kísérleteztek, hogy az átadható lakások számát növelni tudják. Sürgető volt, mivel a Kőfaragó téren építendő lakások csak a harmadik ötéves terv (1966–1970) időszakának végén javíthatták a statisztikát. A KISZ lakásépítési akció keretében 1967. októberben az első ütemként 24 lakás készült el a Május 1. téren (ma Deák tér 36–38.). II. ütemként elkészült további 24 lakás, így négy lakótömböt alakítottak ki (ma Deák tér 36–42.). III. ütemként a Csengery utcában adtak át 9 lakást. Az építő közösséget a Városi KISZ Bizottság intézte és a megvalósításhoz társadalmi munkát is szerveztek az I. ütemre (földkiemelés, visszatöltés, anyagrakodás). A lakások 56 m²-esek és egyenként 157.500,- Ft költséggel valósultak meg, míg a III. ütemben a Csengery utcában kétszobás lakások, 182.400,- Ft-os költséggel készültek el 1969. októberében (a bruttó átlagkereset 1969-ben a KSH adatai alapján 2012 Ft). Bár a VB nem zárkózott el további hasonló akciótól, de kijelentette, hogy csak a soron következő lakótelep beruházás során tud területet biztosítani, mivel most csak magánkézből való megszerzéssel tudna építési telket adni, ami drága. A KISZ lakások árának csökkentésére javaslatokat is tettek pl.: a szokásos 56 m²-es kétszobás helyett építsenek 43 m²-es egyszobás lakásokat, illetve ne 100 %-ban készüljenek el, hanem belső padlóburkolat vagy mázoló munka elhagyásával és jelentősebb társadalmi munkát várnának el. Ezzel valószínűleg annak adtak elsősorban hangot, hogy az árat és a lakások méretét kifogásolták és túlzónak tartották. Fontos szempont volt a KISZ tagok lakáshoz juttatása, így később is adtak át lakást a Városi KISZ Bizottság javaslata alapján fiataloknak. 1970-ben a Cseresznye soron 96 átadott lakásból 32 lakást, így értékesítettek. 40-45 ezer Ft készpénzt kellett letenni, hogy 140 ezer Forint hitelt biztosítsanak a lakásokra.²⁷ Ezek az erőfeszítések viszonylagos javulást eredményeztek és 1967-ben először 100 fölé emelkedett az átadott lakások száma (111 amiből 63 állami, 48 szövetkezeti lakás volt) és a Kőfaragó tér „beindulásával” 1969-től már jelentős lakásszám növekedést tudtak kimutatni. Az 1967-es növekedést a Szabadság körüli ún. OTP lakások átadása okozta. A foghíjbeépítéseken kívül összefüggő területet csak két helyszínen biztosítottak kisajátítással és közmű-építéssel: a Cseresznye sor-Hársfa sor közötti területre (OTP társasház építkezés, amely 1973-ig elhúzódott) és a Kőfaragó téren, mivel a közműépítésre nem tudtak költségvetési pénzt fordítani, így nagytömegű telepszerű lakásépítések elsőként a Kőfaragó téren indultak.²⁸

Az új gazdasági mechanizmus 1968-as beindulásával a központosítás csökkent és nagyobb önállóságot adtak a vállalatoknak, így ez a lakásépítéseknel is érezte hatását. Korábban a Győr-Sopron Megyei Tanács VB. Tervosztálya finanszírozta a beruházásokat és a Beruházási Vállalatra bízta a lebonyolítást. 1968. január 1-től a 2025/1967. számú kormányhatározat az építető szerepét az alsófokú tanácsoknak adta. A Városi Tanács

²⁷ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1970.06.25. ülés, melléklet, 2. napirendi pont: Az OTP soproni fiókjának beszámolója. 3. p.

²⁸ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1968.07.26. ülés, melléklet és jegyzőkönyv, 4. napirendi pont: KISZ lakásépítési akció helyzete és a további építkezések lehetőségei. 6. p.

Tervcsoportja, mint szakigazgatási szerv irányított, valamint tartotta a kapcsolatot a Beruházási Vállalattal, amely az említettek miatt és valószínűleg az építésre kerülő tömeges telepszerű építés 1967-es beindulása miatt – ekkor kezdik el a Kőfaragó téren az egyedi lakások építésével a lakótelepet – helyi részleget állított fel.²⁹

A lakások számának emelése folytán kénytelenek voltak azokra támaszkodni, akiknek volt megtakarítása, hogy OTP kölcsönrel vagy más megoldással lakást vásároljanak vagy házat építsenek. Ezért a magánéros építkezést fokozottabban próbálták előtérbe helyezni, másrészt a megnövekedett igényeket is szerették volna kielégíteni. Ez az erős tendencia az ingatlanok értékének növekedését okozta. Különösen a magántulajdonban lévő építőtellek ára emelkedett, a tervezők iránt pedig növekedett kereslet. Ugyan próbálták ezt a tendenciát visszaszorítani, de az erre tett erőfeszítések nem bizonyultak hatékonyak. Létrehozták a Megyei Tervező Névjegyzéket, amelyben a képesítéssel rendelkező magánszemélyek szerepeltek. 1968. március 15-től szigorú ellenőrzést érvényesítettek a tervezőkkel szemben, mivel munkájukat a Megyei Szakértői Bizottság ellenőrizte, amit az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium kezdeményezésére a Megyei Tanács VB hozott létre. Feladata a magántervezők munkájának ellenőrzése, minőségi javítása, valamint a korszerű építési és lakáskultúra gyakorlatban való érvényesítése. Helyesség, gazdaságosság – ekképpen igyekeztek érvényesíteni az állam által kívánatosnak tartott koncepciót a lakáspiacon.³⁰

1966. december 22-i ülésén a Megyei Tanács az egész megyére meghatározta a lakásgazdálkodás és elosztás elveit. A névjegyzékbe a 35/1956. számú kormányrendeletnek megfelelően végezték az igénylők besorolását. Figyelembe vették, ha valaki nem rendelkezett lakással, ha munkában kitűnt dolgozó volt vagy nagycsaládos. A besorolást úgy kellett végezni, hogy 70 %-ban fizikai és termelést közvetlenül irányító személyek jussanak lakáshoz. A fiatal házások részesedésének 20 %-ot el kellett elérni. Számítottak az anyagi körülmények, illetve az, hogy valaki romos, életveszélyes lakásban lakott. A névjegyzéket a VB hagyta jóvá, ettől függetlenül a bérlőkijelölési jogot számos esetben biztosítottak vállalatoknak vagy a Városi KISZ Bizottságnak. 1971-től a tanácsok végrehajtó bizottságainak lakáselosztási tervet kellett készíteni, melyet az 1/1971/II.8./ számú kormányrendelet írt elő.³¹

A harmadik ötéves terv végén még mindig nem tudtak jelentős előrelépést felmutatni. A korábbi hibák okát abban látták, hogy a tervidőszakban az állami lakásépítések szét-szórtnan valósultak meg. A beruházások egy esetben sem érték el a lakótelepi nagyságrendet, csak a háborús foghíjakat igyekeztek eltüntetni. Indokként fogalmazták meg, hogy

²⁹ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1968.12.13. ülés, melléklet, 3. napirendi pont: Sopron Városi Tanács VB. Tervcsoport jelentése. 5–7. p.

³⁰ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1969.05.02. ülés, melléklet, 4. napirendi pont: A magánéros lakásépítkezés alakulása a III. ötéves terv időarányos részében 1–7. p.

³¹ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1977.02.25. ülés, melléklet, 1. napirendi pont: Az 1976–77 évi lakáselosztási terv módosítása. 1–4. p.

szinte kizárólag családiházak telepítést jelentett a magánérs építkezés. Többek között így épült be a Káposztás utca, a Bartók Béla út és az Erdész utca, mind közmű nélkül és „úttalan utakkal” szegélyezve. Ebből is látható, hogy egyéni igények, érdekek alakították a beépülést városfejlesztési koncepció és rendezési terv hiányában. Az Egeredi dombot is példaként említik, amelynek a földszintes telepítése nem elhibázott, viszont az olcsó telekárhoz közművesítés hiánya párosult, és ez a lemaradás súlyos teherként nehezedett a tanácsra. Az építkezések volumenének növekedésével csökkent az állami telekkinálat és a magánérs lakóterületek közművesítésére fordítható összeg. Ez együtt járt a magántulajdonú földterületek értéknövekedésével, főleg a közművesített területeken. 1970-ben már az is elhangzott, hogy egyszerűbb lett volna a József Attila utca mellett fekvő egykori Károly-laktanya helyén elkezdni a lakótelep-építést, mivel ott „szanálásmentesebb” területet biztosíthatnak volna. Ekkor már két éve a Kőfaragó tér környékére koncentráldott az állami lakásépítés. (2. kép) Tapasztalatuk volt egyrészt az időigényes kisajátítások költségeiről, másrészt a szanált épületekben lakóknak lakást kellett biztosítani, és sokszor egyedi igényeket kellett orvosolni.³² Mindeközben 1969-ben megtörtént az Északnyugati Városrész (később Jereván lakótelep) végleges helykijelölése és a Belváros rekonstrukció a várfalon belül három ház kivételével befejeződött.³³

Külön területet képezett a belváros, amelynek helyreállítására indították 1960-ban a belváros rekonstrukciós programot, ebbe kapcsolódott be 1962-ben az Országos Műemléki Felügyelőség egy átfogó rekonstrukciós terv elkészítésével, ami 1970-re írta elő a védett terület helyreállítását, illetve célul tűzte ki a főútvonal mentén lévő házak megfelelő utcaképnék helyreállítását. Ehhez kapcsolódva próbálta a tanács a foghíjtelkek beépítését is elősegíteni, valamint kulcsszerepet kapott a sortatarozás.³⁴ 1967-re megállapították, hogy elsősorban a második ötéves terv folyamatban lévő lakóház-felújításainak lassúsága miatt új tervre van szükség. A főútvonal mentén (84-es, akkor 85-ös út) jelentős sortatarozások valósultak meg. Hangsúlyozták, hogy a sortatarozásokat továbbra is végezni kell, mivel a fejlődő idegenforgalom ezt megköveteli. Indoka, hogy az épületek belülről jó állapotúak és feltehetőleg tíz éven belül nem tervezik felújításukat, ezért elégséges a sortatarozás, ami többnyire a homlokzat helyreállítását, tetszetősebbé tételét jelentette. 1968-ban a belváros utcaképnék mielőbbi rendezése érdekében az ÉVM a Városi Tanács hozzájárulásával pályázatot írt ki az Új u. 23–25. (Turistaszálló), Városház u. 12. és a Szent György utca – Új utca saroktelkének beépítésére.³⁵ Abban bíztak, hogy az eredetileg 1970-re tervezett belváros-rekonstrukció befejezését 1972-re teljesíthetik.

³² MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1970.01.09. ülés, melléklet, 3. napirendi pont. 1–7. p.

³³ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1970.06.12. ülés, melléklet, 5/a. napirendi pont. 6. p.

³⁴ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1971.07.30. ülés, melléklet, 6/b. napirendi pont: Beszámoló a belváros rekonstrukciós tervének állásáról. 1–6. p.

³⁵ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1967.04.21. ülés, melléklet, 3. napirendi pont. 1–10. p.

2. kép. Épül a Kőfaragó téri lakótelep. Fotó: Finta Béla, 1970. Soproni Múzeum, SOM-AF-70665

1973-ban a Kőfaragó téri lakótelep elkészülésével új helyszínen kezdik meg az állami lakásépítést. Az Északnyugati városrészben is földmunkavégzésbe és közmű kiépítésbe kezdenek, majd 1975-ben az Ibolya úti panelházakat is elkezdik, ahol három középmagas panellakás épül fel.³⁶ A IV. ötéves terv (1971–1975) időszakára 1971-ben felmérést készítenek a cégekről, a lakáskapacitások vizsgálatára. Ebből megállapítják, hogy teljesíthetők a tervek, mert a lehetőségek fedezik az előirányzatokat (10. táblázat). Annak ellenére, hogy számos építési vállalat végzi az ipart, Sopronban a kapacitást tekintve csak kettő alkalmas, hogy tömeges, többszintes építést valósítson meg, mert ők rendelkeznek az elvárható építés-technológiával (Állami Építőipari Vállalat és a Fertődi Építőipari Szövetkezet). Még ebben a tervidőszakban a VB kimutatást állít össze, amely szerint: 1973-ban a vevők 88 %-a soproni lakos volt. Mivel az üzemek azzal a kéréssel fordultak a városvezetéshez, hogy az OTP lakások elosztásánál a későbbiekben kerüljenek előtérbe a vidékről bejárók, így 1975–76-tól a kiutalásoknál már ezt a szempontot is érvényesítették.³⁷ 1974-ben az Északnyugati városrészben sikeresen helyezik üzembe az első 202 lakást (112 állami és 90 szövetkezeti), így megalapozva a 75 évi fokozott ütemet, amely

³⁶ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1975.01.31. ülés, melléklet, 3. napirendi pont. 4. p.

³⁷ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1974.04.12. ülés, jegyzőkönyv, 2. napirendi pont: Sopron város 1974–1975. évi lakáselosztásiterve. 5. p.

a negyedik ötéves terv teljesíthetőségéről szólt.³⁸ A kezdet azért volt kiemelt jelentőségű, mert a tervezést és a közművek kiépítését úgy kellett megoldani, hogy az a későbbiekben a teljes lakótelep működését biztosítsa. A harmadik és negyedik ötéves tervet teljesítik, sőt túlteljesítik. A negyedik ötéves tervnél az előirányzott 2400 lakás helyett 2506 épül meg. Az ötödik és a hatodik ötéves tervnél már érezhetően nem fektetnek akkora figyelmet a teljesítés időszakos és végső ellenőrzésére. Valószínűleg 1980-ban és 1985-ben már megszűnt a központi nyomás. (3. kép)

Sorszám	Vállalat neve	kapacitás
1.	Állami Építőipari Vállalat	200 db
2.	Soproni Építőipari Szövetkezet	250 db
3.	Fertődi Építőipari Szövetkezet	1000 db
4.	Hegykői Építőipari Szövetkezet	100 db
5.	Lövői Építőipari Szövetkezet	100 db
6.	Tanácsi Építőipari Vállalat	500 db
Összes lakásszám:		2150 db

10. táblázat: A negyedik ötéves tervre vonatkozó lakásszám kapacitás vizsgálata.³⁹

	harmadik ötéves terv (1966–1970)		negyedik ötéves terv (1971–1975)	
	Db	%	db	%
Állami	590	27,8	597	23,8
Szövetkezeti	389	18,4	342	13,8
OTP	163	7,7	607	24,2
Társasház	437	20,6	414	16,5
Családiház	457	21,5	540	21,5
Emeletráépítés	84	4,0	6	0,2
Összesen	2120	100,0	2506	100,0

11. táblázat: Lakásépítés a harmadik és negyedik ötéves terv időszakában.⁴⁰

³⁸ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1975.02.14. ülés, melléklet, 2/a. napirendi pont. 8. p.

³⁹ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1971.12.23. ülés, melléklet, 4. napirendi pont: A magánérs lakásépítés helyzete 8. p.

⁴⁰ MNL GyMSM SL XXIII. 502. Sopron Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai 1975.12.08. ülés, melléklet, 1. napirendi pont: Jelentés Sopronban a lakásépítés helyzetéről. 1. p.

Az 1980-as évekre a népességnövekedés gyakorlatilag megállt (1980: 54838, 1990: 55083, lásd 1. táblázat), a lakásigénylők száma valamelyest csökkent. 1983. december 31-én 978 nyilvántartott igénylőből 452-en tanácsi bérlakást, 526-an saját tulajdonú lakást igényelnek. 1984. december 31-én az összes igénylő 1129, amelyben 560 tanácsi bérlakást, 569 saját tulajdonú lakást igénylő van. Ekkor már a VB minden ülésre jelentést kér a két ülés közötti változásokról. Például az 1984-es kimutatások szerint 590 új lakásigényléssel szemben 299 volt a lakáskiutalások száma (12. táblázat). Az igényléseknek csak alig több, mint felét tudták kiszolgálni, mégis sokkal kedvezőbb volt az állapot, mint az 50-60-as években.

Jelentés dátuma	Igénylések száma	Kiutalások száma
	1984	
1984.01.20.	55	30
1984.02.03.	30	9
1984.03.15.	86	23
1984.03.29.	33	8
1984.05.22.	39	41
1984.06.04.	19	55
1984.08.20.	109	21
1984.08.02	21	4
1984.09.14.	40	9
1984.10.03.	26	67
1984.11.02.	70	20
1984.11.22.	62	12
1985.01.07.	65	23
Összesen:	590	299

12. táblázat: Lakásigénylések, lakáskiutalások 1984-ben, a VB ülésekre készített jelentésekből

3. kép. A Jereván lakótelep és az Ibolya tó környezete. Fotó: Torma József, 1977.

Utószó

A második világháborútól 1990-ig terjedő időszakra tekintetem át a korszakban központi kérdésként kezelt lakáskérdés ügyét. Terjedelmi okokból nem volt lehetőségem ismertetni a három nagy lakótelep építéstörténetét. Jelen írásom folytatásaként a jövő évben kerül publikálásra a Kőfaragó téri lakótelep, a József Attila lakótelep és a Jereván lakótelep története, amelyeknek lényeges szerepük volt a lakásínség enyhítésében.

2018. szeptember 18. és 20. között 38. alkalommal rendezték meg a burgenlandi Városszalónakon (Stadtschlaining), Andreas Baumkircher és a Batthyány család ősi várában a „Szalónaki beszélgetések” (Schlaininger Gespräche) konferenciát. Miután az elmúlt néhány év programja előbb az első világháborúhoz, majd a reformációhoz kapcsolódott, a szervezők idén ismét visszanyúltak a középkorba, a családtörténeti tematikához (korábban a Batthyányak, az Esterházyak, a Kőszegiek és a Nádasdyak köré szerveződött Szalónakon egy-egy konferencia). Ezúttal a Kanizsai családra esett a választás. E döntés több szempontból is szerencsés volt, a Kanizsaiak nem csupán a mai burgenlandi térség múltjának jelentős szereplői, de a tágabb Nyugat-Magyarországnak is, a família egyes tagjai pedig „kétlakivá” válva akár ausztriai báróságig is vihették. Ennek köszönhetően idén minden korábbinál nagyobb számú magyar előadó vett részt az eseményen, elősegítve a magyar és az osztrák történettudomány eredményeinek határokon átnyúló megismertetését.

A konferenciát a burgenlandi tartományi múzeum (Landesmuseum Burgenland) igazgatója, Gert Polster nyitotta meg, majd a résztvevők közösen megemlékeztek a konferenciasorozat azon korábbi állandó résztvevőire, rendszeres előadóira, Brigitte Hallerre és Harald Pricklerre, akik az elmúlt évben hunytak el. A tudományos szimpózium első előadója, Daniela Dvořáková sajnos nem tudott személyesen megjelenni, Zsigmond király és a Kanizsai család kapcsolatáról szóló előadását felolvasták. Ezt követően jelen sorok írója tartotta meg előadását, amely a 15. század közepén III. Frigyes császár birtokába került nyugat-magyarországi váruradalmak státuszával foglalkozott, valamint az egykori magyar birtokosok közül Kanizsai László 1459 körüli politikájával, amelyet részben saját elveszített birtokainak visszaszerzése motivált. Ezt követően Sonja Lessacher tartott előadást a különböző Kanizsai-címereslevelekről, köztük az első magyarországi, nő által elnyert címeradományról, Kanizsai Dorottya armálisáról. Az ebédszünetet követően két régészeti előadásra került sor. Feld István a Zsigmond-kori magyarországi elit állandó lakóhelyeiről, székhelyeiről adott elő, részletesen szólva a Kanizsaiak kismartoni rezidenciájáról. Manuela Thurner ehhez kapcsolódóan a kismartoni vár középkori emlékeit mutatta be, kitérve a mai Esterházy-kastély középkori előzményeire, valamint egy ott található címerfaragvány-együttesre, amely egy a 16. század folyamán, utólagosan összeállított, művészetiileg gyengébb minőségű címerfal lehetett. A napot a tartományi vezetés által adott fogadás zárta.

A második napot Vajk Ádám előadása nyitotta meg, amely Kanizsai János esztergomi érsek életpályájával foglalkozott. Ezzel összefüggésben kitért a leleszi prépostság 13. századi történetének egy kaotikus időszakára is. Vizsgálat tárgyává tette Kanizsai érseki

gyűrűspecsjét és az azon található címerképet, amelyet kapcsolatba hozott Kanizsai egykori egri püspöki elődje és utódja pecsétjeivel. Ezt követően Lövei Pál beszélt Kanizsai Miklós tárnokmester töredékesen fennmaradt sírkövééről, amely részben a nagykanizsai Thúry György Múzeumban található, egy másik darabja azonban idővel Sopronba került. Az előadás továbbá részletesen bemutatta, képekkel illusztrálta a késő középkori magyarországi sírkőfaragványokat és a salzburgi vörösmárvány nyugat-magyarországi elterjedését. Ezt követően Günther Stefanits előadása következett, aki új adatokkal gazdagította Szarvkőnek a 15. század közepi magyarországi belharcok nyomán viharos történetét.

Az ebédszünet után Erwin Schranz mutatta be a késő középkor és a kora újkor két jelentős jogi intézményét, a hűbért és a zálogbirtokot. Ezután Péterfi Bence előadása következett, aki többek között arra a kérdésre kereste a választ, mi vitte rá Kanizsai (V.) Jánost, hogy ősei földjéről elköltözve I. Miksa császár szolgálatába állva jelentős összegekért megszerezze magának a távoli Neuburg am Inn uradalmát és az ottani grófi címet. Ezt egy szintetizálóbb jellegű előadás követték, Emmerich Szabo foglalta össze Szapolyai János és I. Ferdinánd uralkodásával bezárólag a középkori magyar numizmatika történetét, részletesebben kitérve a késő középkor pénztörténeti eseményeire, mint az ausztriai schinderling korszak vagy II. Lajos pénzreformja. A második nap utolsó előadásában Kelényi Borbála ismertette Kanizsai Dorottya életpályáját, elemezte végrendeletét, bemutatta jól és rosszabbul sikerült házasságait és egyéb családi kapcsolatait, például a stájerországi Stubenbergekkal, továbbá kitért emlékezetének fennmaradására is, különböző intézmények, stb. nevében. A napot az önkormányzat által adott fogadás zárta.

Az utolsó nap előadásai főképp Kanizsai Orsolyára, férjére, Nádasdy Tamásra és utódaikra összpontosítottak. Varga J. János kezdte meg a sort, vázolván Kanizsai Orsolya életének jelentős eseményeit. Ezt követően Deák Ernő mutatta be a házaspár meghitt kapcsolatát magyar nyelvű levelek tükrében. Lengyel Tünde előadása a házaspár hosszú gyermektelenségével foglalkozott, külön kitérve arra, hogy a gyermekáldás érdekében Orsolya asszony számára Szegedi Körös (Fraxinus) Gáspár miféle orvosi praktikákat írt elő. Az életmódváltásnak köszönhetően a nádorné egészségi állapota javulni kezdett és 1555-ben egészséges fiúgyermeknek adott életet. A nap utolsó előadásában Méhes Péter Nádasdy (III.) Ferenc, a Wesselényi-féle összeesküvés résztvevője életének egy kevésbé ismert aspektusával, az oszmán-törökök elleni harcaival foglalkozott, beleágazva a 17. század török elleni védekező harcainak történetébe.

A konferencia programját egy lékai kirándulás zárta, amelynek során Gert Polster vezetésével járhatták be a résztvevők a Kanizsaiak és a Nádasdyak egykori várát, amely Paul Anton Keller osztrák írónak köszönhetően régi fényében fogadhatja az ide érkező látogatókat. Az osztrák író nevét a várban emlékszoba őrzi. Végül a Nádasdyak által az oszmán támadások és a reformáció korának viharai után – a középkori ferences klostrom helyén – a 17. században barokk fényben felépített ágostonos kolostor templomának és az abban található Nádasdy-kriptának a megtekintésére került sor. Itt található többek között az eredetileg Egerszegen elhalálozott Nádasdy Tamás nádor és felesége földi maradványait rejtő szarkofág.

SOPRONI ARCOK

Turbuly Éva

A vonal vonzásában.
Beszélgetés Sulyok Gabriella
grafikusművésszel¹

Sulyok Gabriella grafikusművész annak az Ágoston Ernő vezette legendás rajziskolának a legfiatalabb nemzedékéhez tartozik, ami Hertay Mária, Gyulai Líviusz grafikusokat, Richly Zsolt rajzfilmet, Kutas László szobrászt adta a magyar képzőművészetnek. A főiskolán Fónyi Géza² és Barcsay Jenő³ tanítványa, majd tanulmányait itt befejezve a Színház- és Filmművészeti Főiskola filmrendező-operatőr szakos hallgatója. Házasságkötése révén 1965 és 1970 között Irakban, Bagdadban élt. Az Iraki Régészeti Múzeumban dolgozott, kosztümtörténeti kiadványokat rajzolt. Az itt eltöltött évek élményanyaga művészetének máig egyik meghatározó forrása. Sopron az elindulás, a tanulóévek meghatározó benyomásai mellett a Fertő menti táj ihlető szépségét és az alkotómunka fontos helyszínét biztosítja számára. A Giczy Jánossal szomszédos, hosszú ideig Szabó Alajossal megosztott műterem máig az alkotómunka fő színtere. Sulyok Gabriella grafikái, egyedi rajzai, képzőművészeti tárgyú videói, filmjei révén a magyar képzőművészet senkivel össze nem téveszthető, egyedi hangú képviselője, aki a rajzban, a vonalban találta meg a művészi önkifejezés lehetőségét. *„Minden ... a grafika: a vonal, a tónus, a fény rejtélye felé irányított”* – vallja ars poeticájában.

Született soproni vagy, mesélj erről! A szüleidről, a gyermekkorodról, mert minden onnan indul, pozitív, vagy negatív értelemben, de meghatározó. Számomra sokszor ad kulcsot egy-egy életút jobb megértéséhez.

Apám családja Rusztról származott, Schlöglről magyarosítottak Sulyokra. Később ennek köszönhetően kerültek el a kitelepítést. Tisztviselőként, később postaforgalmi igazgatóként dolgozott. Fiatalabb korában vívott, a nővérem őrzi a serlegeit. A sport szívósságra, kitartásra nevelte. Sokban hasonlítok rá, tőle örököltem a természetemet, a kíváncsiságot a természet dolgai iránt, a kötelességtudást. Szigorú volt, féltett a művészi pályától. Más volt a felfogása az életről, mint nekem, az önfejű művészléleknek. Anyám hegykői születésű. Már visszajöttem Irakból, amikor megtudtam, hogy anyai ágon horvátok a felmenők, akik a török elől jöttek fel erre a vidékre a Nádasdyak oltalma alatt. A Fertőre

¹ A Soproni Szemle szerkesztősége az interjúval köszönti Sulyok Gabriellát, aki 2019. március 12-én ünnepli 80. születésnapját. Az interjú a 2015 májusában Sopronban, és a 2017 februárjában Budapesten folytatott beszélgetések alapján készült. Munkásságáért 2018-ban ő nyerte el Sopron város Pro Urbe díját.

² Fónyi Géza (1899–1971) Kossuth-díjas festő, tanár.

³ Barcsay Jenő (1900–1988) Kossuth-díjas festő, grafikus, tanár.

Sulyok Gabriella soproni műtermében 2018 őszén.

azt hitték, tenger, és itt maradtak. A nagyszülők szőlőtermelők voltak, korán meghaltak. A Balfi utcában még megvan a ház, el-eljárok arra. Az 1600-as években épült, gyönyörű kapuzattal. Anyuka az orsolyita nővéreknél érettségizett, lányként a vám és pénzügyőrségnél dolgozott. Későn ment férjhez, a nővéremet 32 évesen, engem 36 évesen szült. Költői lélek volt. Élő lakáskulcsként őrizte az otthont, gondoskodott rólunk. Sokat olvasott.

Tőle örökölted a művészi érzékenységet?

Nem tudom. Mindenesetre, amikor 5. osztályban az Erdélyből származó Szabó Olga tanárnő észrevette, hogy van érzékem a rajzoláshoz, édesanyám járt utána a lehetőségeknek és vitt el Ágoston Ernő⁴ szabadiskolájába. Régi lámpásokat rajzoltam egy füzetlapra, erre figyelt fel a tanárnő. Így kerültem 11 évesen Ágoston tanár úr keze alá, aki azt mondta első alkalommal: „Ez a kislány az arc felét rajzolja, ne az egészét!” Csipkés tanár úr volt a modell, az ő profilja volt az első feladatomban. Az élő arc rajzolása azonnal elkapott, attól kezdve nagyon keményen csináltam. A szabadiskola a Gambrinus-ház emeletén volt. Oda járt Richly Zsolt, Gyulay Liviusz, Kutas László és későbbi felesége, Hoffmann Henriette, Hertay Mária. Én voltam a legkisebb. Életkorban nagy volt a szóródás a hallgatók között, a 30 feletti Munczy testvérek, Lenke és Aranka képviselték az idősebb generációt. Hente kétszer három órát rajzoltunk öttől nyolcig, néha tovább. Örömmel csináltuk, nem az órát néztük. Hét közben élő modellel dolgoztunk, ez fantasztikus volt! Egészen érett-

⁴ Ágoston Ernő (1889–1957) festő, grafikus, tanár.

ségiig jártam Ágoston tanár úrhoz, aki különleges lény, jelentős tehetségű művész volt, hallgatóg és szerény. Korán elvesztette a feleségét, élete végéig albérletben lakott.

A középiskolát hol végezted?

Éppen a rajzoktatás miatt, mivel a gimnáziumban nem volt rajz, a tanítóképzőbe jelentkeztem. Mi voltunk az utolsó évfolyam. A rajztanárim elismerték a tudásomat. Nem korrigáltak, sőt, arra kértek, én javítsak másokat. Szellemileg pezsdítő környezetbe kerültem, új impulzusok értek. Ilyen volt a Kodály módszer, a mester személyes látogatása az iskolában. Közben ugyanis megjelent egy másik komoly érdeklődés, a zene. Énekeltem a képző Törzsök Béla vezette kórusában, zongorázni tanultam Kotányi Lászlóné keze alatt. Jól ment, el kellett döntenem, melyik irányba induljak. Segített a választásban, hogy a fellépésekkor lámpalázás voltam. Eljutottunk gyakorláskor a lényegig, de koncerten a kezemet néztem, a szorongástól nem tudtam felszabadultan játszani.

Nem voltál elég exhibicionista. A grafikus pályára is az, de más módon. Nem kell a személyes jelenlét.

Így van. Amit lerajzoltam, az már képvisel engem.

Hogyan kerültél be a főiskolára?

Másodikra vettek fel. Ágostonnál nem kaptunk aktmodellt, így nem tudtam aktot rajzolni, ami hátrány volt a felvételin. A fej rajzolásánál bent maradtam, az aktnál kiestem a rostán. Egy évig csoportkiszasszony, afféle gyakornok voltam a postán. Apukám reménykedett benne, hogy ez így is marad, a következő évben azonban felvettek. 1960 és 1965 között végeztem el a főiskolát. Festő szakra jelentkeztem, de mire végeztem, már elköteleződtem a grafika, a vonal iránt. Érdekes dolog ez! Domanovszky Endre⁵ és Fónyi Géza korrigáltak. Elégedettek voltak, hogy találtak egy festőlánnyt. Engedelmes tanítvány voltam, mégis, mire befejeztem a főiskolát, eluntam a festést. Ha valaki azt mondja, szín van valamelyik munkámban, tiltakozom, hogy az csak a vonal hőmérséklete. Igazán Bagdadban tértem vissza a tushoz, a kosztümkönyveimben. Úgy éreztem, ez való nekem, ebben vagyok otthon!

Érdekes, amit mondasz, hogy távol áll tőled a festés. Pedig a 90-es évek közepén egy jellegzetesen festői műfajt műveltél, a portrékészítést.

Azt már a magyar férjemmel csináltam, aki iparművész volt. Ő készítette a fém paszpartut⁶ meg a kereteket. Modern portrét akartunk, egyúttal a valamikori miniatúra műfajának a

⁵ Domanovszky Endre (1907–1974) Kossuth- és Munkácsy-díjas festő, tanár.

⁶ Képketerezésnél használt, a képet körülvevő vastagabb, többnyire kartonból készült szegély. Kiemeli a festményt, grafikát, vagy fotót, összehangolja a keret és a mű színeit.

felélesztését. De ez is grafika maradt, színes ceruzával készült. Aki ilyet kért, egy tárgyat kapott. A portré a bemutatkozásnál, a kézfogásnál kezdődik. Már látok valamit, ami az arcmimikában, mozgásban, tartásban megnyilvánul. Nem biztos, hogy azt, amit a modell látni szeretne magáról. Egy darabig csináltam, nem volt könnyű. Egy arc átlagosan egy hónap alatt készült el.

A diploma megszerzése után tettél egy vargabetűt a film világába.

Igen, a Színművészeti Főiskolán elkezdtem a rendező-operatőr szakot. Kuriózum volt, előttem pár évvel ment át valaki. Ott voltak a bölcsész fiúk: Grünwalsky Ferenc, Böszörményi Géza, Maár Gyula, Szomjas György, Ráday Mihály, Ragályi Elemér, a rajzfilmes Vajda Béla. A forgatókönyvírásban otthon voltak, a film képi nyelvét én értettem jobban. Ösztönösen tudtam, mit kell csinálni! A forgatókönyvíráshoz viszont én nem értettem. Hogyan alakult volna, ha folytatom, nem tudom. A tanév végén megszületett a fiam. Úgy volt, csak vakációra megyünk a férjem után Irakba, de ha ott valaki első unokaként fiút szül, nem létezik, hogy visszamenjen tanulni. Belenyugodtam, mivel nem gondoltam arra, hogy nőként egy stábot irányítsak. Hallatlanul összetett és nehéz dolog, különösen az volt akkor, a celluloid szalag idején.

Sopronban közismert, hogy az első férjed, a fiad apja iraki közgazdász. Öt évig éltél Bagdadban, ahol a Régészeti Múzeumban három viselettörténeti kötetet rajzoltál meg. Művészként erősen hatott rád ez az öt év. Lehetett volna másképp, de számodra átütő élményt jelentett beleszöppenni egy több évezredes kultúrába. Ez segített a kulturális különbségek áthidalásában, az elfogadásban is.

Egy más világba érkeztem, ami művészileg inspirált. A családdal laktunk, nagyon kedvesen fogadtak. Minden érdekelt, a munkám mellett készültek az életképek. Szerencsésen alakult, hogy négy hónap múlva már a múzeumban dolgozhattam. A felvételinél a diploma bemutatása mellett rajzolnom is kellett. Angolul ugyan nem beszéltem, de megtanultam annyira arabul, amennyire szükséges volt.

Bagdadban tértél vissza végleg a fekete-fehérhez. Mit adott hozzá a művészetedhez ez a világ?

A fényt. Olyan kontrasztos napsütés volt, napközben olyan rövid az árnyék, hogy ezt kellett választanom. Mert olyan fehér a papír és olyan fekete a tus. A fény körülírta a valóságos formát és az árnyékát is. Egy fél életre való lecke ezzel foglalkozni. Hiába csinállok más természetű dolgokat, érzem, most is benne van a munkáimban, belém égett. Ágostonnál még ceruzával és préselt szénnel dolgoztam, a főiskolán olajjal, pasztellel, néha temperával. A fekete-fehérnél főként tussal.

Asszír viselet, lovagló király. Tus, 1968

Az új eszközhöz új témák kapcsolódtak. A kosztümtörténeti rajzoktól hogyan jutottál el oda, amit tulajdonképpen máig csinálsz, ehhez a lélegző, burjánzó fekete-fehér ábrázolásmódhoz? Az életképek volt a kezdet, ezeket követte jóval később, már itthon a teremtés mitológia. Még odakint találkoztál Komoróczy Gézával,⁷ a neves ókori Kelet-kutatóval. Itthon az ő fordításai adták az ihletet a sumer tematikájú rajzaidhoz.

Képzeld el a két gyönyörű folyót, a Tigrist és az Eufrateszt. Ez egy természeti képlet, de mindenképpen Istenhez kötődik. Az ő keze van benne. Nem lehet úgy ott élni öt évig, hogy elszáll ez az élménytartomány. A munkában nekem az élmény a legfontosabb, a minden. Másnál is azt keresem, ott van-e a személyes érintettség a műben. Az életképeket odakint a közvetlen élmények inspirálták, mert körülvettek azok az emberek, közöttük éltem. A családban az ember más „szövetbe” került és gyönyörűen nekilendült a dolog. Mindig mondom, hogy a sumer költészethez tartozó rajzokat nem régészeti, vagy művelődéstörténeti alapokon csináltam, hanem beépítettem abba a fogalmazásba, amit ott a mindennapok révén tapasztaltam. Az élménytartomány a mindennapokban, az engem körülvevő emberekben keresendő.

Érdekes dolog, hogy kérdezed, hogyan váltottam. Egyszer valahogyan jóllaktam a pontos bemutatással, a nagyon konkrétal. Nincs elhatározás, csak érés. Akkor felszabadított az elvontabb megfogalmazás, holott nehezebb így összerakni keresgélő vonalaktól

⁷ Komoróczy Géza (1937–) történész, ókori Kelet-kutató, író

Arab nő. Tus, 1972

a meglévő szándékot. Végül a vonal megtalálja az útját. Ma ott tartok, ha valaki húz egy vonalat akár, az már valamiképpen önarckép. Olyan az olvasata.

Ha előrelépünk néhány évtizedet az időben, látható, hogy a vonal, amit húztam, közben beleolvadt a tónusba. Nem tűnt el, mert a folt széle is egy vonal. Arra vágyom, hogy tudjak egy olyan vonalat rajzolni, ahogy a víz a partot éri. Ami mindig mozog. Odaér, elsimul, körülrajzol egy követ. Emberkézzel nem lehet megcsinálni, mert teremtett pillanat. Azért próbálkozni kell vele...

Engem ez a dilemmád egy másikra emlékeztet. Mi változik? Semmi. És mi változik? Minden.

Ez így igaz. Visszatérsz a semmibe, mert alig észrevehető. Nagyon nehéz, hogyan tudja egy vonal ezt a lüktetést visszaadni.

Tehát a földöt fordítottad az égibe. Először a mindennapi élményeket rajzoltad az életképekben, azután, ahogy hazajöttél, jöttek a sumer irodalmi alkotások ihlette rajzok! Ezek forrása két kötet, a Gilgames,⁸ és a Sumer irodalom kistükre⁹.

⁸ Gilgames – Agyagtáblák üzenete. Szerk.: Komoróczy Géza, ford.: Rákos Sándor. Budapest, 1974.

⁹ Fénylő ölednek édes örömében. A sumer irodalom kistükre. Fordította és szerkesztette Komoróczy Géza. Budapest, 1970. 448.

A hazajövetelem után kerültek a kezembe. Nagyon valóságos értékének tartom, hogy Komoróczy volt az első, aki az eredeti nyelvből, közvetlenül az ékírásból fordított. Rákos Sándor és a többiek egy nyugati nyelv közvetítésével dolgoztak. Géza nem költő, de hűséges, nagyszerű fordító. A versek egy életre szóló ihletforrást jelentenek. A balladai ismétlődések, a szöveg a maga nyers fordításában lenyűgöző. Csodálkoztak rajta, mi csoda címeiket adok: *Dúsgyönyörű úrnő, Olajfa sarjad belőle, A boldog föld arra készülődött, hogy megszüljje az élet fűvét*. Be kellett vallanom, hogy ezek nem az én szüleményeim, a képek címe egy-egy verssor. Komoróczy egész lénye, a precizitása nagyon fontos. A legfontosabb számomra mégis a fordításainak a láttató ereje volt. Elmerült ebben a szinte történelem előtti világban. Babilonban 56 fokos hőségben, nyloningben dolgozott. Barlangábrákat fedezett fel. Nagyon örült, hogy rátalált a családjunkra. Sopronban a festőtéri kiállításomat ő nyitotta meg.

Egy életre való témát adott. Amiből ugyan ki-kilépsz, de évtizedek múlva is visszatér. A fekete felhők mitológiájában például, ami egy teremtéstörténet.

Igen, ahogy én leképeztem magamnak. Az iszlámhoz kötődő ornamentális kultúra, a csempediszítés nem érdekelt. Az élmény szóra visszatérve: Amikor a Gilgamest olvasom, ugyanolyan féle, vagy ugyanolyan élményre lelek, mint amit a mai valóságban is keresek. Ami egyszer belekerül az emberbe, az ott marad. Ebben hiszek. Így vagyok a zenével is. Nem mentem zenei pályára, de lélegzet fontosságú.

Tehát amikor fizikailag eltávolodtál attól a világtól, az irodalom és Komoróczy fordításai segítettek a feldolgozásban, áttételes és mélyebb inspirációt jelentettek.

Igen, és megtaláltam hozzá az eszközt, a nyelvet. Sokat segített. Amikor később azt mondtam, el akarok szakadni a szövegektől, akkor kezdődtek a másfajta, de az előbbiekkal mégis rokon rajzok. Például egy szív. A rólam készült filmben is elmondom, én nem filozofálok, nincs teoretikus észjárásom, csak azt figyelem, mi érik meg bennem. Arra hallgatók, mert ha nem, akkor minden kibicsaklik.

Befeje figyelsz. Először jött a külső változás, itthon az ókori, sumer szövegek, azokon túllépve pedig megmaradt a látásmód, a szemlélet és a formanyelv. Ahogy néztem a könyvedet, látom, hogy a 2000-es évek elejéig vannak keleti ihletésű munkáid. A hazatérésed után könyvillusztrációkat is készítettél.

Rajzoltam a József és testvéreihez, nem megbízásra, saját késztetésből. Azt mondtam magamnak, igaz, hogy Thomas Mann írta azt a csodálatos könyvet. De ha ezek a grafikák nem arról szólnak, ahol én éltem, akkor nem kezdem el illusztrálni. Itt ülsz ennek a dél-iraki szőnyegnek a tövében, amit az anyósom rokonsága hímzett. Thomas Mann megírta a híres esküvői textilt, amit Lea kap. Az volt a feladat, hogy úgy tudjam összefűzni a szőnyeg élményét, meg a pecséthengerekét, az oroslánfej, az összekötözött nádköteg

Sulyok Gabriella az ajándékba kapott szőnyeg előtt 2018 őszén. A falon fiatalkori önarcképe.

szimbólummal megjelenített Istár¹⁰ ábrázolásokat, hogy közben közöm van Mann írásához! Lea egész alakja megjelenik, Ráhelt, a nagy szerelemet teljesen betakarja a kelme, amin ennek a szőnyegnek, a pecséthengereknek, a múzeumi aprótárgyaknak a motívumai köszönnek vissza. Csak a fej emelkedik ki. Olyan élvezet volt ezt az egészet csinálni! A Petőfi Irodalmi Múzeumban mindenáron meg akarták venni ezt a sorozatot!

Nézd, ez egy kora-sumer pecséthenger. Nyakba akasztva hordták. Amikor először találkoztam vele, a régiségkereskedő megkérdezte: – *Miért veszed a kezédbe? Ha megmondod, mi van rajta, neked adom.* - Az ottani doktorátusokhoz pecséthengereket is rajzoltam, így volt róluk némi ismeretem. Mondtam neki: – *Hal, víz, madár.* – Elképedt. Azt mondta: – *A tiéd.* És hány éves? 4000? Mégis köze van hozzá az embernek. Olyan jó volt, hogy össze lehetett szőni a szőnyeg motívumait a pecséthengerek motívumaival, nem különültek el, hanem beborították az alakot. Egy másik rajzon,¹¹József távolodik, a hátán ott a köpeny. Oldalt a táj, a lombok, a fák. Ahogy utazáskor bejön a külső táj a vonatablakon. Ahogy rácsodálkozol kora nyáron a ferde fényben. Vagy télen a dér lepte bokrokra, a száraz fű árnyékára.

Nagyszerű, hogy ezt elmondtad! Más szemmel nézem így ezeket az illusztrációkat! Bennem is megvan a nomád-félnomád szőnyegek iránt való vonzódás, nagyra becsülöm őket.

Ez nem csomózott, hímzett szőnyeg. Maguknak készítették, nem eladásra. Gyönyörű, sajnos, már fakul. A szövőszék szélessége miatt két részből állították össze, középen összedolgozva.

¹⁰ Akkád-babiloni istennő, a növényi és állatvilág, a termékenység, a háború istennője.

¹¹ Utazás a testvérekhez

Utazás a testvérekhez. Tus, papír, 1974.

Ha szabad ilyen kérdezni, milyen volt ott élni. Elmeheztél dolgozni, nagy szó volt!

A férjem szorgalmazta, aki elsőszülött volt, így senki nem tiltakozott. Egyszer az anyósom azt mondta nekem:

– *Te milyen jó vagy! Olyan vagy, mint egy férfi.*

– *Tényleg, hogy érted azt?*

– *Még fizetést is hozol, és művelt vagy. Tudsz írni-olvasni.*

Írástudatlan volt, de életintelligenciában nagyon nagy. Közben arabul írni soha nem tanultam meg.

Öt évig éltetek Bagdadban.

1970-ben hazajöttünk Magyarországra. Nekem véget ért a három viselettörténeti kötet munkája a múzeumban, úgy éreztük, most elég, a férjem boldogulhat Budapesten is. Ledoktorált, hívták az MTA Világgazdasági Kutatóintézetébe. Végül hat év múlva mégis visszament, az akkori vezetés nagy előnyöket, földet, házat, egyebet biztosított a külföldön tanult értelmiségnek, hogy hazavigyék a megszerzett tudásukat. Akkor én sokat telpelődtem, költözzünk-e vissza, és végül maradtam a fiammal.

Hogyan alakult itthon a művészi pályád?

Ahogy hazaértem, rögtön elkezdtem rajzolni. Megszülettek az életképek, a Thomas Mann és Rilke illusztrációk. Újdonság voltam, új témákkal és ábrázolásmóddal, ami

sikereket hozott. 1973 és 1976 között Derkovits ösztöndíjat kaptam, ami egyszerre jelentett szakmai elismerést és anyagi biztonságot.

Konkrétan mire kaptad az ösztöndíjat?

A tus életképekre. Birkafej árus, Arab nő, Alvók.

Nekem nagyon kedvesek. Még az első benyomást, a más kultúrára való rácsodálkozást tükrözik.

Közvetlen élmények inspirálták őket. A tömegközlekedésben a kisbuszon egy fiú kiabálta az útirányt. Le lehetett inteni, föl lehetett szállni. Elöttem felszállt egy nő fekete fátyollal. A szájába vette a fátylat, hogy takarja. Megkönnyebbült, hogy nő ül vele szemben, elengedte a fátylat. És tudod, miben volt egyébként? Egy baby-dollban. Elengedte magát, kenyelmesen akart lenni. Ez látszik is a képen.

Az alvókról több rajz is készült. Itt is bekukucskáltál a szigorú fátyol mögé. Meghatározó az erős szálú haj, az önfelelt testtartás. Nekem a Bűnbánó Magdolna 1972-ben készült tusrajzában is ezek a figurák köszönnek vissza. A későbbi, a 2000-es évek elején készült Magdolna már egy teljesen más korszakodat testesíti meg.

Az életképek világában a párválasztás is szinte vakon történt. A leendő házastársak alig tudhattak valamit egymásról. Abban a kultúrában már egy női csukló, vagy boka is sokat kell, hogy eláruljon.

A 70-es évek második felének Ady, József Attila, majd a 80-as évek elejének Bartók (Mikrokozmosz) illusztrációi ismét új irányokat jeleznek a művészetekben. Ahogy végiglapoztam a könyvedet¹² nagyon jól látszik az állandó változás és megújulás, ami mégis annyira a tiéd marad, jelzi az életed útján bekövetkező életeseményeket, változásokat. Az előző beszélgetésben többször említetted, hogy a rajz számodra a lényeghez vezető út és az élmény a minden, ami nem hazudik. Ennek alapján próbáltam végignézni a veled készült, filmre vett beszélgetéseket is. Arról beszélj egy kicsit, mi neked ez a minden? Hogyan válogatsz az élmények között? Az nyilvánvaló, hogy azt rajzolod, ami megérint, amihez közöd van.

Ez a mondat a fontos, „amihez közöm van”. Sopronra is sokszor rákérdeznek. Elmondják, hogy milyen gyönyörű város, jártak, nyaraltak ott. Ez mind igaz. De Kőszeg is szép. Nekem Sopron annyival több, hogy itt nőttem fel, és ez a lényeg. Az élmény-fogalom nekem azt jelenti, hogy képet, rajzot kezdeni sem lehet anélkül, hogy valamilyen élmény ne mozogjon az emberben és ne szorítsa az alkotásra. Mások munkáiban is azt keresem. Hogy ne kereskedelmi célú legyen az alkotás, és ne is a stíluskeresés döntse el, hogy mit rajzol-

¹² Lélegző látóhatár. Sulyok Gabriella Munkácsy-díjas grafikusművész pályája a sumer agyagtábláktól az égig érő tájig. Vox Artis Alapítvány, h.n., 2007.

jak, egy szép kubista képet, vagy valami mást. A korszellem is hozta, hogy csinálj meg valamit. „Ha találsz egy lópatkót, csinálj belőle képet.” Rátaláltam Márainál egy idézetre. Azt mondja, ha az ötletből nem lesz élmény, dobd el, akármilyen szép és csábító. Annyira igaznak találtam! Biztosan ő is tapasztalat alapján írta, nagyon meggyőző. Látjuk a mostani fogalmazásokat, hogy tárgyművészet van. Nekem ez ellen nincs kifogásom, de legyen benne sűrű gondolat. Ez a lényeg. Az emberek még mindig a tárgyat keresik a képben. És a rajz, az „csak” rajz.

Egyre jobban értékelem a grafikát. A te munkáiddal dolgozni kell. Nem, vagy nem annyira figurálisak, jól bele kell nézni, át kell gondolni. Még a műveltebb vásárlók sem mind végzik el ezt a szellemi munkát.

Egy tájképet hófoltokkal, ragyogó éggel jobban elfogadnak. Nálam kicsit zavarba jönnek. Oda van írva, hogy Orpheusz útján, és ők nem látják Orpheuszt.

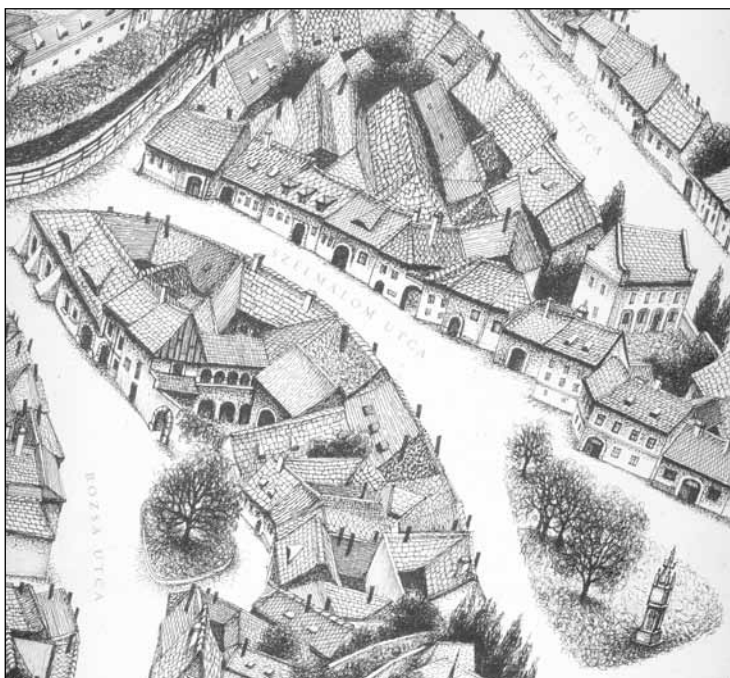
Az aukciókon, kiállításokon látom, hogy azokat a képeket veszik, amiken felismerhető a művész legdivatosabb korszakának a stílusa. Az előtte-utána készületeket, bármilyen jók, kevésbé. Mert a vevő azt akarja, hogy a vendége felismerje a neves festő keze nyomát a falán függő képen, ha ránéz. Sokszor a művészeket is elhúzzák ebbe az irányba.

Ha a művész szabad akar maradni, és nem megy állásba, akkor valamelyest törődnie kell a megélhetéssel. Én is szabadúszóként dolgoztam, formálisan soha nem volt munkahelyem. Tagja lettem a Képzőművészeti Alapnak, a Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének. Az évek során díjakat kaptam. 1976 után gyerekét egyedül nevelő anyaként a sokszorosított grafikára koncentráltam. Mindent előlről kellett kezdenem. Vettem egy nyomdagépet. Akkor élt még a műfaj klasszikusává vált Rékassy Csaba¹³, aki megtanította a mesterség technikai fogásait. Hogy melyik savnak milyen a karaktere, melyik marat jobban. Ott sem nyugodtam addig, amíg meg nem találtam magamnak az önálló nyelvet, a foltmaratást. Ezt Rékassy sem csinálta. Beszálltam, és akkor még szériákat rendelt a Képcsarnok Vállalat. Ez biztosított a művészeknek valamiféle biztonságot. Készültek soproni városképek is, és a látványterkép, amire máig büszke vagyok.

A 90-es évek második felétől újra elővetted a kamerát.

A kortárs művészet kiemelkedő alkotóiról, kiállításairól készíték filmeket, elsősorban plasztikákról, szobrokról, textilekről. Előbbieket rögtön elkezdni körüljárni az ember. Nem tipikus mozgóképre a kétdimenziós festmény, grafika. A Giczy Jánosról készített film az egyik kivétel. Az előnyöm az, hogy művészként, kollégaként tudok közelíteni. Azt szeretném megmutatni a műtárgyról, amit a látogató nem lát meg, mert mást fog be a szeme. Csodálatos, de nagyon fárasztó feltárás ez. Többnyire az intézmények, szövetségi ágak rendeltek, a művészeknek kellett a referencia filmek a pályázatokhoz. Mindenki-

¹³ Rékassy Csaba (1937–1989) Munkácsy-díjas grafikus

Sopron látványtérképe, részlet, 2003

nek fontos volt, hogy elkészüljenek ezek a filmek, megbecsülték és máig megbecsülik a munkámat. A 2004-es Munkácsy-díjamhoz is hozzájárultak.¹⁴

Vezeted a nézőt. A zenét is te válogatod?

Igen. Sajnos számolni kell a szerzői és a klasszikusoknál az előadói jogdíjakkal is, ami befolyásolja a választást. Egyik kolléga szerencsére zeneszerző is, olyan etűdöt improvizált, amit fel tudtam használni a róla szóló filmben. A Nagy Sándor – Gádor Magda¹⁵ filmhez kortárs zenét választottunk, máskor Purcellt. Nem a téma aktualitása a fontos, hanem a mozgókép ritmusa, változása. A film és a zene két karaktervonulat, ami létrehoz egy harmadikat. Nem aláfestő, vagy kísérő zene. A zenei tanulmányaimat jól tudom itt hasznosítani.

Milyen hosszú általában egy film és milyen szempontok szerint válogatsz?

Változó. Meg szoktam kérdezni, „*leltárt akartok, vagy rám bízátok?*”

¹⁴ 2018 novemberében a szolnoki Art/ Film Fesztiválon Sulyok Gabriella Üzenet című filmje elnyerte az MMA különdíját.

¹⁵ Nagy Sándor (1923–2017) Munkácsy-díjas szobrászművész. Felesége Gádor Magda (1924–) Munkácsy-díjas szobrászművész.

A művész asztala a soproni műteremben

Ez a kiállításoknál is komoly dilemma, a nézőnek is.

Nagy Sándornál a kő anyaga volt fontos szempont. Hogy a szobor hogyan hordozza az anyagot. Ezek izgalmas munkák. Máskor az aláírt szerződés pontjainak kell megfelelni. Ha nem hajlandó megnyílni a beszélő, az kínlás. Vannak technikai kérdések is. Biztosítani kell a jó hangminőséget, ami egy visszhangos kiállítóterben nehéz, utómunkálatokra van szükség.

Egy évben hány filmet készítesz?

Ez sok mindentől függ. Például van-e rá pályázati pénz? Ha túl sok a megbízás, az a rajz rovására megy. A profik leültetik a művészt, egy arcnézetben beszélgetik. Ezt én nem ismerem, hiszen az emberi arc kifogyhatatlan. Kevés az idő, a stábtag. Mert szükség van hangmérnökre, asszisztensre, informatikusra. Több emberes munka a filmkészítés, de az egyedül készített etűdök ötlete, megvalósítása számomra izgalmasan önálló és önkiteljesítő feladat!

Említetted a Sopronhoz való szoros kötődést. Rendszeresen hazlátogatsz, műtermed van itt, a rajzaid jelentős része itt készül. Az első kiállításodat a városban 1972-ben rendezték meg.

Azóta nagyjából 10 évente mutatod be új munkáidat a városban. Előfordult, hogy egy évben két helyen is kiállítottál.

A műtermet a minisztérium utalta ki, miután hazajöttem Irakból. Úgy alakult, hogy Szabó Alajossal¹⁶ a haláláig közösen használtuk. A szomszédos ajtó évtizedeken át Giczzy János műtermét nyitotta. Jó itt, megérlelődnek a dolgok. Az erkélyajtón túl vonulnak a felhők, a világ moziját látod az esti zivataroknál. Körülvesz az otthonos kisváros, mindenki ismer mindenkit. Megállítanak, kérdeznek. Amikor ideérek, előveszem a félkész rajzokat, nézem őket, időt adok magamnak. Beletelik két nap, vagy több, amíg beleszállok a képbe és folytatom.

Magukban a művekben ez a kötődés áttételes. Az Ágoston korszak után talán a 2000-es évek elején-közepén rajzolt *Lélegző látóhatár* ciklus, ami a visszatérést jelenti. És nem az antik épületek, utcák, hanem a Tómalom felé vezető vidék. A Fertő-táj, ahogy eltűnik a horizont. Sokan kérdezik, mi a Fertő neked? Mi van ott? Az, ahogyan összeér az ég a vízzel. Vagy amivel én akarom. A soproniság nekem az ég – föld összeszövődésének ez a vidéki megtestesülése.

A táj, a kertek, számomra is új felfedezés volt jó néhány évnyi soproni lét után. Ahogy harmonikusan együtt élnek, kiegészítik egymást a várossal. Sokszor elmegyünk a kétféle lét határán álló Amfiteátrum mellett. Onnan egy másik város látható, csodálatos panorámával!

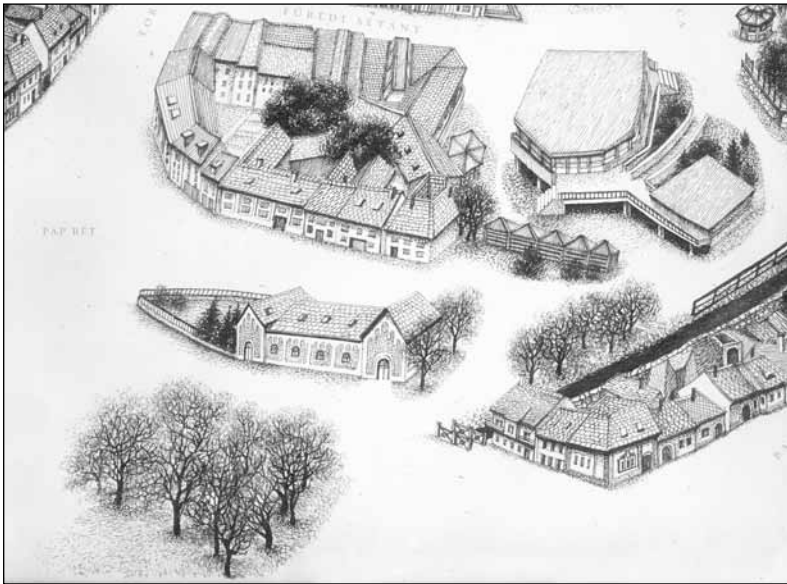
A 90-es évek elején, amikor Sopronba kerültem, nagyon élénk, mozgalmas művészeti élet folyt itt!

Ez nagyrészt Askercz Évának, az ő odafigyelésének és szervező tevékenységének volt köszönhető. Megalakult a Soproni Képes Céh olyan meghatározó tagokkal, mint Giczzy János, Kovács Gombos Gábor, Gergáczy Berta, Kutas László, Gáspárdy Tibor, jómagam. Lelkesek voltunk, egymást követték a jobbnál jobb kiállítások. Helyszíniként a tagok megkapták a Festőtermet. Most a Gerencsér Tamás vezette FidelissimArt fogja össze a soproni művészeket többek között olyan tagokkal, mint a Szöcs Géza – Magyar Mónika házaspár.

Mindenki találkozhatott az Előkapunál lévő plasztikus Sopron térképpel. A Széchenyi-téri máig látható.

Az eredetileg egy nagy poszter, majd egy évig rajzoltam 2003-ban. Nagyon élveztem a megbízást. Olyan grafikát kértek, ami egyúttal látványtérkép is. Belekerültek a Paprét fái, az Ikva patak. Nem összehajtogatható. A Cédrus Könyvesboltban még kapható. Nem turista térkép, azt mások csinálták meg. Lemásolták a szemszöveget, amin eldől az én látásmódom. Kiakvarellezték, bemutatták.

¹⁶ Szabó Alajos soproni grafikus

Sopron látványtérképe, részlet (Papret), 2003

Alkalmazkodtál a mai világ kihívásaihoz. Honlapod van, a You tube-on elérhető számos művészekről készített saját filmed, köztük Giczy Jánosé, valamint a rólad készített, már említett Téglássy Ferenc film.

A honlapot egy barátnőm készítette. Volt, aki azt mondta, van hibája, de én ezt nem látom. Milyen jó, hogy van! János filmje nagy fogás volt. Szomorú is, mert amikor készült, még nem tudtam, hogy az utolsó lesz vele. Az 1914-es centenáriumba festette az a képét, amin egy katona menti a bajtársát. Meghívták egy nagy országos kiállításra, arra készítette különös gonddal, hogy megfeleljen a gyerekkorában hallott történetnek. Négy teleírt oldalt hozott magával a forgatásra, azokra írta le, hogy a falubelije, Balogh János hogyan mentette ki a katonatársát. Kapálás közben mesélte el neki gyerekkorában a történetet. Nagyon karakteres dolgokat mondott.

Beszéltünk már számodra fontos emberekről, Komoróczy Gézáról, Jánosról. Ilyen volt, ahogy látom Supka Magdolna¹⁷, aki több kiállításodat is megnyitotta, és Askercz Éva, aki a 90-es években mozgatta a soproni művészeti életet.

Manna kivételes ember volt, a 20. századi grafika értője, feldolgozója, támogatója. Büszke vagyok rá, hogy a halála után létrehozott Supka Manna-émlékdíjat 2013-ban én kaptam. Azért kivétel, mert mindig az emberanyagból indult ki, nem a technikából, a stílusból. Grünwalsky Ferenc egy filmben faggatózott, miért ragaszkodom ennyire Sopronhoz.

¹⁷ Supka Magdolna (1914-2005) művészettörténész

Amikor a soproni látványterkép első változata készült, megszállott honvagy dolgozott bennem. Rajzoltam a belváros ívesen kanyarodó utcáit, és az oltalom szó jutott róluk az eszembe, ami nagyon fontos számomra. Sopron számomra az oltalom eszenciája. Manna ezt a felismerést már évtizedekkel korábban kihúzta belőlem!

Valóban, a belváros ezzel a kellemes, barackmag formájú alakzattal összesimuló, óvó tenyérpárként is felfogható!

Imádom a Várfal sétányt, ha van dolgom arra, ha nincs. Egy etüdöt is készítettem róla. Ezekben hiszek, nem a technikában. Az fontos eszköz, de az érzelmi kötődés fontosabb.

Egyetértek. Most néztem meg újra az Ország Lili¹⁸ kiállítást. Látható, hogyan próbált az átél traumáktól a transzcendens felé fordulni. És ő is megtalálta, amit te, az ősi Keletet, a még az írásos történelem előtt induló, azután az írás korszakába érő ősi városok világát, a történelem egymásra rétegződését. A végén a labirintus, az megint nagyon torokszorító dolog.

Sok újat hozott számomra a kiállítása. A betűírási dolgai voltak eddig az ismertebbek.

A Munkácsy-díjat mire kaptad 2004-ben?

Az életműre, benne a sumer rajzokkal. A bozontos hajú alvókat, amiről beszélünk, tettem át például a sumer Boldogasszony arcba. Amin minden burjánzik, a haj, a szemöldök. Ment tovább az élmény, ahogy a két folyó, a Tigris és az Eufrátesz esetében is.

Amik úgy kígyóznak át síkságon, mint a szív erei, az érrendszer, ami egy korszakodban ugyancsak megjelenik a képeiden. Személyes érintettségem van ezekhez a rajzokhoz, két családtag is átesett szívműtéten. Bennem az akkori érzéseimet hívták elő.

Ez volt benne, valaki, közeli rokonom átesett egy szívműtéten. A világ kívül és belül. Azt a szót ne felejtse el rólam szólva, te mondtad ki most, és ez így van, hogy érrendszer. Reklamálták, hol van itt az ember. Erre azt mondom, hogy minden, ami mi vagyunk, a belsők, az érrendszerünk ott van a gyökérben, a fakoronában, mindenütt. És visszahat ránk.

Igen, a testen kívül és a testen belül. Hihetetlenül mélyen vissza tudtál menni ezekbe a belső dolgokba. Talán még eggyel beljebb, mint Ország Lili.

Tudod, miért csodálkozom ezen? Mert a középpolgár család, amiben nevelkedtem, ennek teljesen az ellentéte volt.

Az ember vagy követi a szüleit, vagy szembe fordul velük. Nem úgy, hogy nem szereti őket, hanem új utakat keres. Azt mondja, nem akarom azt az utat, amit ők jártak.

¹⁸ Ország Lili (1926–1978) festő, grafikus, bábtervező

Orfeusz útján IX. Tus, kréta, 2012

A következő korszakod volt a feloldódás a tájban, a Lélegző látóhatár ciklus. Azután a 2000-es évek elején újra érintetted a figurálist. A vonalokból olykor kirajzolódott két, egymásba fonódó emberalak.

Igen, például a *Ketten* és a *Bűnbánó Magdolna*, amikor a vonalban ott a figura. A *Ketten* egy emberi kapcsolatról szól nekem.

2007-ben jelent meg a könyved, addig tudtam követni a művészeted ívét. Van egy sajátos művészi stílusod, az ember ránéz, és azt mondja, hogy igen, ez a Sulyok Gabriella. És ahogy beleméremül, látja az egész ívét, a különböző korszakokat, témákat és megoldásokat. Ráadásul, azóta eltelt tíz év. Új művek, új sorozatok születtek.

Jött az Orpheusz és Euridiké ciklus. Miután az ember nem tudja megnevezni a változás küszöbét, azt szoktam mondani, egyszer csak minden máshol van. Nem megtagadva mindazt, ami belénk épült.

Úgy látom, nálad ez egy folyamatos épülés, változás, amiben mindig benne van a régi. Az életünk, ahonnan indultunk, és amivé lettünk.

Jól látod. Nem kell ahhoz földrengésnek lenni, hogy minden máshogy legyen már. Változik a látószög, áttevődik a hangsúly. De ez is csak tünet. A lényeg, hogy mi változunk. Idővel a tónusok is megjelentek a rajzokon.

Mi foglalkoztat mostanában?

Hozok, mutatok néhány dolgot. Ez itt az Égi térkép. Itt kezdődött, hogy nem akartam törődni a horizont elválasztó mivoltával.

Nálad korszakfüggő, hogy a fekete-fehérbe becsúszik egy színárnyalat, legtöbbször barnás, zöldes, vörös, vagy a mondanivalóhoz kapcsolódik?

Én most is a tónusra esküszöm, meg a fényre. Amiről beszélsz, az a tónusváltásnak, vagy a másfajta lélegzetnek szól. Mint itt ez az okker. Nem azért, hogy színt vigyek bele. Van, ahol a feszültséget, máshol a harmóniát fejezik ki. A vörös a vér, a szív színe. Világosabb – sötétebb – ez mindig munka közben derül ki. Hiába döntöm el előre, hogy ezüstben tartom a rajzot, menet közben változik. A kép muzikalitása is nagyon fontos.

Új, a könyvben már nem szereplő ciklusod az Orpheusz és Euridiké.

Az ihlető forrás ebben az esetben Gaál István azonos című gyönyörű filmje volt, ami Gluck¹⁹ zenéjére épült, bár nem operafilm.²⁰ Sára Sándor fényképezte csodálatos, természetelvű rögzítéssel. Színszegényen levett egy kövezetet és az egyszer csak megmozdult. Kiderült, hogy egy állat. Éterivé változott a sűrű, természetelvű környezet. Ez a jelenet indította el bennem az egészet. Nemrég jöttem rá, hogy akármilyen téma van, tulajdonképpen ugyanarról szól, az emberi kapcsolatokról. Az érintésről és az alig érintésről. Ezért vannak a rajzokon a hasadékok. Egy sokkal általánosabb megnevezése a dolgoknak, de mindenhol ez jön elő. A technika tus és kréta. A szép feketék a tus, ami mindig más természetű fekete, mint a zsír-, vagy pasztellkréta.

Van az egyes rajzok között valamilyen tartalmi kapocs? Mert a történet maga lineáris.

Az a vágyam, hogy az egymás keresése, a bizalom, a bizalmatlanság legyen leolvasható róluk. Az elvesztés, a megtalálás motívuma jelenik meg, ezzel küzdenek. Miért változik újra halottá Euridiké? Azt akarja, forduljon vissza, nézzen rá a szerelme. Holott Orpheusz azért jött érte, hogy újra az övé legyen. Szorongatják az égiek feltételei, mélyre kell mennie!

¹⁹ Christoph Willibald Gluck (1714–1784) német zeneszerző. A fenti operát 1762. október 5-én, Bécsben mutatták be.

²⁰ Orpheusz és Euridiké magyar–olasz játékfilm, 1985. Rendezte Gaál István.

Valahol minden kapcsolat erről szól. Azért érdekes nekem, amit mondasz, mert a képek egy része tájjellegű. Ott van egy fa, egy szikla, egy hasadék. És erre azt mondom, hogy az érintésről szólnak, a közeledésről, az eltávolodásról, a bizalomról és a bizalmatlanságról. Mindenki azt akarja, hogy szeressék, mindenki szeretni akar, de ott vannak a falak, a saját magunkban felállított határok.

Van újabb tematikád is, a rajzversek és a naplóversek. Kiállításra készülsz.

A rajzverseknél nincs tematikai utalás. Lezárt forma, akár egy vers, csak nincs szöveg. Fontos tudni, hogy nem versekhez készültek, a rajz arányai, mérete, a négyzetes forma fogalmazza emblémává őket. Azért az elnevezésük, mert a prózával szemben a versben érzek valamilyen megemelt tömörséget. A naplórajzok emberlélegzetű jelek. Egy papíron egy rögzített jel.

A kiállítás Svájcban lesz rövidesen, egy kisváros magángalériájában, egy középkori házban. Nem tudom, a svájciak hogyan fogadják a munkáimat. Amikor igent mondtam, nem gondoltam arra, milyen nehéz lesz a gyakorlati lebonyolítás, milyen szigorúak a kiviteli szabályok. Ráadásul Svájc nem uniós ország.

Az idő elszaladt, pedig annyi mindenről tudnánk még beszélni. Nagy élmény nekem!

Nagyon jó és nem szokványos beszélgetés ez, többről szól. Ha hajnali 4-ig itt ülsz, akkor sem érünk a végére!

Említetted, hogy nagy vágyad a személyes találkozás Leonardo Szent Anna harmadmagával című festményével.

A „londoninak” nevezett befejezetlen rajzra gondolok, ami néhány évvel korábban készült, mint maga a festmény.²¹ Az ágyam felett van a reprodukciója. Olyan mű ez, ami messze több, mint képzőművészet. Titokzatos és elementáris összefonódás a figurák között. A tekintetek, ahogy egymást keresik, ki hova adja tovább. Példátlan darab az emberiség történetében. Akkora rejtély és annyira folytatható tetszés és kívánság. Külön terme van, ahol le lehet ülni, zavartalanul csodálni.

Kívánom neked a személyes találkozást Leonardóval és Szent Annával! Nekünk, a művészeted ismerőinek és tisztelőinek, a soproni közönségednek pedig minél több új képet és új kiállítást remélek. Utóbbira jó alkalom lesz a közelgő kerek évforduló!

²¹ A festmény 1508 és 1510 között készült. A vázlatot a National Gallery őrzi Londonban.

SOPRONI KÖNYVESPOLC

Antal Tamás

Blazovich László: A középkori európai város és jogélete.

Szeged: Iurisperitus Kiadó, 2017, 133 o.

Mindig szakmai öröm, ha az olvasó olyan kiadványt tarthat a kezében, amellyel a hazai történeti tudományosság a nyugati áramlatokhoz kapcsolódhat. Ehhez megfelelő témákra és szerzőkre van szükség, amik és akik által a nemzetállamok történelmén átívelő öszszegzés vagy alapkutatózás valósítható meg. Akár a közép- és koraujkori, akár az új- és modernkori városok működését – mint összehasonlító témát – tesszük vizsgálat tárgyává, mindig reveláció erejű részletekkel gyarapszik az ismeretünk a társadalmiság e meghatározó szegmenséről mind a gazdaságtörténet, mind a politikatörténet oldaláról tekintve. Blazovich László új könyve az európai városövezeteket ezúttal nem csak geográfiai vagy kereskedelmi szempontokból mutatja be, hanem jogtörténeti vonatkozásban is teszi azt. Blazovich László számos művében érintette már e tárgykört, elsődlegesen a kárpát-medencei városiasodást állítva a kutatásai középpontjába, most pedig összefoglaló kitekin-tésre vállalkozott a közös jogi örökség bemutatásához.

A *középkori európai város és jogélete* című könyve elsősorban a korszerű német szakirodalom feldolgozásán alapul, kiegészítve az évtizedek alatt kimunkált saját, önálló tudományos eredményekkel – elsődlegesen Buda, valamint az alföldi városok jogának elemzésével – s az abból létrejött tudáskincssel. A művében ekként szintézisre törekedett, arra tett eredményes kísérletet, hogy beillesse a hazai jogintézményeket az európai folyamatokba, amelyek a kiváltságolt városok sokszínűsége és változatos elhelyezkedése ellenére határozott történeti kontúrokat mutatnak. Mindez igaz Sopronra is.

E kötet bizonyítja, hogy jogi megközelítésben a középkori város és polgárai életét a kiváltságok (privilegiumok) és a városkapcsolatok határozták meg. A kiváltságok általában három területre irányultak: léteztek közjogiak, gazdaságiak és magánjogiak. Az első kettő tartalma, ha kellő fejlődési fokra emelkedett, hozta létre a harmadikat. Közjogi szempontból a kiváltságlevelek kibocsátójának mivolta az egyik főkérdés, aki lehetett a német, a francia, a magyar – vagy általában a regnáló – király. Ekkor az országos vagy birodalmi rendiségbe (*Reichsrecht*) tagozódott be a város. Ha a tartományi fejedelem adott előjogokat, akkor pedig a település a tartományi rendiségbe (*Landrecht*) illeszkedett. Ezek közös fundamentuma az önkormányzatiság tágabb vagy szűkebb, de a környezetétől mindenképpen eltérő jogi tartalmú biztosítása volt. Ez többnyire a városi magisztrátus (tanácsnokok, fertálmesterek, jegyzők, kapitányok, bíró, polgármester) választásában, a belső közigazgatás és bíraskodás önállóságában, továbbá a helyi rendeletalkotásban (*Willkürrecht*) nyilvánult meg helytől s időtől függően, részben eltérő intézményekkel. A modern települési önkormányzati autonómia történelmi gyökerei ezek, amelyek funkcionálisan és jogilag is különböznek a territorialis alapú (vármegyei, kerületi, grófsági, vajdasági) önkormányzati megoldásoktól.

A gazdasági jellegű privilégiumok a városok társadalmi szerepéből fakadtak: a középkori városok teljes jogú polgárai gyakran kézművesek voltak, akik céhekbe vagy ún. gildékbe tömörültek, amelyek a szakmai autonómia szervezeti kereteit jelentették az azonos ipart vagy kereskedelmet folytatók számára lényegében a mai korporatív kamarák előzményeiként, még összetettebbé formálva a városok belső, elő jogát. A gazdasági kiváltságok legfontosabb elemei mindenképp az egyösszegű adózással, a piac- és az országos vagy regionális vásártartással, továbbá a távolsági kereskedelmi előjogokkal függtek össze, ennek eredményeként számos *civitas*-ban a pénzgazdálkodás hamar magas fokra emelkedett, sőt Itáliában megjelent a váltó – mint forgatható értékpapír – a későbbi tőkés gazdasági rendszer előfutáraként értelmezett „hosszú” 13. században.

A felemelkedő vagyonos polgárságnál megnőtt az igény a tulajdon tárgyai feletti szabadabb rendelkezési jog kialakítására is, ami a magánjogi származékos kiváltságokat hozta létre az élők közötti jogügyletekben és az öröklési jogban. A hagyományosan kötött feudális dolog- és birtoktípusokat felváltotta a szerződési és a végrendelezési szabadságból eredő, férfiakat és nőket is megillető teljesebb rendelkezési jog a tulajdonjogon belül, amiből hosszú távon, a 18–19. század fordulójára a modern polgári tulajdon fogalma alakult ki. Az utóbbi gyökerei tehát nem a glosszált római jogra vagy a *ius communé*ra nyúlnak vissza, hanem az újkori európai városfejlődés, illetve a felvilágosodás magánjogi ágából nőttek ki. A magánjogi intézmények pedig a mindennapi életet jelentik.

Említettük a városkapcsolatokat, a tárgyalta jogtörténet másik meghatározó jelenségét is. Ennek lényege a jogi transzferben öltött testet, miszerint egy-egy kiemelkedő státuszú város a saját jogrendszerét nemegyszer exportálni tudta, minek következtében a befogadó – megfelelő ellenszolgáltatásért – egy kész jogrendszert vehetett át részben vagy egészben annak minden előnyével. A leányvárosok így az anyavárossal jogcsaládot alkottak, amelyek segítették a fejlett, kimunkált jogintézmények földrajzi elterjedését. A jogi összefonódást még mélyebbé tette, ha a leányváros bíróságától az anyaváros törvényszékéhez lehetett bizonyos ügytípusokban fellebbezni. E vonatkozásban a legmeghatározóbb német városok Magdeburg, Lübeck, Freiburg, Kiel és Speyer voltak – a magdeburgi *Stadtrecht* hatását például még Kijevben és Novgorodban is kimutatták! –, Magyarország tekintetében pedig a bécsi, a pozsonyi s a budai jog vált mértékadóvá. Ezeket egészítették ki a nagyobb szokásjogi gyűjtemények, a jogtükrök (*Spiegels*), amelyek ugyancsak hatottak a keletkezési helyüktől messzi vidékeken, akár ezer kilométer távolságban is (pl. Erdélyben).

A külkapcsolat azonban más köteléket is létrehozhatott: a városszövetségeket s azok önállóul joganyagát. A rövid életű 13. századi rajnai szövetséggel párhuzamosan kialakult a svábföldi, valamint legjelentősebbként a Hansa-szövetség, amelyek már nemzetközi kereskedelmi együttműködésen alapultak az addigi helyi jellegű gildéket meghaladva. A Hansa középpontja jogi értelemben Lübeck volt, de geográfiailag Helsinkiig és Stockholmig terjedt északi irányban. A 13. században a hasonló kereskedelmi keretek még Észak-Itáliában, Champagne-ban és Németalföldön hoztak létre kiterjedt merkantil hálózatot, miáltal a legvárosiasodottabb régiókká fejlődtek a vén kontinensen, ugyan-

akkor az angliai városhálózat eredetére – ami létezését már az 1086-ban szerkesztett *Doomsday Book* is egyértelműen bizonyítja – nézetünk szerint mindez nem ad meggyőző magyarázatot.

A társadalmiság mellett az ember mindenkori világgépének fontos formálója a vallás, Európa-szerte a keresztény egyházak, a kereszténység felekezetei. A szakrális alapú etika jelenléte a mindennapokban azt eredményezte, hogy az egyházi jogintézmények legalább annyira karakterisztikussá váltak a kultúrában is emelkedő polgárság életében, mint a világiak. A két jogrendszer párhuzamosan létezett, s ez még színesebbé tette a reneszánsz jogi gondolkodást, valamint fokozott együttműködésre készítette a mindenkori földesurakat s a városuk közjogi és egyházi szerveit. A helyi klérus kinevezésének, megerősítésének vagy választásának jussa az egyik leglényegesebb kiváltsággá nőtte ki magát az évszázadok alatt nem csak a főpapi (püspöki, érseki) székhelyeken, hanem a kisebb plébániákon, egyházközségekben is („magánegyház”, *Eigenkirche*).

A fentiek alapján könnyen ráismerhetünk a középkori Sopron jellegzetességeire is. Ugyancsak római előzmények (*Scarbantia*) után az Árpád-korban virágzott fel, ami éppen egybeesik a közép- és nyugat-európai városok felemelkedésének intervallumával. Az ispánsági favázas sáncvárat – ami a római romokon jött létre – 1125 körül már mint lényeges határvédelmi erősséget említette az első írásos forrás, majd a lakosság sokasodott, és a városiasodás a 12. század végén felgyorsult. A várhoz esperesség is tartozott. III. Béla a heiligenkreuzi ciszterci apátságának szabad sóárusítást engedélyezett a városban, majd német hospesek és johanniták települtek be, az utóbbiak hiteleshelyet (káptalant) is működtettek, a 13. század közepére pedig megérkeztek a ferencesek, akiknek első írásos említésével 1278-ban találkozunk. Miután lakói a csehekkel és a tatárokkal szemben többször bizonyították a magyar királyhoz való hűségüket, Sopron 1277-ben szabad királyi városi rangra emelkedett. Közben, a 13. század második felében az addigi védművet, a fa- és földsáncot kőfalrendszer váltotta fel, akárcsak a németországi korabeli nagyvárosokban. A gazdasági és kereskedelmi viszonyok szintén fejlődtek: 1402-ben Luxemburgi Zsigmond árumegállító jogot adományozott Sopronnak, míg a helyben termelt javak közül jutott kivitelre borból, marhából, juhból, halból, mézből és viaszból. A német ajkúak betelepülését a királyi engedélyek ugyancsak segítették, minek következtében a 14. században a magyar lakosság egyre inkább háttérbe szorult a város magisztrátusában és közigazgatásában, amelyhez egyébként saját kancellária s levéltár is tartozott.

Jogi tekintetben Sopron német jellegű európai várossá fejlődött a rendi kor delelőjére. Ha képzeletben kiemelnénk a földrajzi helyéről és Közép- vagy Nyugat-Németországba tennénk át, zavartalanul működne tovább, s nem különbözne érdemben azoktól a városoktól, amelyek attribútumai a szóban lévő könyvben olvashatók. Miután Blazovich László tömör és rendkívül tartalmas összegzését adja a fent röviden sommázott társadalmi alrendszereknek, annak, miként váltak az egyedi, a kőfalakon belül született városi jogok a rendiség korának önálló jogrendszereivé, a konkrét források hiányában még nem ismert intézményi megoldások Sopron esetében is hitelesen egészíthetők ki a kötetben foglalt fejtegetések alapján.

E könyv jelentőségét fokozza, hogy általa egy új sorozatot indított útjára a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának jogtörténeti műhelye *Fundamenta Fontium Iuris Historici* címmel, Balogh Elemér és Homoki-Nagy Mária sorozatszerkesztésével, ahol korábban olyan tudósok működtek s publikáltak hasonló témákban, mint Iványi Béla, Bónis György, Maday Pál, Both Ödön és Ruszoly József. *Tolle, lege!*

Sulyok Gabriella: Zuhanó felhő. Tus, kréta, 2006

Az a tény, hogy a Soproni Levéltár kiemelkedően gazdag késő-középkori végrendeletekben, immár közel egy évszázada meglehetősen széles körben ismert. Házi Jenő 1930–1931-ben közzétett 313 darab, az 1393 és 1529 közötti időszakban keletkezett soproni végrendelete¹ ma is az egyik legnagyobb e korszakbeli testamentumgyűjteménynek mondható,² melynek különleges tartalmi értékeire Szende Katalin mutatott rá.³ Sokkal kevesebbet tudhatunk viszont a több ezer darabból álló 16–18. századi végrendelet-állományról, melyből eddig csupán egyetlen jelentősebb válogatás látott napvilágot: D. Szakács Anita tett közzé 96 dokumentumot a soproni orvosok, sebészek, bábák, fürdősök, illetve gyógyszerészek által 1544 és 1787 között papírra vetett utolsó akaratokból.⁴ Bár a kisebb közlések között is vannak nagyon fontos és értékes publikációk – közülük Dominkovits Péter Lackner Kristóf polgármester hagyatéki iratait közlétevé kétnyelvű kötetét⁵ mindenképpen meg kell említenem –, összességében azt kell megállapítanom, hogy a soproni kora-újkori testamentumok publikálása még a kezdeteknél tart.

¹ *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. II. rész 1. kötet. Végrendeletek és egyéb feljegyzések 1390-től 1524-ig. Sopron, 1930.; *Uő*: Sopron szabad királyi város története. II. rész 2. kötet. Végrendeletek, közgyűlési jegyzőkönyvek, polgárkönyvi feljegyzések és különféle számadások 1400-tól 1541-ig. Sopron, 1931.

² Vö.: *Horváth József*: A magyarországi végrendelet-kutatás történetének vázlata, különös tekintettel a jogtörténeti kutatásokra. In: *Jogi néprajz – jogi kultúrtörténet. Tanulmányok a jogtudományok, a néprajztudományok és a történettudományok köréből*. Szerk.: Mezey Barna, Nagy Janka Teodóra. Budapest, 2009. 265–279.

³ *Szende Katalin*: Otthon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen. Budapest, 2004. (A témával foglalkozó korábbi tanulmányainak bibliográfiáját lásd: 268–269.!)

⁴ *D. Szakács Anita*: *Medizingeschichtliche Testamente des 16–18. Jahrhunderts. Gesellschaftsgeschichtliche Quellen des Sanitätswesens der Stadt Ödenburg aus der Frühen Neuzeit. 16–18. századi orvostörténeti vonatkozású végrendeletek. A kora újkori Sopron város egészségügyének társadalomtörténeti forrásai*. Ödenburg/Sopron, 2008.

⁵ *Dominkovits Péter*: *Egy gazdag városvezető, Lackner Kristóf polgármester javai (Végrendeletek, hagyatéki és vagyonleltárak, osztályok 1591-1632). Besitztümer eines reichen Stadtleiters, des Bürgermeisters Christoph Lackner (Testamente, Verlassenschafts- und Nachlassinventare, Vermögensteilungen 1591-1632)*. Sopron, 2007.

A fentebb leírtak miatt különösen fontosnak tartom a Soproni Levéltár 2018-ban megjelent legújabb kiadványát, Dominkovits Péter és D. Szakács Anita közös munkáját, mely a Reformáció 500 Emlékbizottság támogatásával, a Magyar Nemzeti Levéltár Reformáció Projektje keretében jelenhetett meg. Amint azt a kiadói előszóban olvashatjuk, az intézmény 2016-ban a címben jelzett tematikájú kézirat előkészítésére nyújtott be pályázatot; ennek keretében 30 végrendelet és 2 inventárium sajtó alá rendezését végezte el a szerzőpáros. A következő évben a kézirat megjelentetésére pályáztak, ismét sikeresen; közben azonban újabb 15 végrendelettel és egy inventáriummal gazdagodott a válogatás; így végül 45 végrendelet és 3 inventárium került be az alábbiakban ismertetendő kötetbe. A források közül a legkorábbi 1582-ben, míg a 48. sorszámot viselő 1781-ben készült; így két teljes évszázadot ölel át időben a válogatás.

A forrásközlő kötetet három tanulmány vezeti be, segítő tartalmának megértését. Szemerei János evangélikus püspök *A reformáció jelentősége* című tanulmányában hat témakörre utal röviden. Mindenekelőtt azt vizsgálja, hogyan hatott a reformáció a nemzeti nyelvek kialakulására, valamint a nemzeti identitás fejlődésére; majd a reformáció és az oktatás, illetve a reformáció és a zenei kultúra fejlődésének fontosabb összefüggéseire utal. A továbbiakban – a reformáció ember- és társadalomszemléletének, illetve teológiai örökségének rövid bemutatása mellett – kitér arra is, hogyan hasznosították az új eszmék terjesztése során a korszak legmodernebb technikai és információs eszközét, a nyomtatott könyvet; melynek köszönhetően 1522-ben már Sopronban is terjedni kezdett Martin Luther tanítása.

Szála Erzsébet (a Soproni Evangélikus Gyűjtemények ny. vezetője) *Protestantizmus Nyugat-Magyarországon a 16–17. században* című tanulmánya – mely először 2017-ben német nyelven látott napvilágot⁶ – a tágabb földrajzi környezetet veszi vizsgálat alá. Kőszeg, Németújvár, Körmend, Pápa, Csepreg és más, a reformáció e térségbeli terjedése szempontjából fontos települések történéseire is figyelve szól a reformáció soproni terjedéséről, megemlítve sok más értékes adat mellett azt is, hogy Sopronból 1800-ig nem kevesebb, mint 77 hallgató iratkozott be a wittenbergi egyetemre! Utal a városba visszatért hallgatók kiterjedt kapcsolatrendszerére, Gruber Ádám „emlékkönyvét” (*Album amicorum*) említve példaként; de számba veszi például a környéken működött protestáns nyomdák legfontosabb termékeit, valamint az e térségben hosszabb-rövidebb ideig működött írókat, tudós kutatókat is.

A kötet harmadik bevezető tanulmányát a szerzőpáros, Dominkovits Péter és D. Szakács Anita jegyzi. *Adalékok és szempontok a 16–18. századi soproni evangélikus városvezető és szellemi elit történetének kutatásához, végrendeletek* című dolgozatuk első – terjedelmesebb – részében 11 korszakra bontva mutatják be „címszavakban” (főként Payr

⁶ *Erzsébet Szála: Der Protestantismus in Westungarn vom 16. bis 17. Jahrhundert.* In: *Ecclesia semper reformanda. Die protestantische Kirche im pannonischen Raum seit der Reformation.* Tagungsband. Teil 1. Hg. Gert Polster. Eisenstadt, 2017. S. 25–37. (Wissenschaftliche Arbeiten aus Burgenland 159.)

Sándor és Mollay Károly e tárgyban megjelent publikációira támaszkodva) a soproni reformáció 1522 és 1681 közötti korszakának alakulását, megjegyezve: sajnos a 18. század történéseinek feltárása még alapkutatásokat igényel. Majd a soproni végrendeletek kutatástörténetének rövid áttekintése után jelen forráskiadvány válogatási szempontjait osztják meg az olvasókkal.

Nézzük tehát magunk is, mi található a kötet forrásközlő részében! Az említett 45 végrendelet legnagyobb hányada, 28 darab a 17. században keletkezett; az előző évszázadot mindössze 2, míg az 1700-as éveket 15 testamentum képviseli. A közzétett forrásokat vizsgálva egy jelenség azonnal feltűnhet a figyelmes olvasónak: 9 olyan végrendelet is található a válogatásban, melyet a férj és a feleség közösen készített! Közülük a legkorábbi (az általa vezetett krónikáról ismert) Melchior Klein német iskolamester és második felesége, Barbara asszony 1610-ben papírra vetett közös utolsó akarata; míg a legkésőbbit Johann Georg Balogh evangélikus tanár és felesége, Maria asszony készítette 1712-ben. A további hét házaspár közül Ferdinand Dobner belső tanácsos és felesége, Anna Katharina de Zuanna 1703-ban döntött a közös végrendelet mellett; míg hat közös akarat a 17. században került rögzítésre, 1636 és 1696 között. A testáló férjek között gyógyszerész (Cornelius Gensel, 1655), evangélikus lelkész (Mattheus Bardeller, 1644) és gimnáziumi tanár (Christoph Schwanshofer, 1636) is található, 2 belső, illetve egy külső tanácsos mellett. A valószínűleg nagyobb mennyiségben fennmaradt közös végrendeletekre – a korabeli soproni szóhasználatban: „*duplex donatio causa mortis*” – azért is érdemes kiemelten figyelniük, mert más településeken csak később⁷ bukkannak fel: a győri levéltárakból például 1681-ből ismert a legkorábbi közös végrendelet – azt is egy komáromi házaspár készítette!⁸

Találunk példákat arra is, hogy a férj után feleségével közösen, illetve egyedül készített végakarát is fennmaradt. Ferdinand Dobner például a fentebb említett, 1703-ban készített közös végrendelet után egynegyed évszázaddal, 1729-ben immár egyedül testált; de így tett Melchior Klein is, aki az 1610-ben feleségével közösen tett testamentum után két évvel végrendeletkezett újra – mindkettőjüket családi helyzetük megváltozása (megözvegyülésük) készíthette erre. Érdekességként említhetjük, hogy Melchior Klein első feleségének 1584-ben készült utolsó akarata is bekerült a válogatásba. Hogy esetük nem mondható egyedinek, azt bizonyítja, hogy más végrendelet-pár is található a kötetben: Peter Melchior de Zuanna belső tanácsos 1666-ban, valamint felesége, Apollónia asszony 1673-ban kelt végakarata is tanulmányozhatja jelen kötet Tisztelt Olvasója! Erre azért szeretném felhívni a figyelmet, mert a 17. századból fennmaradt mintegy 30 hasonló győri végrendelet-pár alaposabb tanulmányozása után kijelenthetem: a házaselek

⁷ A Dunántúlról tudomásom szerint Pápáról ismert egy a 17. század közepéről (Hermann István: Pápai középnemesi házaspár végrendelete a XVII. század közepéről. In: Lapok Pápa történetéből. 4. sz. Pápa, 1998. 67–81.)

⁸ Gyeney Demeter és házastársa, Kovinka asszony 1681-ben Komáromban tett közös végrendeletét közli: Horváth József: Győri végrendeletek a 17. századból. III. kötet. 1655–1699. Győr, 1997. 129–132.

külön-külön készített utolsó akaratának összevetése számos tanulsággal szolgálhat családunk élete, kapcsolatrendszere, esetleges viszályai szempontjából.⁹

Az említett példákban talán már kitűnt valamennyire a közzétett testamentumok készítőinek foglalkozási összetétele is. Jelentős csoportot alkotnak az evangélikus lelkészek: a közös végrendelete kapcsán már említett Mattheus Bardeller mellett négy evangélikus lelkész, valamint két lelkész-özvegy utolsó akaratát teszi közzé a kötet. Az előbbieken kívül található a Simon Gerengel után szolgáló Jacob Rittschändl 1582-ben, illetve a vizsgált korszak végén lelkészkedő Johann Christoph Deccard 1771-ben papírra vetett végakarata is. Még nagyobb számú a tanárok csoportja: a 11 e foglalkozást űző testvér között – a már említettek mellett – található evangélikus gimnáziumi rektor (Daniel Hajnóczy, 1747; Adam Farkas, 1781), con-rektor (Nicolaus Valentini, 1757), igazgató (Daniel Tieftrunk, 1681), gimnáziumi tanár (Michael Kozári, 1744), gimnáziumi tanító (Thomas Schwendenwein, 1738), német iskolamester (Abraham Eckhardt, 1704; Johann Gottlieb Csaika, 1757), valamint evangélikus „Schul-Collega” (Matthias Oltram, 1702) is – már elnevezéseivel is érzékeltetve e réteg differenciált voltát. A város politikai vezető rétegéből pedig a nagyobb számban említett külső, illetve belső tanácsos mellett városkapitány (Jacob Stainer, 1688) testamentumával ugyanúgy találkozhatunk, miként városbíró (Erhard Artner) özvegye által készített utolsó akarral. Bár említhetnék még néhány foglalkozást, talán az eddigiekből is kitűnik, hogy a kötet összeállítói igyekeztek minél többféle csoporthoz tartozó, evangélikus vallású soproni polgárt „megszólaltatni” a válogatásban.

Ahogy a bevezetőben már említettem, a 45 végrendelet mellett helyet kapott a kötetben 3 inventárium is. Közülük kettőt ugyanazon évben, 1619-ben vettek fel: Jacob Egerer soproni, illetve Michael Graf megyesi evangélikus prédikátor hagyatéki leltára egyaránt jól szolgálja e foglalkozási csoport anyagi helyzetének alaposabb megismerését. Míg a harmadik közzétett inventáriumot Wolfgang Artner volt polgármester, császári-királyi familiáris hagyatékáról 1634-ben vették fel Sopronban: a nyomtatásban mintegy 25 oldal terjedelmű leltár egy átlagosnak aligha mondható soproni polgár ingatlan és ingó vagyonának részletes bemutatását adja. Ezen inventáriumok beavogatását több szempontból is fontosnak tartom: tartalmuk jól kiegészíti a végrendeletekben leírtakat; belőlük részletesebb és pontosabb képet kapunk a korszak soproni polgárainak életkörülményeiről, az őket körülvevő tárgyi világról. De fontosnak tartom e forrásokat azért is, mert a kora-újkor soproni inventáriumok tartalmából eddig csupán a könyves adatokat ismerhettük

⁹ Erről részletesebben lásd: *Horváth József*: Közös akaratok vagy ütköző érdekek? (Házaspárok végrendeletei a 17. századi Győről). In: *Nők és férfiak...*, avagy a nemek története. Szerk.: Lácza Magdolna. Nyíregyháza, 2003. 250–261. (Rendi társadalom – Polgári társadalom 16.)

meg;¹⁰ és nem elhanyagolható szempont a közzétett inventáriumok keletkezési idejének viszonylag korai volta sem.¹¹

A források közzétételének módjáról csak a dicséret hangján szólhatok: a bevezető tanulmány végén ismertetett elvek szerint, azokat betartva, a források tartalmának megértését mintegy 160 lábjegyzettel segítve került közlésre a 48 értékes dokumentum. Külön is felhívnom a figyelmet a testálókra, illetve örökhagyókra vonatkozó értékes lábjegyzetekre, melyekből megtudhatjuk fontosabb életrajzi adataikat, különös tekintettel soproni tartózkodásukra, működésükre. Ebben persze nagy segítséget jelenthetett a közreadóknak Házi Jenő monumentális kézikönyve¹² is, melyre gyakran láthatunk utalásokat.

A kötet használatát kiválóan segíti a személynévmutató, valamint a helynévmutató is. Az előbbi mintegy félezer nevet tartalmazva érzékelteti a közzétett források tartalmi gazdagságát, a korszak evangélikus soproni polgárainak szerteágazó kapcsolatrendszerét; míg az utóbbi segítségével e kapcsolatok földrajzi kiterjedéséről is képet kaphatunk. Meg kell jegyezmem, hogy ez utóbbi lényegesen több a „szokásos” helynévmutatónál. Különösen Sopron esetében figyelhetjük ezt meg, ahol – többek között – 48 dülönév, 10 utcanév és 6 templom került be önálló egységként a mutatóba; melyből megtudhatjuk például azt is, hogy a „Soproni Lazaret” említése 30, míg a „Soproni Spital”-é 33 oldalon fordul elő a kötetben. Vagyis a helynévmutató bizonyos szempontból a tárgymutató feladatát is „átvállalja”; magam azonban úgy vélem, hogy egy „hagyományos” tárgymutató nagy segítséget jelenthetne a kutatók és a téma iránt alaposabban érdeklődők számára. Mint ahogy – tekintettel a kötet kétnyelvű címére, valamint arra, hogy a közzétett források mindegyike e nyelven íródott – egy német nyelvű tartalomjegyzék is növelné az egyébként kiváló kötet használhatóságát!

Bizonyosan emeli viszont a kiadvány értékét a függelékében található, 34 oldalnyi színes illusztráció, melynek összeállításáért – amint azt a kiadói előszóból megtudhatjuk – az izléses borítót is tervező Koloszár Andrea mellett Bolodár Zoltánt és Kiss Melindát illeti köszönet. A válogatásban a kora újkori Sopron életének meghatározó evangélikus személyiségeiről – közte a kötetben testálóként is „szereplő” Zuana Péterről, Serpilius Jánosról és Dobner Ferdinándról – készült festmények mellett a soproni evangélikusság kora újkori életének tárgyi emlékeiről, korabeli soproni vedutákról, valamint a kötet tárgya szempontjából fontos iratokról láthatunk kiváló minőségű felvételeket. Az utóbbiak között tanulmányozhatjuk Jacob Rittschändl, Daniel Tieftrunk, Ferdinand Dobner, Johann Christoph Deccard és Hajnóczy Dániel végrendeletét is; ezeket a felvételeket már csak azért is ajánlom a kötet használóinak szíves figyelmébe, hogy képet kapjanak arról, milyen hatalmas munkát végzett Dominkovits Péter és D. Szakács Anita e kéziratok

¹⁰ Lesestoffe in Westungarn I. Sopron (Ödenburg) 1535–1721. Herausgegeben von Tibor Grüll, Katalin Keveházi, József László Kovács, István Monok, Péter Ötvös, Katalin G. Szende. Sopron, 1994. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 18/1 – Burgenländische Forschungen, Sonderband XIII)

¹¹ A 17. századi győri inventáriumokról: *Sörös Pongrácz*: Végrendeletek és leltárak a XVI–XVII. századból. 1–3. közlemény. In: *Történelmi Tár*, 1899. 323–342., 507–539., 673–703.

¹² *Házi Jenő*: Soproni polgárcsaládok 1535–1848. 1–2. kötet. Budapest, 1982.

betűhív átírásával! De rácsodálkozhatunk a kötetben szereplők némelyikének fennmaradt sírkövére, miként az evangélikusokhoz kötődő – ma is álló – soproni épületekre is.

Összegezve: egy rendkívül értékes és sok szempontból hiánypótló kötettel gyarapodott ismét a soproni lokálpatrióták könyvespolca; de haszonnal forgathatják azt a kora-újkori végrendeletek kutatói ugyanúgy, miként a korszak evangélikus egyháztörténete iránt érdeklődők is. És nem csupán hasznos, de jól használható, valamint szép is Dominkovits Péter és D. Szakács Anita közös kötete. Köszönet érte mindkettőjüknek!

Sulyok Gabriella: Felhőjáték. Tus, kréta, 2005

E számunk szerzői |

Antal Tamás egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar,
6721 Szeged, Bocskai u. 10-12., antalt@juris.u-szeged.hu

Bolodár Zoltán fotó-adattáros, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.,
zoltan.bolodar@gmail.com

Csermelyi József segédlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, 1014
Budapest, Bécsi kapu tár 2-4., csermelyi.j@freemail.hu

Fekete Szilárd építész, A2 Építésziroda Kft. 9400 Sopron, Szent Mihály utca 4.
a2kft@a2kftsopron.t-online.hu

Horváth József igazgatóhelyettes, Dr. Kovács Pál Könyvtár és Közösségi Tér, 9023 Győr,
Herman Ottó u. 22., horvath.jozsef@gyorikonnyvtar.hu

Kelemen István történész-muzeológus, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.,
dr.kelemen@gmail.com

Nemes András művészettörténész, Soproni Múzeum, 9400 Sopron, Fő tér 8.,
nemand1960@gmail.com

Tárkányi Sándor DLA építész, műemlék-felügyelő, Győr-Moson-Sopron Megyei
Kormányhivatal Győri Járási Hivatal Hatósági Főosztály, Építési és Örökségvédelmi
Osztály, 9400 Sopron, Kolostor u. 13. e-mail: sopronbefore1944@gmail.com

Turbuly Éva történész, 9400 Sopron, Macskakői u. 13., turbuly@gmail.com

INHALTSVERZEICHNIS

Ödenburger Rundschau 2018/4

ARCHITEKTUR UND STÄDTISCHER RAUM

ISTVÁN KELEMEN: Baugeschichte des Fabricius-Hauses im 19. Jahrhundert	335
ISTVÁN KELEMEN – ANDRÁS NEMES: Baugeschichte des Kulturpalastes (ehemalige Lenck-Villa)	349
SZILÁRD FEKETE: Rekonstruktionsarbeiten im Museumsgebäude am Deák Platz 1. ..	369
SÁNDOR TÁRKÁNYI: Oszkár Füredi, einer der besten Architekten der frühmodernen Architektur in Sopron	378
ZOLTÁN BOLODÁR: Wohnungssituation und Wohnungsbau in Sopron (1945–1990)	400

MITTEILUNGEN

JÓZSEF CSERMELYI: Bericht über die Tagung „Die Kanizsai und ihre Zeit“ im Rahmen der Schlaininger Gespräche	418
---	-----

ÖDENBURGER PORTRÄTS

ÉVA TURBULY: Im Einzugsbereich der Linie. Ein Gespräch mit der Grafikerin und Künstlerin Gabriella Sulyok	420
---	-----

BÜCHERSCHAU

TAMÁS ANTAL: László Blazovich: Die mittelalterliche europäische Stadt und ihr Rechtsleben. Szeged, 2017.	439
JÓZSEF HORVÁTH: Péter Dominkovits – Anita D. Szakács: Angaben und Quellen zur Gesellschaftsforschung der Ödenburger evangelischen stadtleitenden und geistigen Elite des 17–18. Jahrhunderts, Testamente. Sopron, 2018.	443